

Àmbit social i criminològic

CENTRE D'ESTUDIS JURÍDICS
I FORMACIÓ ESPECIALITZADA

Ausiàs March, 40
08010 Barcelona
TEL. 93 207 31 14
FAX: 93 207 67 47

Generalitat de Catalunya
Departament de Justícia

D O C U M E N T S D E T R E B A L L

INVESTIGACIÓ

(Investigació encarregada, 2009)

La inserció laboral dels exinterns dels centres penitenciaris de Catalunya)

Autors

Ramon de Alós-Moner Vila

Fernando Esteban

Pere Jódar Martínez

Fausto Miguélez Lobo

Vanessa Alcaide Lozano

Pedro López Roldán

Any 2011

LA INSERCIÓ LABORAL DELS EXINTERNES DELS CENTRES PENITENCIARIS DE CATALUNYA

Ramon de Alós-Moner – UAB (coordinador)

Fernando Esteban – Universitat de València

Pere Jódar – Universitat Pompeu Fabra

Fausto Miguélez – UAB

Vanessa Alcaide – UAB

Pedro López – UAB

4 de novembre de 2010

El Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada ha editat aquesta recerca respectant el text original dels autors, que en són responsables de la correcció lingüística.

Les idees i opinions expressades en la recerca són de responsabilitat exclusiva dels autors, i no s'identifiquen necessàriament amb les del Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada.

Avís legal

Els continguts d'aquesta investigació estan subjectes a una llicència de Reconeixement-NoComercial-SenseObraDerivada 2.5 Espanya de Creative Commons, el text complet de la qual es troba disponible a <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/2.5/es/legalcode.ca>. Així, doncs, se'n permet còpia, distribució i comunicació pública sempre que se citi l'autor del text i la font (Generalitat de Catalunya. Departament de Justícia. Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada), tal com consta en la citació recomanada inclosa a cada article. No se'n poden fer usos comercials ni obres derivades.

Resum en català:

<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/2.5/es/deed.ca>

Agraïments

Els autors agraeixen al Centre d'Iniciatives per a la Reinserció (CIRE), al Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada (CEJFE) i més en general al Departament de Justícia, les facilitats donades per a la realització d'aquest estudi. Són diverses les persones del CIRE que amb la seva voluntat, hores de dedicació i esforços, han fet possible aquest treball. També agraïm el suport i orientació rebuts del Sr. Manuel Capdevila, responsable d'Investigació Social i Criminològica del CEFJE. Així mateix, hem d'agrair l'interès i bona predisposició per al projecte del Sr. Mateo Albillos, director provincial de Barcelona de la Tresoreria General de la Seguretat Social, i del Sr. Torcuato Vargas, de la Unitat de Recaptació Informativa de la mateixa Tresoreria, sense la dedicació i professionalitat del qual no hauria estat possible l'anàlisi quantitativa d'aquest estudi.

Finalment, i no menys important, donem les gràcies al conjunt de persones i responsables d'entitats, centres de formació i empreses d'inserció i ordinàries (Institut Gaudí de la Construcció, AVBC Inserció i Formació Laboral, DIMAS, Fundació Engrunes, Creu Roja, Marcilla, CLECE, així com als insertors i responsables del CIRE, i al Pare Manel, que han col·laborat en les nostres peticions i han atès molt amablement les nostres entrevistes. I als exinterns i interns que s'han prestat a respondre les nostres preguntes sobre el seu passat i sobre aspectes de la seva vida actual i dels seus projectes vitals. Sens dubte, sense aquestes col·laboracions aquest estudi no hauria estat possible.

Índex

Agraïments	2
1. Introducció: objectius de l'estudi	6
2. Estat de la qüestió i hipòtesis de treball	10
2.1 Introducció.....	10
2.3 Alguns referents al cas de Catalunya	17
2.4 Treball i reinserció social	18
2.5 Hipòtesis de treball.....	23
3. L'objecte d'estudi	25
3.1 La població estudiada	25
3.2 Programes amb finalitat reinsertadora.....	27
3.2.1 La formació professional ocupacional	27
3.2.2 El treball productiu	29
3.2.3 La inserció sociolaboral.....	31
4. Metodologia utilitzada	33
5. Resultats de l'estudi.....	45
5.1 Aproximació qualitativa: Entrevista a informants clau	45
5.1.1 Mecanismes i itineraris d'inserció laboral	46
5.1.2 Factors que incideixen en la inserció laboral.....	51
5.1.3 Consideracions finals.....	56
5.2. Aproximació qualitativa: Entrevista a exinterns i a interns	60
5.2.1 La inserció sociofamiliar.....	60
5.2.2 La inserció laboral i la qualificació professional.....	73
a) Abans de la reclusió penitenciària... ..	74
Cursos de formació ocupacional.....	77
El treball productiu.....	81
5.2.3 Conclusions	101
5.3 Aproximació quantitativa	107

5.3.1 Variables utilitzades i descripció de resultats	107
5.3.2 Aprofundint en l'anàlisi. Models explicatius de la inserció laboral dels exinterns	130
5.3.3 Consideracions finals de l'anàlisi quantitativa	139
6. Conclusions i recomanacions que es desprenen de l'estudi	144
6.1 Conclusions.....	144
6.2 Recomanacions.....	153
7. Bibliografia utilitzada	158
Annexos.....	161
Guió d'entrevista a informants qualificats	161
Guió d'entrevista a interns i a exinterns.....	166
Taula annex 1: Resultats de la regressió logística binària: variable dependent: inserció laboral o alguna alta per ocupació posterior a la sortida en llibertat definitiva dels exinterns de nacionalitat espanyola	168
Taula annex 2: Resultats de la regressió logística multinomial aplicada als exinterns de nacionalitat espanyola: probabilitat d'obtenir una ocupació de mitjana-llarga duració en relació amb els que no accedeixen a una ocupació	169
Taula annex 3: Resultats de la regressió logística multinomial aplicada als exinterns de nacionalitat espanyola: probabilitat d'obtenir una ocupació de breu duració en relació amb els que no accedeixen a una ocupació.....	170
Taula annex 4: Resultats de la regressió logística multinomial aplicada als exinterns de nacionalitat espanyola: probabilitat de ser reincident en relació amb els que no accedeixen a una ocupació	171

1. Introducció: objectius de l'estudi

Aquest informe respon a la licitació realitzada pel Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada (CEJFE), del Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya, en data 29 de juny del 2009, número 15/09, en la qual es planteja "l'estudi sobre el nivell d'inserció laboral dels exinterns dels centres penitenciaris de Catalunya". D'acord amb el Plec de Condicions que estableix l'esmentada licitació, aquest informe intenta donar resposta a les següents tres preguntes:

- a) Quin és el grau d'inserció laboral dels exinterns del sistema penitenciari català? En el seu cas, quins són els seus itineraris d'inserció laboral més habituals? Quines són les característiques més rellevants de les ocupacions a les que accedeixen?
- b) En quin grau la formació ocupacional rebuda durant el període de reclusió, el treball productiu realitzat en els tallers, i les actuacions d'orientació i inserció ocupacional als interns en règim obert ajuden a l'accés a una ocupació un cop complida la condemna? Fins a quin punt les actuacions des del sistema penitenciari contribueixen a que els exinterns tinguin una inserció laboral pròxima a la dels altres treballadors?
- c) Els itineraris laborals seguits pels exinterns suggereixen canvis en els programes de formació ocupacional, o la introducció de noves activitats laborals i formatives a les presons, de forma que aquestes activitats esdevinguin catalitzadores d'una "inserció laboral normalitzada"? En altres paraules, quines actuacions en polítiques públiques poden facilitar la reinserció laboral dels exinterns?

L'estudi té per objecte, doncs, conèixer i avaluar els resultats en termes de reinserció laboral, de les actuacions que el Centre d'Iniciatives per a la Reinserció (CIRE) porta a terme en el context del sistema penitenciari català. Com és sabut, aquest organisme, com a entitat de dret públic, ha estat replantejant la seva actuació des d'aproximadament l'any 2004, la qual cosa

permet parlar d'un canvi estratègic en relació amb les actuacions precedents a aquestes dates.

Com explicarem més endavant, el canvi estratègic emprès per aquest organisme s'ha materialitzat en un augment de l'abast de les seves intervencions, que ha suposat gairebé doblar el nombre de cursos i d'alumnes de formació professional ocupacional entre els anys 2004 i 2008. Així mateix, s'ha més que doblat el nombre d'interns que treballen als tallers dels centres penitenciaris en els mateixos anys. Finalment, també s'ha multiplicat per dos el nombre de persones ateses i s'han triplicat els contractes d'inserció sociolaboral signats mitjançant la Borsa de Treball del CIRE.

Les dades precedents són suficientment il·lustratives que, en el seu conjunt, es pot parlar d'una nova dimensió, en la qual se situen les actuacions orientades a la reinserció sociolaboral dels interns de les presons catalanes. Un canvi estratègic que ha comportat esforços econòmics i humans considerables, dels quals, transcorreguts ja uns anys, esdevé essencial conèixer-ne els resultats en funció dels objectius perseguits.

Com analitza la literatura que comentem més endavant, la reinserció social i la reinserció laboral solen ser dos processos diferenciats, tot i que tendeixen a reforçar-se mútuament. En el nostre cas, l'estudi està enfocat a contemplar exclusivament l'impacte que han tingut les actuacions del CIRE en termes de reinserció laboral dels exinterns. Els resultats obtinguts no poden fer-se extensius, per tant, a una completa reinserció de les persones ateses, si bé es pot entendre que en són indicadors aproximats d'èxits i de fracassos.

A més, aquest estudi recull i parteix dels resultats d'una anàlisi que aquest mateix equip de recerca va endegar a inicis de l'any 2006 sobre la percepció que tenen els interns del treball realitzat en els centres penitenciaris. En aquell estudi (Miguélez *et al.*, 2006) es destacava la important funció que exerceix el treball com a activitat estructuradora de la vida quotidiana dels interns, així com en l'aprenentatge de pautes i hàbits de conducta, d'autodisciplina, puntualitat, responsabilitat, valoració de l'esforç, autoestima, etc. Aquesta funció educativa i terapèutica del treball, que podia resultar a primera vista invisible, es

considerava fonamental en l'adquisició de valors lligats al procés de resocialització i, per consegüent, per a una posterior reinserció social.

Hem de puntualitzar que el present estudi es porta a terme sobre els exinterns excarcerats entre les dates d'1 de gener de 2004 i 31 de desembre de 2007. Atès que els canvis estratègics de les polítiques del CIRE, a les quals s'ha fet esment poc abans, prenen cos a partir de l'any 2004, és d'esperar que les actuacions del CIRE permetin obtenir resultats significatius, encara que sigui només parcialment i centrats en els excarcerats durant els darrers temps del període considerat. En aquest sentit, es pot entendre que aquest estudi té unes característiques preliminars i exploratòries, sobretot de proposta metodològica i d'experimentació respecte això, i de base de contrast que hauria de servir per a futures anàlisis comparatives.

L'informe que presentem consta dels següents apartats. En primer lloc, s'ofereix un resum realitzat a partir d'un repàs de la literatura especialitzada, en el qual destaquem els principals factors que es considera que afecten positivament o negativament en els processos de reinserció laboral i social dels exinterns. El segueix una breu descripció de les principals característiques personals, i algunes penals, de la població objecte d'estudi; això és, els exinterns excarcerats dels centres penitenciaris de Catalunya entre l'1 de gener de 2004 i el 31 de desembre de 2007. Es recorden, tot seguit, les principals línies d'intervenció del CIRE; és a dir, els programes amb finalitat reinsertadora i la seva evolució en els darrers anys, dels quals s'esperen resultats en termes de reinserció laboral. A continuació es dedica un apartat a explicar la metodologia emprada en aquest estudi, i es detallen les dues aproximacions portades a terme, una d'ordre qualitatiu i una altra d'ordre quantitatiu. En la part central del informe, s'hi exposen primer els principals resultats obtinguts en l'anàlisi qualitativa. Aquesta part es basa en l'anàlisi de la informació obtinguda mitjançant entrevistes, d'una banda a informants qualificats i, d'altra banda, a exinterns i a interns. En segon terme, en aquest mateix apartat s'exposen els resultats de l'anàlisi quantitativa. Aquesta anàlisi s'ha realitzat a partir de la base de dades que s'ha construït fusionant les informacions personals i familiars, sempre anonimitzades, dels exinterns que han sortit en llibertat

definitiva en el període de referència amb les corresponents a les activitats formatives i laborals en què els mateixos exintorns hagin pogut participar, i amb les facilitades per la Tresoreria General de la Seguretat Social sobre trajectòries laborals. Finalment, l'informe conclou amb un repàs dels principals resultats obtinguts en aquest estudi i amb unes recomanacions o indicacions que se'n desprenen.

2. Estat de la qüestió i hipòtesis de treball

2.1 Introducció

La bibliografia criminològica és molt àmplia i variada, tot i que gaudeix de poca tradició al nostre país. Es nodreix de diferents perspectives disciplinàries com la psicologia, la sociologia o el dret. Un primer repàs permet detectar que hi ha bastants estudis sobre tipologia de delictes i que relacionen el comportament delictiu amb característiques personals, psicològiques, socials, estructurals (de l'entorn, com desigualtats socials, barricides, etc.) i també biològiques. L'edat, el sexe, l'origen social, la immigració, la cultura són aspectes àmpliament tractats. Els estudis sobre reincidència acostumen a incloure un conjunt de variables personals, socials i penals, per detectar els factors més, poc o gens influents. En el cas de la reinserció social, la literatura especialitzada és més escassa, i encara hi ha menys proves empíriques a l'entorn de la reinserció laboral. La literatura sobre si el treball a les presons serveix o no per a la reinserció, com es veurà, s'ha mogut parcialment per modes, potser ajudat per les dificultats d'encertar amb variables de control amb un impacte significatiu sobre les oportunitats laborals dels exinterns.

La nostra recerca bibliogràfica s'ha endegat sobretot a partir d'una revisió de textos publicats els darrers anys en les revistes especialitzades, entre les quals destaquem *Criminology*, *Crime & Delinquency*, *Journal of Research in Crime and Delinquency* i *European Journal of Criminology*. També hem revisat manuals i monografies. De vegades uns textos han portat a altres. En tot cas, la selecció duta a terme l'hem fonamentada en aspectes que incideixen en la inserció laboral dels exinterns. En síntesis, hem trobat literatura directament vinculada al nostre projecte i, encara que la recerca no ha estat exhaustiva, la selecció realitzada ofereix un panorama suficient i aporta pautes o pistes decisives al nostre treball.

Aquest apartat comença amb un recorregut per les diferents escoles de pensament que han hegemonitzat el discurs de la teoria criminològica, amb la intensió de situar la discussió teòricament i cronològicament. Fem referència també a estudis de cas per a Catalunya. El següent apartat enfoca el treball

com un mecanisme bàsic de la reinserció social, tant dins com fora de les presons. Com hem dit, les referències consultades no tracten específicament la reinserció laboral o el rol que té la formació ocupacional realitzada durant la condemna; això no obstant, presenten idees suggerents per abordar més endavant el nostre objecte d'estudi.

2.2 La teoria criminològica, entre l'estructura i el subjecte

La teoria criminològica beu de les mateixes fonts que la teoria social i, per tant, s'enfronta a uns dilemes semblants. Potser el més important, o en tot cas el que aquí convé remarcar, és la tensió entre estructura i subjecte; dit d'una altra manera, què pot incidir més en la inserció laboral dels exinterns, si les accions de les institucions penitenciàries –penals i de reinserció–, o bé la trajectòria laboral penal i les motivacions dels interns i exinterns. Amb aquest objecte i sense aprofundir en el repàs del conjunt d'enfocaments, utilitzarem aquí Lilly *et al.* (2007), autors que presenten un panorama general útil als propòsits d'aquest treball, tot subratllant críticament els aspectes més destacats de cadascuna dels teories criminològiques. Així comencem pels enfocaments que destaquen la dimensió estructural del delicte per, a continuació, passar a la dimensió individual.

Dins de l'escola de Chicago de criminologia, Lilly *et al.* destaquen a Sutherland, que rebutja, amb la teoria de l'associació diferencial, les explicacions individualistes del delicte. La seva proposta sosté que el comportament criminal s'aprèn en interacció amb altres, que és com es transmet una cultura. La part principal d'aquest aprenentatge es dona en grups íntims i inclou tant tècniques criminals com motivacions, impulsos, racionalitzacions i actituds. Aquestes motivacions i impulsos s'aprenen en termes de qualificacions favorables o desfavorables en referència als codis legals; així, una persona esdevé delinqüent quan acumula un excés de definicions favorables a la violació de la llei (principi d'associació diferencial). Però si d'una banda el comportament criminal és l'expressió de necessitats i valors, d'altra banda no és explicable només a partir d'aquestes necessitats i valors, que també estan presents en el comportament no criminal.

Una de les principals crítiques a l'escola criminològica de Chicago és l'excés d'èmfasi en la transmissió de la cultura criminal. D'aquí que la teoria sembli ajustar-se més per explicar les conductes delictives reiterades que les ocasionals o passionals. No obstant això, aquest "biaix culturalista" obre pas a una línia de recerca fructífera de la qual es destaca el concepte de "cultura penitenciària". Així, Jiang i Winfree (2006) mantenen que a la presó té lloc un tipus específic de socialització, que anomenen "prisonització" (*prisonization*), mitjançant la qual s'assumeixen els hàbits i la cultura penitenciària. Una cultura que en gran part s'alimenta de la cultura dels carrers, això és, que deriva de socialitzacions prèvies, i en part dels diferents components dels sistema penitenciari. Aquesta cultura (la "prisonització") s'alimenta, doncs, tant dels diferents tipus de suport social portats a la presó, com dels que emergeixen en la vida de privacions a la presó. Aquesta cultura és la que pot potenciar hàbits que no condueixin a la (re)inserció laboral posterior a la condemna.

Dins de l'estructural funcionalisme se situen les teories de la tensió (*strain theories*). Aquestes teories es basen en els treballs de Merton i es refereixen al fet que la impossibilitat d'obtenir els objectius desitjats pels mitjans legals provoca una forta pressió que empeny cap a conductes desviades. També en base a Merton, però remetent a Durkheim, Agnew planteja una teoria general sobre això que concep la pressió més en termes de psicologia social d'aspiracions frustrades: la pressió prové no només d'aspiracions no realitzades, sinó també de la percepció d'injustícia. Des d'aquest punt de vista, la pressió deriva en delictes sobretot quan dona lloc a emocions negatives i sota condicions d'escàs suport social, de recursos limitats, d'associació amb col·legues delinqüents i de baix control social (Rebellon *et al.*, 2009).

Messner i Rosenfeld (2007) afegeixen a les consideracions de Merton la importància del poder. El somni americà, diuen, es fonamenta en un individualisme competitiu i en un universalisme que identifica l'èxit amb el guany monetari. Aquest "somni americà" esdevé una força cultural que, en un context d'institucions socials de control dèbils o d'institucions dominades per l'economia, genera anòmia i motiva a aconseguir diners per qualsevol mitjà. En altres paraules, la intersecció entre aquesta cultura i l'estructura de grans

desigualtats socials dona peu a una societat mancada de normes socials, que afavoreix el sorgiment de comportaments delictius. Des d'aquesta perspectiva, els mateixos autors recorden antics esforços, aquest cop des de la psicologia, per vincular l'individu i l'estructura a través de l'anàlisi del desig i el "fetitxisme del diner". Queda obert l'interrogant de fins a quin punt les reflexions d'aquests autors es poden estendre a altres societats sotmeses a les fortes pressions liberalitzadores del mercat.

Posteriorment, i a l'entorn del postestructuralisme de finals dels anys 60, algunes teories, com les del conflicte, la teoria crítica i la feminista, introdueixen una crítica epistemològica a la criminologia, en considerar-la un engranatge de l'explotació capitalista i patriarcal.

Les teories del conflicte parteixen del diferencial de poder entre individus i grups, i acusen la teoria criminològica d'acceptar les lleis com són, i de centrar-se en el comportament patològic del delinqüent, ja sigui per raons biològiques, psicosocials o socials. El problema rau, per a aquestes teories, en la llei, ja que és la que defineix el delicte i el delinqüent. Així, alguns autors, entre els quals destaca Michael Foucault, s'interessen per la delinqüència des de la perspectiva del delinqüent.

D'altra banda, la teoria crítica en criminologia (aspectes en els quals Lilly *et al.*, 2007, remeten a "*The New Criminology Revisited*" de P. Walton i J. Young, publicat l'any 1998) planteja que el delicte i el procés de criminalització estan incrustats en les estructures centrals de la societat, ja sigui en les relacions de classe, de patriarcat o d'autoritarisme. D'aquí que l'objectiu d'una nova criminologia hauria de ser la millora de les condicions humanes, no la "correcció" de les mateixes, com ho és per a l'administració penitenciària. Precisament aquest enfocament vol deconstruir les teories criminològiques de cara a plantejar una teoria social del delicte.

Per la seva banda, la teoria feminista especialitzada acusa la criminologia d'ignorar la dona, ja sigui delinqüent o víctima, i atribuir la criminalitat femenina a la sexualitat i a la patologia. Aquesta afirmació es basa en el fet que,

comparativament, són escassos els estudis des de la perspectiva de gènere i es coneix molt poc sobre com les dones responen quan estan a la presó.

Finalment, sobretot entre sociòlegs dels Estats Units de finals del s. xx, emergeixen les teories de l'etiquetatge (*labelling theories*). Segons Cullen (2005), aquests enfocaments se centren en la reacció societal en considerar que la naturalesa criminal és socialment construïda. En aquesta construcció també hi pot intervenir l'estat, amb efectes que poden ser contraproductius i, per tant, estimular el delictes, com per exemple, en el cas de les llargues estades a la presó, o de la convivència amb altres delinqüents.

Els anys 80 i 90 conformen una època en què es difonen teories conservadores en criminologia. Aquestes es presenten en formes diverses, tot i que sempre se centren en l'individu, no en la societat. Des d'aquestes teories s'imposa la idea de *nothing works* (res funciona), oposada a perspectives precedents enfocades a la rehabilitació de la població reclusa. Els principis de les teories conservadores es poden rastrejar en l'escola clàssica i en l'escola positivista, que neix amb Lombroso, pare de la criminologia moderna.

En aquest marc, Wilson i Herrnstein (com recullen Lilly *et al.*, 2007) elaboren l'explicació biosocial al comportament, la qual posa atenció en factors constitucionals, alguns d'ells genètics, que predisposen l'individu a ser delinqüent. Així, la nova teoria biosocial planteja que allò que un individu hereta no és un comportament, sinó una predisposició; d'aquí que l'aprenentatge tingui resultats diferents segons les variacions neurològiques de l'individu. D'altra banda, l'enfocament de l'elecció racional hi afegeix que el delictes s'explica en base a la utilitat esperada, per la qual cosa es dedueix que s'ha d'allargar el temps d'empresonament a fi que l'elevació dels costos inhibeixi els comportaments delictius.

Per la seva banda Gottfredson i Hirschi (1990) avancen un concepte de control que entenen com un estat interior permanent més que com un producte social; una concepció que també reflexa la revitalització de les teories individualistes en criminologia. Segons aquests autors, el delictes provoca gratificació i excitació a curt termini, proporciona diners, i desfogament en situacions de

greuge. Els delinqüents no planifiquen la seva conducta; els delictes són la resposta a les oportunitats que apareixen a persones amb poc autocontrol. D'aquí que el delinqüent ho sigui des dels primers anys de la seva joventut i sigui un individu que manifesta poc control en molts aspectes de la vida: en relació a l'alcohol, les drogues, el sexe, entre altres. L'autocontrol és, doncs, l'aspecte clau, i la família n'és un condicionant important.

Anys després Wikström i Treiber (2007) plantegen una alternativa a la teoria criminològica de Gottfredson i Hirshi, en considerar l'autocontrol un concepte situacional més que una característica individual. L'habilitat d'un individu d'exercir autocontrol, diuen, és el resultat de la interacció entre les seves capacitats (un tret individual) i la posició social de la qual pren part (l'entorn). Se'n deriva que l'autocontrol no és tant una característica individual, com el fruit d'un procés d'elecció. Així, l'habilitat, o la seva absència, d'exercir autocontrol és rellevant en la causació d'un delicte només quan l'individu considera la possibilitat d'implicar-se en un fet delictiu, i no davant de la major part de situacions presents en la vida quotidiana.

Un conjunt d'autors analitza la criminologia posant atenció en el comportament de l'individu delinqüent al llarg de la vida. Entre ells, els mateixos Gottfredson i Hirschi (1990), que revisen la seva teoria inicial del control social, emfatitzant l'estabilitat que en el temps adquireix el comportament humà. Sampson i Laub (1995) també constaten una continuïtat en els comportaments durant la vida dels individus, si bé subratllen que determinats controls socials significatius introduïts quan s'és adult poden suposar un punt de canvi o d'inflexió. Així, tot i que el comportament delictiu adquireix el seu punt àlgid en els anys joves, aquests autors troben evidència de la seva persistència al llarg de la vida, i ho expliquen pel lligam entre els contextos social i estructural i els processos de control social informal. Si el context estructural ve mediat pels controls socials familiars i escolars, que expliquen la delinqüència en la preadolescència i l'adolescència, els vincles socials informals amb la família i el treball en els adults expliquen els canvis a l'entorn de la delinqüència en anys posteriors. En síntesi, les institucions de control social informal i formal varien tot seguint la trajectòria vital: en la infància i l'adolescència ho són la família, l'escola, el grup

d'amics i la justícia juvenil; per als joves adults, l'educació superior o la formació professional, el treball, el matrimoni i el sistema judicial; per als adults més grans, les institucions dominants són el treball, el matrimoni, els parents, la comunitat i el sistema judicial. Aquestes institucions poden contribuir a la reinserció social, però també a la persistència en el temps de comportaments delictius, agreujat en tant que aquests comportaments actuen atenuant els lligams socials i institucionals de l'adult en societat.

En conclusió, Sampson i Laub adverteixen que allò important és sobretot la qualitat dels vincles, més que els vincles per ells mateixos. Així el matrimoni com lligam suposa poc, en canvi té molta importància el lligam amb la parella; per la seva banda, el treball influeix molt poc si no és estable, satisfactori i motivant. Per tant, el factor més important és el capital social. Aquest és fonamental de cara a lligar una persona a les institucions socials; els adults s'inhibeixen de comportaments delictius conforme més capital social tinguin invertit en la seva família i en el treball. Pel que fa més en concret a aquest darrer aspecte, el treball, mantenen que és la qualitat dels lligams entre empresari i treballador (obligacions, expectatives, interdependència entre els dos) allò que facilita el desenvolupament del control social. En síntesi, l'estabilitat en el treball i el lligam de parentiu en els adults tenen efectes significatius i importants en el comportament delictiu posterior. Mentre l'alcoholisme, per la seva part, debilita els vincles maritals i l'estabilitat ocupacional en un sentit similar al que ho fa la mateixa implicació en delictes.

Dels arguments teòrics esmentats fins aquí es dedueix, d'acord amb LeBel *et al.* (2008), la conveniència d'aplicar un model explicatiu mixt que combini complementàriament factors de propensió al delicte d'índole subjectiva amb altres d'ordre estructural. En aquest sentit, convé considerar variables i indicadors que detectin i expliquin la voluntat de deixar l'activitat delictiva, juntament amb obstacles socials que afectin especialment els exinterns, com són l'absència d'habitatge, l'atur, la separació de la família, o altres. Addicionalment, seguint Sampson i Laub (1995), també pot ser convenient considerar "factores meso", com són els lligams amb institucions de control social informal, com la família, el treball i la comunitat; però prestant atenció

sobretot a la qualitat d'aquests vincles, més que als vincles en si mateixos. El capital social seria, doncs, el factor "meso" més important.

2.3 Alguns referents al cas de Catalunya

Abans de finalitzar aquesta part, presentem dues referències recents enfocades a Catalunya que poden constituir antecedents útils per al nostre treball. En primer lloc, l'estudi sobre la reincidència penitenciària de Luque Reina *et al.* (2005). Aquests investigadors estudien les persones penades excarcerades l'any 1997, un total de 3.898, de les quals s'extreu una mostra de 1.555 persones. Els autors conclouen que en els cinc anys posteriors a 1997, el 51,8% dels excarcerats torna a la presó, si bé un 14,4% ho fa per causes antigues; per tant, un 37,4% retorna per causes noves. Els homes reincideixen més (un 38,2%) que les dones (un 28,5%). El 54,3% dels excarcerats l'any 1997 i que seran reincidents torna a recaure abans d'un any, i amb el temps es debilita la probabilitat de reincidència. Els que tornen per una nova causa triguen per terme mig 486 dies. Hi ha un elevat retorn a la presó entre orientals, magribins i llatinoamericans, per aquest ordre. Els que han ingressat a la presó de més joves i els que n'han sortit de més joves tendeixen a reincidir més. Els que han comès delictes contra la propietat reincideixen més que els que han comès delictes contra les persones, la salut pública, la llibertat sexual, la seguretat de l'estat, l'administració de justícia o la llibertat.

D'altra banda, Sarasa i Sales (2009), que estudien itineraris i factors d'exclusió social, dediquen un capítol de la seva obra a l'anàlisi de la reclusió penitenciària. Després de fer un breu repàs dels referents teòrics entre els quals aborden factors estructurals, individuals i biològics que influeixen en la propensió al delictes, realitzen una anàlisi dels factors de risc mitjançant una regressió logística a una mostra de 348 persones en situació d'exclusió social, de les quals 125 han passat per la presó. Així detecten entre aquest col·lectiu que els més joves i amb menys estudis tenen més risc d'anar a la presó. Ser dona redueix el risc de delinquir, si bé la incorporació de les dones a la vida pública comporta també la seva entrada en la transgressió de les normes d'aquest àmbit. Resulta significativa estadísticament la relació entre haver

tingut una relació dolenta amb el pare o la mare i no haver comptat amb ningú com a suport emocional i la probabilitat d'entrar a la presó. Les expulsions de l'escola i el maltractament a menors també incrementen el risc d'empresonament; en canvi, té un efecte positiu haver estat escolaritzat abans dels sis anys. L'addicció a l'heroïna o a la cocaïna en el pas de l'adolescència a la vida adulta esdevé un factor de risc important.

2.4 Treball i reinserció social

La discussió a l'entorn del paper del treball en la reinserció de persones sota mesures judicials, que es troba a continuació, està articulada seguint les sis proposicions plantejades per Bushway (2003) a partir de la literatura criminològica.

La primera d'elles sosté que *molts presos estan lluny de legitimar el món del treball abans de la seva entrada a la presó*. En efecte, molts reclusos tenen molt baixos nivells d'estudis i molt pocs coneixements professionals. D'acord amb U.S. Bureau of Justice Statistics, només dos de cada tres presos estaven ocupats el mes abans del seu ingrés a la presó, la majoria d'ells a temps parcial i en situacions d'instabilitat. Molts presos provenen de comunitats o entorns allunyats del món del treball legal; hi ha estudis que relacionen positivament la delinqüència amb la instabilitat laboral i l'atur, i negativament amb el salari. Per exemple, Travis (2005) troba que l'any 1997 als Estats Units el 56% de les persones arrestades tenia treball a jornada completa i el 12,5% parcial o ocasional, tot i que un 22% estava en el mercat de treball il·legal; i el 31,5% estava sense feina. I mentre el 30% dels treballadors homes amb salaris baixos procedia de l'abandonament escolar, l'abandonament escolar afecta el 60% dels presos. Les polítiques orientades a millorar la relació dels presos amb el treball parteixen de dades com aquestes. No obstant això, convé no oblidar que hi ha qui manté una perspectiva oposada. Així, Bushway recull de Hagan que el pres és un individu que elegeix especialitzar-se en el delicte i no en el treball; des d'aquest altre punt de vista els programes de treball aportarien poc a la reducció de la delinqüència. No oblidem, al respecte, les teories més radicals del "*nothing works*" a les que ja hem fet esment.

La segona proposició de Bushway (2003) planteja que *millorar els resultats amb programes de treball és car*. D'una banda, amb ells es proveeix els presos de recursos, uns recursos que no sempre estan disponibles per a la població en general, sobretot en una conjuntura de crisi econòmica com l'actual. I d'altra banda, els programes de treball i de formació professional ocupacional dirigits a presos són generalment cars comparats amb els resultats que ofereixen. Això fa difícil per a les administracions públiques legitimar de cara a l'opinió pública el finançament de la reinserció quan aquesta té resultats dubtosos o serveix només per a una minoria. Simon (1999), referint-se a Gran Bretanya, afegeix que en general en el treball a la presó els interns no adquireixen coneixements ni habilitats professionals pel tipus de feina que realitzen, i per la discontinuïtat en l'adquisició de coneixements per manca de coordinació entre el treball a la presó i l'activitat formativa o per canvis dels presos en el si dels centres penitenciaris. El mateix Simon emfatitza que encara que el treball que es realitza a les presons tingui continguts semblants als de fora, la seva rellevància en oportunitats laborals a l'exterior de la presó és dubtosa. D'aquí que, per exemple, a Anglaterra i Gales l'any 2002, el 67% dels exinterns torni a la presó en un termini de dos anys (LeBel *et al.*, 2008); a Catalunya el 37,4% dels excarcerats l'any 1997 ha tornat a la presó abans de cinc anys (Luque Reina *et al.*, 2005); i segons Travis (2005) en un conjunt de 15 estats dels Estats Units l'any 1994, el 29,9% dels exinterns reincideix abans de sis mesos, el 44,1% abans d'un any, el 59,2% abans de dos anys i el 67,5% abans de tres anys. Potser la clau per comprendre quan el treball pot ser un mitjà efectiu per a la reinserció sigui l'existència de motivació prèvia del reclus per reinserir-se en la societat, com recull la següent proposició de Bushway (2003).

Hi ha un cert consens que la primera etapa en el procés de distanciar-se del delicte recau en la decisió de fer-ho (el distanciament); un cop presa la decisió, l'individu necessita adquirir coneixements i desenvolupar habilitats per a no fracassar en la nova situació; entre aquestes habilitats trobem la de ser "treballador". En aquest procés la motivació és important. D'aquí que els programes de formació professional i de treball només puguin ajudar els presos que ja han superat la primera etapa i que estan motivats per a no delinquir de

nou (Wilson *et al.*, 2000). I d'aquí també que els resultats dels programes de treball per a presos adults mostrin resultats més satisfactoris ja que els adults estan més motivats que els joves per sortir de la delinqüència. En definitiva, si la motivació per desistir del delicte és un prerrequisit per a l'èxit dels programes de treball, es pot concloure, atenent a Bushway, que:

- 1) No té sentit esperar beneficis de programes de treball iguals per a tothom; individus addictes a l'alcohol o a les drogues, o que no han decidit sortir de la delinqüència no es beneficiaran dels programes de treball o de formació.
- 2) Als individus immersos en activitats delictives se'ls ha de motivar a canviar, més que proveir-los d'habilitats o de treball productiu. En aquests casos el treball hauria de perseguir més una funció terapèutica que una finalitat directament orientada a la reinserció; és a dir, hauria de contribuir a motivar de cara a la reinserció, més que a concretar-la. La clau passa, doncs, al terreny de la psicologia: com estimular la motivació?

En un quart lloc, Bushway destaca la importància de la transició. Recull de Maruna (2001) que el procés diari d'allunyar-se de vells hàbits i la decisió d'actuar de forma diferent és fonamental. El procés de construir una nova vida és sovint el més difícil, ja que cal tallar amb vells lligams i construir-ne de nous (Baskin i Sommers, 1998). Els programes de treball poden proveir de coneixements que podran ser utilitzats per construir la nova vida, però gran part d'aquestes tasques s'hauran de fer amb posterioritat, a la sortida de la presó. El problema es situa que els vincles amb els quals es troba el pres quan surt de la presó acostumen a ser els mateixos o part dels que tenia abans d'entrar-hi; són, per tant, unes relacions socials que probablement no l'ajudin en els canvis necessaris d'actitud. Per això, com suggereixen Sampson i Laub (1995), la qualitat dels vincles, el capital social, és fonamental per encarar la reinserció. La família adquireix, aquí, un paper fonamental i, com assenyala Travis (2005), viure en parella redueix la possibilitat de reincidència, i molt més si la relació és una "relació de qualitat".

Bales i Mears (2008) coincideixen que el suport social esdevé fonamental sobretot en el moment de la sortida de la presó. Amb la pretensió d'estudiar aquests aspectes, analitzen les dades sobre visites d'uns 7.000 presos de Florida, als Estats Units, en els dos anys abans de l'excarceració i obtenen que cada visita addicional redueix la reincidència en un 3,8%, sent les més efectives les que tenen lloc en els darrers mesos abans que l'intern surti de la presó (i l'efecte més important el té la visita de la parella).

Però a més del treball i la reconstrucció de vincles socials i afectius, Travis (2005) planteja que els exinterns s'enfronten a altres problemes que les polítiques de reinserció haurien d'atendre, com són l'habitatge i la salut. Els presos són una població extremament pobre en salut i encara que a la presó tenen accés al sistema sanitari públic i molts d'ells hi milloren la seva salut, els programes de salut haurien de prestar atenció en el moment de la sortida, de cara a millorar l'estatus personal de salut, connectar-los amb l'atenció sanitària local i reduir el risc que poden suposar cap a la societat. Però, de tots els reptes que es plantegen a l'excarcerat, el més immediat és l'habitatge. Molts retornen amb la família, tot i que sovint les relacions són complicades i es fan més difícils amb el seu retorn, sense oblidar que algunes famílies han estat victimitzades o perjudicades i abusades pel pres. Altres exinterns es mouen entre la família i els amics, i una part queda sense sostre. L'habitatge és fonamental i les polítiques de reinserció haurien de prestar-hi atenció. En conseqüència, aquests arguments condueixen a pensar en un procés de reinserció en el qual el treball és un element més, juntament amb altres tan importants com els vincles afectius, l'atenció sanitària i l'habitatge.

El següent nexa entre treball i reinserció que estableix Bushway (2003) és que *només l'èxit garanteix resultats*. Molt probablement l'exintern vagi a parar a les feines menys desitjables i pitjor pagades, encara que estigui ben qualificat i preparat. Molts exinterns mai han pogut demostrar que poden complir amb una feina diària durant un llarg període de temps. De fet apareixen unes millors oportunitats de feina quan l'exintern ha pogut demostrar, a ell i als altres, que pot treballar satisfactòriament durant un període aproximat d'un any. Bushway es remet aquí als resultats dels estudis sobre reincidència i més en concret al

programa que identifica amb millors resultats, el “CEO” de Nova York, que tot i que situa un 70% dels seus participants en feines en sortir de la presó, només un 38% la manté més de sis mesos; és a dir, tan sols un 26% dels exinterns que han participat en els programes de treball a la presó es manté treballant un mínim de sis mesos després d’obtenir la llibertat definitiva.

Aquesta situació es pot extrapolar, amb matisos, a altres societats. Així, per exemple, l’estudi de Luque Reina *et al.* (2005) per al cas de Catalunya arriba a conclusions força similars, i conclou que el manteniment del lloc de treball apareix com l’obstacle més difícil d’afrontar de cara a la reinserció en el mercat de treball. D’aquí es dedueix que els programes de formació professional i de treball haurien de centrar-se en les preferències individuals dels participants, amb la intenció d’incrementar la seva motivació per abandonar les activitats delictives, sota l’equació “treball + motivació = reinserció”. En aquest sentit s’assenyala que seria convenient que cada etapa del procés es dissenyés a mida per a cada participant a fi d’assegurar el pas a l’etapa següent, i així evitar sumar noves frustracions a persones que habitualment acumulen una pesada càrrega de fracassos. D’aquesta manera, el reconeixement dels esforços posats en la rehabilitació i la confiança dipositada en la seva concreció poden contribuir a alimentar la motivació.

El darrer nexa entre la reinserció i el treball que cal considerar és un tema controvertit: *el treball productiu a les presons*. En opinió de Bushway (2003), aquests tipus de treball es justifica per altres raons més enllà de la rehabilitació: ocupa el temps dels presos, facilita les tasques de control dins dels centres penitenciaris, proporciona ingressos als presos amb els quals, a més, poden pagar indemnitzacions penals. Així, el treball, tot i que no persegueixi objectius de rehabilitació, hi pot contribuir. No obstant això, els programes de treball acostumen a interferir en la gestió de la presó, ja que gestionar els presos a la presó i rehabilitar-los són dos objectius que poden entrar en conflicte. D’aquí que considera que per què un programa de treball a la presó funcioni necessita que s’expliciti dins dels objectius dels responsables de la presó. L’estudi de Miguélez *et al.* (2006) realitzat a les presons catalanes arriba a conclusions semblants i confirma la important funció que té el treball com a activitat

estructuradora de la vida quotidiana dels presos, així com per a l'aprenentatge mitjançant el treball de pautes i hàbits de conducta: l'autodisciplina, la puntualitat, la responsabilitat, la valoració de l'esforç, etc. En altres paraules, el treball té una funció educativa important, especialment per a aquells interns que provenen del fracàs escolar i de trajectòries vitals desestructurades, problemes especialment evidents en els joves. Aquesta funció educativa i terapèutica del treball pot resultar a primera vista invisible, però l'adquisició d'hàbits pautes és fonamental per a l'adquisició de valors lligats al procés de resocialització i, per consegüent, per a la posterior reinserció social.

En síntesi, el treball a les presons adquireix diferents finalitats i diverses maneres de valoració i de motivació, però sobretot té dos grans funcions: la de facilitar el control de l'ordre social en la vida quotidiana de les presons i la de facilitar la socialització del reclús mitjançant l'aprenentatge de pautes que li permetin interioritzar valors i formes de comportament. Guilbaud (2008) coincideix amb aquests resultats. L'autor manté que el treball en els tallers a les presons es revela com un espai que neutralitza l'antagonisme entre pres i vigilant, i les jerarquies carceràries perden presència en aquests espais en què les relacions es construeixen sobre altres valors. El treball dona sentit al temps a la presó; el treball no és tant interessant per si mateix, sinó per l'estatus i l'equilibri mental que proporciona. Exercir una activitat professional porta a una modulació del temps, és un temps diferent a la resta; és també tenir la possibilitat de reactivar ritmes socials i acostar-se parcialment a l'estatus de treballador.

2.5 Hipòtesis de treball

A partir del conjunt de consideracions precedents, les tres preguntes inicials que donen peu a aquest estudi permeten concretar les següents hipòtesis de treball:

Hipòtesi 1. El grau d'inserció laboral i les seves característiques. El grau d'inserció laboral dels exinterns variarà en funció del tipus de col·lectiu i del moment econòmic (de major o menor demanda d'ocupació), però probablement

estarà sempre per sota i mostrarà més dificultats que per a la mitjana dels ciutadans que no han passat per la presó.

Hipòtesi 2. L'aprenentatge d'un ofici i la inserció laboral. L'aprenentatge d'un ofici, ja sigui a través de la formació ocupacional ja sigui per mitjà de l'activitat laboral que es duu a terme als tallers, ha de contribuir a la inserció laboral, particularment quan es refereix a oficis o professions més qualificats i també amb alta demanda en el mercat de treball.

Hipòtesi 3. El nivell d'estudis i la inserció laboral. Els nivells d'estudi mig i alt poden afavorir la inserció laboral en llocs de treball qualificats. En sentit contrari, els baixos nivells d'estudi dificultaran la inserció laboral. Una formació ocupacional prèvia permetria adreçar els interns amb baixos nivells educatius cap a la primera opció.

Hipòtesi 4. L'edat i la situació familiar. Encara que el comportament antisocial és relativament estable al llarg de la vida, l'edat madura i l'existència d'institucions de control social informal (com la família, la parella i el treball) i formal (els estudis, la formació professional) poden proporcionar estabilitat emocional i sentit de responsabilitat, la qual cosa contribueix també a la inserció laboral i social dels exinterns.

Hipòtesi 5. El gènere i la inserció laboral. Les dones podrien tenir més predisposició per a la inserció laboral i social que els homes, com a resultat de la seva major estima pel treball productiu i la formació, que es deriva del fet que assumeixen més pes de la càrrega familiar.

3. L'objecte d'estudi

3.1 La població estudiada

Els serveis penitenciaris comptabilitzen com a baixes de penat els interns que per motius diversos són "baixa" a la presó. Això inclou la llibertat definitiva, però també les diferents modalitats de llibertat condicional o altres conceptes menors en termes quantitius, com l'expulsió del territori, la defunció, l'evasió o altres. Entre les dates de l'1 de gener de 2004 a 31 de desembre de 2007 les estadístiques del Sistema Informàtic Penitenciari Català (SIPC) del Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya, recullen un total de 11.883 baixes, de les quals 6.654 ho són per llibertat definitiva. Ara bé, atès que una mateixa persona pot haver complert condemna i aconseguir la llibertat definitiva en més d'una ocasió en el període indicat, les anteriors baixes es refereixen a 6.038 individus, que són pròpiament l'objecte d'aquesta recerca. És important tenir present que en aquests casos de reincidència sempre hem seleccionat com a data de baixa la darrera llibertat definitiva dins dels quatre anys. La taula següent recull les dades indicades.

Taula 3.1. Baixes i interns amb baixa per llibertat definitiva dels centres penitenciaris de Catalunya

	Número de baixes d'interns	Número de baixes per llibertat definitiva	Individus que han obtingut la baixa per llibertat definitiva
Any 2004	2.749	1.529	1.241
Any 2005	2.876	1.567	1.368
Any 2006	3.013	1.702	1.573
Any 2007	3.245	1.856	1.856
2004 a 2007	11.883	6.654	6.038

Font: elaboració pròpia a partir de les dades del SIPC.

Aquesta població objecte d'estudi (6.038 exinterns) està conformada en un 7,3% per dones i un 92,7% per homes. I un 64,2% són de nacionalitat espanyola en comparació amb un 35,8% d'estrangers. Pel que fa a l'edat un 30,3% ha nascut amb posterioritat a l'any 1975 (els més joves, de no més de

31 anys en el moment de l'obtenció de la llibertat definitiva), un 40,4% entre els anys 1966 i 1975, i un 29,3% l'any 1965 o abans, essent aquests darrers els d'edats més avançades, de 40 anys en amunt en obtenir la llibertat definitiva. El nivell d'estudis d'aquesta població és en general baix. Al marge d'un 21% per als quals no es disposa d'informació, prop d'un 47% no sobrepassa la primària, un 30% té estudis mitjans, i no arriba al 3% els que han accedit als estudis superiors, no sempre acabats. En general, els estrangers excarcerats són més joves que els de nacionalitat espanyola, i la presència de dones entre els estrangers suposa només un 4,3%.

Pel que fa a la durada efectiva de la condemna i de la suma de causes, la taula següent mostra com una i altra són inferiors per a les dones comparada amb la dels homes, i per als estrangers a diferència dels de nacionalitat espanyola. També l'edat és significativa: no només la pena efectiva és més llarga per als més adults en comparació amb els més joves; també la suma de causes, la qual cosa porta a pensar que molts d'aquests joves excarcerats poden experimentar trajectòries de reincidència delictiva a no ser que d'alguna forma se'ls obri la perspectiva de vies alternatives.

Taula 3.2. Duració mitjana de la condemna efectiva i de la suma de causes dels exinterns amb baixa definitiva entre 1/1/2004 i 31/12/2007 (en mesos)

	Condemna efectiva	Suma de causes
Homes	34	54
Dones	26	41
Espanyols	39	66
Estrangers	24	31
Nascuts després de 1975	25	32
Nascuts entre 1965-1975	37	60
Nascuts abans de 1965	37	64
Total	33	53

Font: elaboració pròpia amb dades del SIPC.

En la part corresponent a l'anàlisi quantitativa d'aquest informe s'explicarà que si bé aquesta és la població objecte d'estudi, no es disposa d'informació suficient per a tota ella, la qual cosa obliga a reduir la mostra tractada. Aquesta

manca d'informació és molt elevada pel que fa a la població estrangera. Tret d'aquesta població, per a la resta (la de nacionalitat espanyola i especialment homes), es pot considerar que els resultats obtinguts en aquest estudi són plenament representatius.

3.2 Programes amb finalitat reinsertadora

En aquest apartat presentem una descripció de les principals accions que el CIRE ha promogut amb la finalitat de la reinsertió sociolaboral de les persones privades de llibertat. Els objectius més importants d'aquesta part de l'informe són dos: d'una banda, mostrar l'evolució i composició de les accions del CIRE entre els anys 2004 i 2007 en contrast amb el període anterior; i de l'altra, complementar les entrevistes a experts descrivint el marc institucional en el qual s'inscriuen les seves tasques.

Així, partint de les memòries anuals del període considerat, i seguint el mateix ordre que s'hi exposa, en primer lloc es descriuen les accions de formació ocupacional, a continuació el treball productiu i finalment les accions específiques de l'àrea d'insertió sociolaboral.

3.2.1 La formació professional ocupacional

L'objectiu de l'àrea de formació del CIRE, segons es descriu en les seves memòries, és la millora contínua de les competències professionals de les persones que es troben sota mesures judicials per, en el futur, poder insertar-se en el mercat laboral amb unes garanties mínimes d'èxit. La formació professional ocupacional s'ajusta a un itinerari personalitzat d'insertió laboral plantejat pels tècnics del CIRE i es dissenya a partir de dues premisses: les competències professionals de les persones i els perfils ocupacionals més demandats pel mercat de treball. La primera s'obté mitjançant entrevistes personals i la segona a partir de suggeriments del Consell Assessor integrat per representants del teixit empresarial i social català.

El resultat és la formulació d'una formació ocupacional diversa, enfocada principalment cap a oficis dels sectors de la construcció (pintor, paleta,

instal·lador d'electricitat i gas, lampista), hostaleria (cambrer, cuiner), la indústria tèxtil (estampador, maquinista de confecció industrial) i els serveis (esteticista i perruquer, ajudant a domicili, jardiner, granger, entre els més demandats). Recollim en la taula 3.3 el volum d'alumnes i de cursos en una sèrie temporal que inclou el període de gestió objecte d'aquest estudi.

Taula 3.3. CIRE. Nombre i increment anual de cursos de formació professional i d'alumnes (2002-2008)

Anys	Cursos		Alumnes	
	N.	Increment (%)	N.	Increment (%)
2002	105		1766	
2003	117	11,43%	1949	10,36%
2004	146	24,79%	2520	29,30%
2005	181	23,97%	3074	21,98%
2006	231	27,62%	3614	17,57%
2007	278	20,35%	4191	15,97%
2008	300	7,91%	4419	5,44%
2002-2008	195	185,71%	2653	150,23%

Font: elaboració pròpia en base a les Memòries del CIRE (varis anys).

Com es pot observar en la taula precedent, en el període de 2002 a 2008 la quantitat de cursos de formació professional pràcticament s'ha triplicat (ha augmentat en un 185%) i el nombre d'alumnes ha crescut dues vegades i mitja, passant de 1.766 a 4.419 (un 150% d'augment). Els increments han estat constants, any rere any, i han estat més significatius durant el trienni 2004 – 2006. Aquest creixement ha vingut acompanyat d'una gran expansió del pressupost de la institució: de 12,7 milions d'euros el 2003 a 32,9 milions d'euros el 2008 (un 259% d'augment). D'aquesta manera s'evidencia un canvi significatiu de tendència pel que fa a la gestió anterior.

Quant a la formació professional convé destacar dues qüestions concomitants: una, que és impartida per diferents institucions públiques i privades; i dos, que és finançada a través de projectes i convenis de col·laboració amb administracions públiques, empreses i fundacions, la majoria dels quals s'han signat en els darrers anys. Entre els més rellevants es poden citar: **Beques La**

Caixa (iniciat el 2005), **Supera't** (posat en marxa l'any 2007) i **Apropa'm** (signat el 2007).

La voluntat d'ampliar l'oferta formativa ha estat constant durant aquest període i ha portat a la concreció de diversos convenis. D'acord amb la memòria de gestió del 2008, poden ser esmentats els següents: amb **Mercabarna** (per a la realització d'accions de formació en oficis del sector de la manipulació i distribució d'alimentació); amb **CECOT** (per a la difusió d'activitats productives desenvolupades en els tallers productius del CIRE i col·laboracions mútues entre les borses de treball); i amb **RANDSTAD** (per a l'oferta de llocs de treball a interns).

Finalment, cal destacar l'obtenció de certificacions externes que garanteixen la validesa de la formació impartida. En la memòria del 2006 se n'esmenten tres: la Certificació Europea d'Usuari en Tecnologies de la Informació per part de la UAB; les certificacions en construcció per part de l'Institut Gaudí; i el carnet d'instal·lador d'aigua, de gas i de climatització per part del Departament de Treball.

3.2.2 El treball productiu

L'ampliació de les activitats del CIRE encaminades a proporcionar una ocupació als interns ha portat a aquesta entitat a distingir entre els tallers productius, els projectes i serveis interns, els projectes i serveis externs i els plans d'ocupació. En els tallers productius els interns tenen la possibilitat d'aprendre un ofici i rebre una retribució econòmica a canvi de desenvolupar una activitat laboral. La seva funció és, doncs, la posada en pràctica de la formació adquirida, amb la qual cosa s'hauria de completar l'aprenentatge d'un ofici i adquirir hàbits de treball i capacitats per poder incorporar-se al món laboral. La Memòria del CIRE de l'any 2008 destaca l'augment d'interns ocupats en tallers productius, de 1.263 l'any 2003 a 3.124 l'any 2008. La producció de béns i serveis externs és una modalitat d'ocupació que pren cos en aprofitar l'oportunitat que ofereix el Reglament d'organització i funcionament dels serveis d'execució penal a Catalunya (Decret 329/2006, de 5 de setembre de 2006), d'acord amb l'encàrrec de la Secretaria de Serveis Penitenciaris,

Rehabilitació i Justícia Juvenil. D'aquesta manera el CIRE passa a fer-se càrrec de la gestió dels serveis d'alimentació i bugaderia dels propis centres penitenciaris, i converteix aquestes activitats en una nova font de formació i ocupació per als interns de cara a la seva futura inserció laboral en sectors com l'hostaleria i el turisme. Per dur a terme aquesta tasca el CIRE col·labora amb grans empreses d'alimentació adjudicatàries (CLECE, ARCASA, HUSA, etc.) que contracten com a treballadors els interns dels centres penitenciaris. A aquests serveis se'n afegeixen d'altres com la botiga dels centres penitenciaris, les "destinacions" de jardineria, perruqueria, manteniment, neteja, que també han passat a dependre del CIRE. D'aquesta manera s'han creat més de 800 llocs de treball per a persones privades de llibertat (Memòria del CIRE de l'any 2008), que al mateix temps que compleixen condemna, aprenen un ofici i hàbits de treball, cotitzen a la Seguretat Social i obtenen un salari.

Els serveis exteriors es plantegen de cara a donar una primera "empenta laboral" a aquelles persones més desfavorides, mitjançant contractes normalitzats; és una etapa preparatòria per a interns en règim de semilibertat, que els permet desenvolupar una activitat laboral a l'exterior del centre penitenciar. D'aquesta manera els interns poden ingressar al mercat de treball, tot i que encara no hagin finalitzat la seva condemna. Finalment, trobem els **Plans d'Ocupació**, enfocats a l'aprenentatge d'oficis relacionats amb el sector de la construcció, el manteniment d'infraestructures, la neteja de boscos i la jardineria. Aquests plans d'ocupació s'han concretat en projectes i programes, entre els quals destaquen els següents: **Sinèrgia**, que es desenvolupa en entorns forestals per a la prevenció de riscos d'incendi i el manteniment de zones verdes en diversos municipis; i **Pignatelli**, que consisteix en tasques diverses de millora i manteniment d'equipaments públics.

Una iniciativa del CIRE que mereix atenció explícita és que l'any 2004 crea la seva pròpia marca de productes, denominada **Made in CIRE**. Són productes realitzats en tallers productius del CIRE en els centres penitenciaris de Catalunya. L'objectiu declarat d'aquesta decisió és donar prestigi a aquest treball i mostrar a la societat que aquests productes porten un valor afegit especial: fer evident les capacitats i les habilitats adquirides pels treballadors

privats de llibertat després d'una formació professional ocupacional adequada. A partir d'aquest primer pas, la institució ha portat a terme durant els anys següents esforços per consolidar la marca a través de convenis de col·laboració amb els empresaris, la societat civil i l'àmbit de la cultura.

3.2.3 La inserció sociolaboral

L'àrea d'inserció laboral representa el darrer pas en la cadena d'acompanyaments per a la reinserció social i laboral. El seu objectiu, segons es diu textualment a la Memòria de l'any 2008 del CIRE, és fomentar l'ocupació de les persones que es troben sota una mesura judicial a través de la implicació de tots els agents que intervenen en el procés d'inserció laboral. El seu acompliment gira al voltant de tres eixos fonamentals: la persona, l'empresa i la xarxa social.

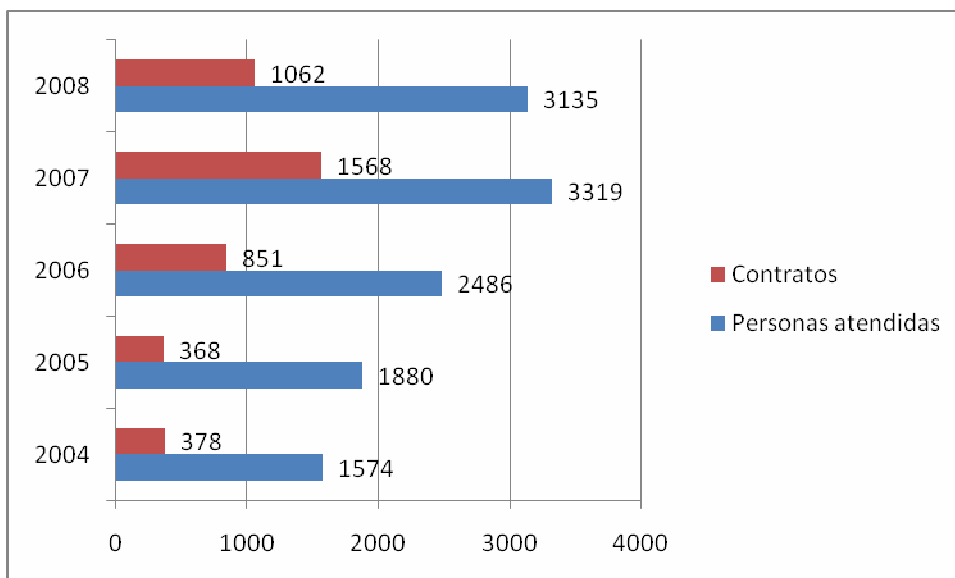
Els serveis que ofereix aquesta àrea s'han anat fent cada vegada més específics, dirigint-se clarament cap a la formació ocupacional. Des de l'any 2008 es concentren en tres categories: a) el desenvolupament personal i professional de les persones, a través d'itineraris d'inserció personalitzats; b) la borsa de treball del CIRE, que exerceix de mitjancera entre el treballador i l'empresa; c) el servei d'estrangeria, que assessora en aquesta matèria tant els usuaris com els empresaris.

Per finalitzar, la informació recollida a les memòries permet construir sèries temporals de contractes firmats i persones ateses a la borsa de treball del CIRE (vegeu gràfic 3.1). S'hi observa una tendència creixent des del 2004 fins al 2007, i un lleu descens el 2008, segurament atribuïble a la conjuntura de crisi econòmica. Durant aquests quatre anys les persones ateses es dupliquen (passen de 1.574 a 3.135) i els contractes creixen en un 180% (de 378 a 1.062), amb augments significatius els anys 2006 i 2007.

En síntesi, i d'acord a allò vist fins aquí, el període que estem analitzant s'ha caracteritzat, en contrast amb l'etapa anterior, per un increment de recursos materials i humans (convenis, projectes, programes, pressupost, etc.), que s'ha materialitzat en una evolució creixent de l'activitat d'inserció laboral i de la

formació professional ocupacional de les persones sotmeses a mesures judicials.

Gràfic 3.1. CIRE. Persones ateses i contractes signats a través de la borsa de treball (2004-2008)

Font: elaboració pròpia en base a les Memòries del CIRE.

4. Metodologia utilitzada

Tenint present els objectius i qüestions fins aquí assenyalats, i d'acord amb el Plec de condicions tècniques del projecte, aquest estudi es planteja sobre la base de quatre eixos o fases. Aquestes parts, tot i que cada una d'elles disposa d'especificitat pròpia, interaccionen unes amb les altres, de tal manera que la recerca només adquireix ple significat a partir de la seva integració. Les quatre parts són les següents:

En la primera (vegeu l'apartat 2) hem analitzat les principals experiències europees i nord-americanes en el camp de la reinserció (laboral) de les persones recloses en centres penitenciaris i que han estat materialitzades en investigacions i en documentació a les quals ha estat possible accedir. Es tracta, en definitiva, d'un repàs selectiu de la literatura especialitzada que ha tingut per finalitat proporcionar una primera aproximació al nostre objecte d'estudi, alhora que ens ha permès ser més curosos en les parts successives de la recerca.

La segona i tercera part de l'estudi comporten una aproximació qualitativa a la realitat que analitzarem. Aquest tipus d'aproximació compta ja amb una tradició en el nostre camp d'estudi. En el nostre projecte, la segona part s'ha concretat en la realització d'entrevistes semiestructurades a persones que per la seva activitat professional poden ser considerades informants qualificats; això és, tècnics del sistema penitenciari, empresaris o responsables d'institucions que contracten interns o exinterns, i experts en la relació entre la inserció laboral i els mecanismes per afavorir-la. En la taula 5.1.2 (al final de l'apartat 5.1.1) es recull la llista de les onze persones que hem entrevistat i el tipus d'institucions a què pertanyen; la informació és forçosament limitada a fi de preservar-ne l'anonimat. Aquestes entrevistes han estat realitzades entre els mesos de setembre a desembre del 2009.

El guió de les entrevistes (reproduït a l'Annex final) s'ha estructurat en dues parts, la primera dedicada als itineraris laborals que experimenten les persones quan surten de la presó, que s'ha mostrat menys fructífera que la segona,

enfocada cap els aspectes que faciliten i/o dificulten la inserció laboral. Això s'explica en part perquè els informants entrevistats treballen sobretot amb persones que, tot i que amb diferents "graus de llibertat", molt majoritàriament encara continuen en el sistema penitenciari. Habitualment, com veurem més endavant, aquest sistema i els seus engranatges "més llunyans" com el CIRE, "perden la pista" d'aquesta població quan obté la llibertat definitiva.

Hem d'esmentar que l'heterogeneïtat de la mostra d'informants i la pròpia dinàmica de la tècnica de l'entrevista en profunditat ha fet, i al mateix temps ha exigít, que el guió s'anés modificant parcialment en cada una d'elles. Així i tot, els discursos discorren per arguments similars. Això es deu, segurament, al fet que el CIRE és qui determina les línies d'acció (en forma de convenis, contractes, etc.) que han de seguir les institucions que cooperen en el procés d'inserció laboral. S'aprecia, a més, una relació fluida i constant entre el CIRE i les esmentades empreses o institucions externes.

En general, no s'han produït incidències remarcables durant el treball de camp. Potser, les úniques que mereixen ser recordades siguin dues: la primera, una certa dificultat per accedir a empreses ordinàries, ja que, per la naturalesa pròpia d'aquestes institucions, l'agenda dels nostres informants estava saturada; la segona i en paral·lel amb l'anterior, la sensibilitat del tema ha comportat algunes objeccions per part dels informants i discreció en les seves respostes. Així, una entrevista no ha pogut ser enregistrada i, en alguns casos hem constatat que l'entrevistat s'ha incomodat en abordar algunes qüestions, per exemple, i ha baixat la veu com si estigués "explicant un secret" o cercant complicitats amb l'entrevistador.

Sens dubte, aquestes entrevistes han proporcionat una informació de primera mà sobre l'objecte d'estudi d'aquest projecte, alhora que han servit d'ajuda en la preparació de la següent fase d'entrevistes i en la interpretació de les dades sobre itineraris laborals a partir de les dades facilitades per la Seguretat Social. Així mateix, una conseqüència molt interessant de les entrevistes ha estat la d'il·lustrar o aportar exemples als principals problemes teòrics rellevats en l'estat de la qüestió de la literatura especialitzada.

La tercera part de l'estudi correspon a les entrevistes realitzades a una "mostra tipològica" d'exinterns i interns, amb les quals s'ha volgut reconstruir biografies de trajectòries laborals i personals. L'entrevista a aquestes persones ha buscat relacionar la seva estada a la presó amb les activitats dutes a terme allà, amb la seva possible inserció laboral posterior, i en funció de la sèrie d'hipòtesis que hem assenyalat i dels interrogants que es deriven del propi procés d'investigació. L'objectiu fonamental de les entrevistes ha estat, doncs, buscar i analitzar els punts forts i els punts febles de l'activitat formativa i laboral portades a terme a la presó amb la finalitat d'una millor inserció laboral.

En total hem realitzat 25 entrevistes a exinterns i a interns de centres penitenciaris que es troben en les fases finals de compliment del temps de condemna, en base al guió d'entrevista que es reproduïx a l'Annex. La mostra inclou persones amb inserció reeixida i fracassada, homes i dones, joves i adults, nacionals i estrangers, alguns que s'han beneficiat de les accions del CIRE (tallers, formació professional i altres accions en règim obert) i altres que no, de manera que s'obtenen perspectives diferenciades. Aquestes experiències, tot i que no es poden considerar representatives, sí són significatives d'itineraris de transició entre la presó i el treball (i la societat) possibles, i usuals. D'acord amb la composició per sexe, han participat a les entrevistes 22 homes amb un ventall d'edats comprès entre els 24 i 61 anys i tres dones de 35, 45 i 50 anys (edats aproximades). Pràcticament la meitat de la mostra es concentra en la cohort que va dels 36 als 45 anys. També s'han incorporat a la mostra tres persones que tenien, bé pel nivell d'estudis o per l'ocupació, un nivell socioeconòmic mitjà o mitjà-alt abans de l'experiència a la presó. Vegeu la relació de persones entrevistades que es recull al final de l'apartat 5.2.2.

Vuit persones, un terç de la mostra, són reincidents, és a dir, han estat condemnades i recloses més d'una vegada. En aquest subgrup hi ha una gran dispersió de casos, entre aquells que han experimentat dues entrades a presó i aquells que n'han tingut fins a trenta. Una situació semblant es dona pel que fa al temps de condemna, considerat com el resultat de la suma de totes elles.

S'ha procurat que aquest subgrup sigui el més heterogeni possible; premissa que s'ha pogut satisfer en relació amb la composició per edat i nacionalitat.

Una altra condició important ha estat la d'aconseguir una gran diversitat de perfils, tant de persones que hagin participat en cursos de formació ocupacional durant el període de condemna, com d'interns que hagin treballat en tallers del CIRE. Considerem el resultat satisfactori en tots dos casos. Així, excepte quatre persones, la resta dels entrevistats han treballat, o alguns treballen actualment, en tallers productius del CIRE. I excepte cinc entrevistats, la resta ha participat en algun tipus de formació. Entre tots constitueixen un grup divers quant a sexe, edat, nacionalitat, formació professional, trajectòria laboral, reincidència delictiva i anys de reclusió.

Per a la realització d'aquestes entrevistes ha estat fonamental la col·laboració i els esforços de les persones responsables del CIRE. Amb tot, convé recordar que les dificultats per trobar candidats que es prestessin a ser entrevistats han estat considerables, i al final hem hagut de recórrer a interns, en detriment d'exinterns, en major mesura del previst inicialment. Més de la meitat de la mostra correspon a persones que en el moment de l'entrevista estaven, d'una manera o altra, amb condemnes obertes (dos encara en segon grau, onze en tercer grau i dos en llibertat condicional) i poc més d'un terç (deu persones) havien assolit la llibertat definitiva. Aquesta distribució no és la que havíem previst en el disseny de l'estudi. El pla inicial contemplava enfocar l'anàlisi qualitativa principalment a exinterns amb condemnes complertes. Malauradament, aquesta condició no ha estat possible i la raó rau en dues característiques específiques de l'univers objecte d'estudi. D'una banda, la impossibilitat d'accedir directament a la població a causa de la confidencialitat dels registres, i de l'altra, el desig manifest dels exinterns de "desconnectar" del seu passat. S'hi ha sumat un problema pràctic i circumstancial, però no per això menor, i és que durant els primers mesos després de tenir la llibertat definitiva és habitual que els exinterns canviïn de domicili i telèfon diverses vegades, la qual cosa dificulta localitzar-los. En suma, la mostra no és la més desitjable, però tenint en compte la diversitat i la complexitat del fragment de la vida real que hem observat, creiem que resulta bastant adequada i s'ajusta als requisits

bàsics del nostre estudi. Val a dir que l'equip de recerca ha fet un esforç considerable per anar a buscar exinterns als llocs més inversemblants.

Totes aquestes circumstàncies expliquen que aquesta fase del projecte s'hagi dilatat en el temps, entre els mesos de gener a juliol de l'any 2010. I, com hem comentat, el treball de camp ha tingut lloc en diferents espais: les dependències del CIRE, els llocs de treball dels interns i exinterns (al taller extern de Montmeló i a les empreses d'inserció Dimas i Engrunes); i, en els casos d'informants en llibertat definitiva, als llocs que ells mateixos han proposat (per exemple, la casa rectoral de l'Església de la Trinitat, una plaça, un bar, uns jardins públics,...). Els contactes amb els informants provenen del CIRE, d'empreses d'inserció i del Pare Manel, figura clau en l'àmbit de la reinserció d'exinterns a Barcelona, sobretot entre aquells que tenen més dificultats. Aquesta darrera opció pretenia obrir el ventall dels possibles discursos sobre la inserció dels exinterns.

La durada de les entrevistes ha variat d'acord amb qüestions conjunturals relacionades amb el moment i el lloc en els quals s'han portat a terme o, simplement amb el fet que hi ha persones amb un discurs concís i d'altres amb més facilitat de paraula. Tanmateix hi ha dues qüestions relacionades amb aquest punt sobre les que volem cridar l'atenció amb vista a prospeccions futures. Una és que les entrevistes a informants estrangers d'origen magribí han estat en general més breus, amb la qual cosa és lògic suposar que l'idioma ha comportat una limitació. L'altra qüestió és la desconfiança que han mostrat alguns interns i exinterns vers els investigadors, probablement perquè han estat identificats com a part del sistema penal. Com a conseqüència, algunes respostes han estat breus i evasives, i altres, en canvi extenses, i tot i que correctes algunes, un cop transcrites, no poden ocultar certa intenció condescendent. D'aquí que algunes entrevistes no hagin pogut ser enregistrades i també que la durada d'aquestes hagi oscil·lat entre els 15 minuts, la més breu, i 1h 40 minuts la més extensa, encara que la majoria se situen entre els 30 i 45 minuts. Es pot dir, no obstant això, que en el seu conjunt les entrevistes realitzades són de gran valor informatiu, i en general les persones entrevistades, un cop vençuts certs temors o desconfiances inicials,

han mostrat una gran predisposició a parlar de les seves experiències i a opinar sobre les actuacions de les institucions penitenciàries a partir dels seus coneixements directes.

El guió d'aquestes entrevistes ha estat orientat a dos temes principals: la vida social-familiar i la vida laboral dels exinterns i interns dels centres penitenciaris. La inclusió del primer tema es deu a que els informants clau han reforçat la hipòtesi original sobre el paper imprescindible que exerceixen els suports socials i familiars en la inserció laboral. Al seu torn aquests aspectes s'han explorat en tres moments diferents de la vida de l'individu: abans, durant i després de l'entrada a la presó. Vàrem acordar començar les entrevistes pel darrer període, aquell que fa referència a l'actualitat, amb la intenció d'aconseguir una certa empatia amb l'entrevistat abans d'abordar l'etapa més delicada, això és, l'estada a la presó. Tanmateix, aquesta temporalitat s'ha anat adaptant en cada cas segons com s'anava desenvolupant l'entrevista i el seu discurs. La intenció de l'entrevistador sempre ha estat ordenar el relat i ajudar a organitzar les idees.

En el seu conjunt podem dir que l'aproximació qualitativa al nostre objecte d'estudi ofereix una informació valuosa sobre les percepcions que uns i altres tenen sobre les intervencions del CIRE i de com es considera que aquestes intervencions incideixen en la vida, dintre i fora de la presó, dels qui han delinquit. És, per tant, una visió subjectiva, que com a tal és fonamental, d'una banda, perquè els experts entrevistats afronten el seu treball professional des d'aquesta perspectiva construïda diàriament; i d'altra banda, perquè és des d'aquesta subjectivitat que les persones un cop excarcerades afronten el seu retorn en societat. Amb tot, convé tenir present la dificultat de situar temporalment el conjunt de comentaris recollits en les entrevistes, la qual cosa pot suposar una certa dissociació amb la referència temporal, sempre explícita, de la part quantitativa de l'estudi. No obstant això, convé tenir present que, com és habitual en la tècnica de l'entrevista, els relats dels entrevistats transmeten les seves experiències o vivències que es situen en un marc temporal ampli i no sempre articulable cronològicament, ja que l'evocació de dates, quan es fa,

acostuma a referir-se a fets significatius en la seva vida, que no sempre ho són per a les institucions.

La quarta i darrera part de l'estudi es refereix a l'aproximació quantitativa a l'objecte d'estudi, un complement d'objectivació dels resultats d'inserció que s'afegeix a les informacions obtingudes en les parts prèvies. Aquesta aproximació quantitativa ha tingut forçosament un caràcter experimental, tenint en compte la manca de precedents d'aquesta naturalesa en el nostre àmbit d'estudi. Una experimentalitat que s'ha traduït en nombrosos entrebancs i dificultats, alguns previsibles, altres no tant, que han convertit aquesta part del projecte, sens dubte, en la més feixuga alhora que també la de resultats possiblement més modestos en relació amb les pretensions inicials. Això no obstant, volem remarcar que els resultats obtinguts mostren que aquesta és una via possible i interessant per conèixer i valorar les polítiques penitenciàries en termes d'inserció laboral.

La idea inicial en què s'ha basat aquesta part de l'estudi és senzilla: es tracta de conèixer quins són els itineraris laborals que tenen les persones excarcerades, a partir de les dades que disposa la Seguretat Social. La fusió d'aquestes dades de la Seguretat Social amb les del sistema penitenciari hauria de permetre constatar si els diferents itineraris posteriors a la sortida amb llibertat definitiva es poden associar al fet d'haver estat "client" de les actuacions del CIRE. La realitat, però, ha estat força més complexa i enrevessada. D'una banda, ha calgut portar a una única base de dades la de les persones excarcerades des de l'1 de gener de 2004 al 31 de desembre de 2007, que gestiona el Sistema d'Informació Penitenciari de Catalunya (SIPC), amb les dels interns que passen per tallers, els que participen en cursos de formació professional i els atesos pel CIRE en règim obert, essent aquestes tres darreres fonts informatives gestionades separadament per tres àrees del CIRE. D'altra banda, atès que constitueixen fonts informatives amb finalitat bàsicament administrativa, tenen estructures i formes que no sempre són les més adients per a l'estudi. Però sens dubte el problema que ha generat més dificultats ha estat la unificació dels fitxers de les diferents bases de dades a partir d'un mateix identificador dels individus, aspecte cabdal a fi d'associar a

cada un d'ells les variables que interessaven i que eren originàries d'una i altra font. Convé dir en aquest aspecte que els possibles identificadors dels individus contenen nombrosos buits i errors d'introducció en aquestes bases de dades, per la qual cosa es multipliquen, com es veurà, els buits d'informació a mesura que es fusionen les dades de les diferents fonts.

Amb tot, s'ha aconseguit unificar en una única base de dades els individus excarcerats en el període proposat, recollint en primer terme, informació personal: edat, sexe, estudis, nacionalitat i fills. En segon terme, la relativa a l'estada a la presó, al delictes o a la condemna: edat d'entrada i de sortida de la presó, temps de la darrera condemna i de les acumulades, el fet d'haver estat o no reincident, el pas per tercer grau i la informació limitada al darrers anys de condemna sobre els permisos obtinguts, les faltes comeses, la participació en activitats de confiança o "destins" i la participació en activitats esportives o culturals. En tercer terme, informació sobre participació en cursos de formació professional, treball a tallers i en programes d'ajut a la inserció laboral prèvia a la definitiva, totes activitats que recauen en l'àmbit de gestió del CIRE. Tanmateix, i com hem apuntat, per a diverses d'aquestes variables és elevada o inclús molt elevada la manca de dades o dades incorrectes, el que fa que siguin nombrosos els individus que es "perden" pel camí. Així, d'un total de 6.038 persones excarcerades entre les dates objecte d'estudi (del 1/1/2004 al 31/12/2007), es disposa d'identificació correcta, de cara a poder relacionar, en negatiu o en positiu, amb les dades de la Seguretat Social, de 3.367 individus, això és, el 55,8%. Una gran part d'aquesta població que es perd és estrangera, per a la qual les dades d'identificació presenten majors dificultats. Això fa que haguem decidit descartar en l'aproximació quantitativa del nostre estudi aquesta població i centrar-nos en la població espanyola, que representa un total de 3.225 exinterns (vegeu la taula següent).

Taula 4.1. Exinterns que obtenen la llibertat definitiva segons nacionalitat: total i amb possibilitats d'identificació amb les bases de dades de la Seguretat Social

	Exinterns amb llibertat definitiva	Exinterns amb identificació	% d'exinterns identificables
Epanyols	3.875	3.225	83,2%
Estrangers	2.163	142	6,6%
Total	6.038	3.367	55,8%

Font: elaboració pròpia amb dades del SIPC.

Com es pot veure en la taula 4.2, la població amb la qual treballarem –la població de nacionalitat espanyola- mostra pocs biaixos en relació amb l'univers de referència, per la qual cosa es pot assumir que els resultats obtinguts recullen amb elevada aproximació els d'aquest grup de població.

Taula 4.2. Exinterns de nacionalitat espanyola que obtenen la llibertat definitiva i amb possibilitats d'identificació amb les bases de dades de la Seguretat Social

	Exinterns amb llibertat definitiva	Exinterns amb identificació	% d'exinterns identificables
Dones	345	235	68,1%
Homes	3.530	2.990	84,7%
Fins estudis primaris	1.873	1.543	82,4%
Estudis secundaris o més	1.526	1.292	84,7%
Fins 35 anys d'edat	1.151	978	85,0%
De 36 a 45 anys	1.549	1.316	85,0%
46 o més anys	1.049	931	88,8%
Any definitiva 2004	844	667	79,0%
Any definitiva 2005	887	731	82,4%
Any definitiva 2006	1.049	889	84,7%
Any definitiva 2007	1.095	938	85,7%
Total	3.875	3.225	83,2%

Font: elaboració pròpia amb dades del SIPC.

Un cop resolt el pas anterior, el següent ha consistit a afegir a la relació d'individus que han sortit amb llibertat definitiva i que són identificables la informació de què disposa la Tesoreria General de la Seguridad Social sobre alta en cotització a la Seguretat Social (SS), règim i grup de cotització, tipus de

contracte, dies d'alta i any d'inici de la mateixa, sector d'activitat de l'empresa; informacions totes elles amb dades a 30 de juny de 2010 i històriques des de l'any d'obtenció de la llibertat definitiva de cada individu. En definitiva, la informació de trajectòria i d'activitat laboral. Les reticències inicials dels responsables de la Seguretat Social han estat elevades, per la temença davant d'hipotètiques infraccions en relació amb la privacitat de les dades personals, però també per les dificultats tècniques de la proposta i davant la incertesa d'una formulació que possiblement no encaixava amb les rutines administratives d'aquest organisme. Finalment, però, ha estat cabdal per al bon èxit de la proposta la molt bona acollida rebuda per part de la Direcció Provincial de Barcelona de la Tresoreria General de la Seguretat Social.

Disposar del conjunt de dades comentades, sempre garantint l'absoluta confidencialitat personal, ha estat el pas necessari per obtenir informació sobre inserció laborals dels exinterns, els sectors d'activitat econòmica en què han treballat, els períodes treballats i no treballats, la situació laboral i contractual registrada. D'aquest conjunt de dades de la SS se n'ha generat una variable, indicadora d'èxits i no èxits quant a inserció laboral¹. En aquesta variable distingim tres grans situacions: els exinterns que han tingut alguna alta per ocupació laboral ja amb llibertat definitiva, els que no n'han tingut cap i els reincidents amb posterioritat a la darrera llibertat definitiva en el període entre 2004 i 2007, i fins el 30 de juny de 2010². La dilatació en el temps en la qual s'han obtingut les diferents dades aquí tractades fa que la reincidència posterior a la darrera baixa per llibertat definitiva entre els anys 2004 i 2007 estigui proporcionada pel SIPC si aquesta es produeix amb anterioritat al 30 de juny de 2009, o per la Tresoreria de la Seguretat Social si es produeix fins el 30 de juny de 2010. En aquest darrer cas la reincidència es detecta només quan la persona en qüestió està o ha estat en alta a la SS pel fet de treballar en un

¹ No ens referim a *fracassos* i utilitzem l'expressió més matisada de *no èxits*, ja que una part important de la població exinterna que no obté una alta a la S.S. és degut a la seva incapacitat laboral; informació que desconeixem en aquest estudi.

² Cal advertir que aquest no és un estudi de reincidència, per la qual cosa les dades aquí mostrades sota aquest títol no són comparables, per motius metodològics, amb les que proporcionen estudis específics sobre la qüestió. Entre altres aspectes, en el nostre estudi un reincident ho pot ser per causes noves o velles.

centre penitenciari, ja que se li assigna el codi d'activitat 75230, que correspon a "Justícia". La taula següent (taula 4.3) recull la distribució d'exinterns atenent aquesta classificació, on s'observa que el grup més nombrós (són prop de la meitat del total) ha tingut alguna alta a la SS per ocupació, seguit dels que no han tingut cap alta (afecta a un terç dels exinterns), no arribant a un de cada quatre els que reincideixen.

Taula 4.3. Distribució dels exinterns de nacionalitat espanyola segons resultats d'inserció laboral posterior a la llibertat definitiva

	Freqüència	Percentatge
Amb alguna ocupació	1.407	43,6%
Cap ocupació	1.078	33,4%
Reincident	740	22,9%
Total	3.225	100%

Font: elaboració pròpia amb dades del SIPC.

Posteriorment, de cara a afinar més l'anàlisi, hem introduït dues distincions entre el grup d'exinterns amb alguna alta per ocupació, generant dues noves variables. La primera distingeix entre aquells exinterns que estan ocupats el 30 de juny de 2010 (darrera data de referència que ha proporcionat la Tresoreria de la Seguretat Social); i els que en aquesta mateixa data no estan ocupats si bé ho han estat en algun moment en llibertat definitiva. La segona discrimina entre els exinterns que han obtingut una ocupació relativament consolidada dels que només han experimentat breus períodes d'ocupació. A aquests efectes, introduïm una barrera en els tres mesos d'ocupació per any des de la sortida en llibertat definitiva i fins el 30 de juny del 2010; de tal manera que aquells que han cotitzat més formen el primer grup i els que han estat ocupats menys de tres mesos per any formen el segon grup. Recollim en la taula 4.4 la distribució d'exinterns atenent a aquestes dues variables d'inserció laboral, afegim els grups de sense ocupació i de reincidentes, que reproduïxen els valors ja obtinguts més amunt.

Taula 4.4. Distribució dels exinterns de nacionalitat espanyola segons nivell d'inserció laboral posterior a la llibertat definitiva

	Freqüència	Percentatge
Ocupat actual (30/6/2010)	313	9,7%
Ha estat ocupat	1.094	33,9%
No ocupat	1.078	33,4%
Reincident	740	22,9%
Total	3.225	100%

	Freqüència	Percentatge
Mitjana o llarga ocupació	779	24,2%
Baixa ocupació	628	19,5%
No ocupat	1.078	33,4%
Reincident	740	22,9%
Total	3.225	100%

Font: elaboració pròpia amb dades del SIPC.

Les variables d'inserció laboral aquí comentades s'han contrastat amb el conjunt de variables seleccionades dels fitxers d'interns del sistema penitenciari; això és, amb les dades personals i familiars, les dades penitenciàries i les dades d'actuacions del CIRE, tenint en compte que les dues primeres serveixen de control i les darreres les explicatives als objectes d'aquest projecte. Per a l'estudi de les dades precedents ens hem servit, en primer terme, de l'anàlisi de correspondències, que permet conèixer, de manera descriptiva, l'associació o la manca d'associació de cadascuna de les variables personals i familiars, les penitenciàries i les relacionades amb el CIRE amb els resultats quant a inserció laboral. En segon terme, hem completat l'anàlisi precedent amb l'aplicació de la tècnica de regressió logística. D'aquesta manera, primer, s'identifiquen les variables explicatives que afecten de forma significativa la inserció laboral; i segon, permet conèixer el sentit dels efectes de les accions de reinserció del CIRE sobre la inserció laboral registrada dels exinterns, tot controlat per la resta de dimensions independents, és a dir, per les variables d'ordre personal, familiar i penitenciari.

5. Resultats de l'estudi

A continuació comentem els resultats de l'estudi, que estructurarem d'acord amb els passos seguits en la recerca. Així, en primer terme comentem els resultats de l'anàlisi de les entrevistes realitzades als nostres informants claus. A continuació ens centrem en les entrevistes als exinterns i als interns, per finalitzar amb els resultats obtinguts de l'anàlisi de les dades estadístiques dels itineraris laborals dels reclosos que surten amb llibertat definitiva dels centres penitenciaris de Catalunya.

5.1 Aproximació qualitativa: Entrevista a informants clau

Tal com hem apuntat, en aquesta part de l'estudi comentem els resultats de les onze entrevistes realitzades a persones relacionades amb la inserció laboral dels interns dels centres penitenciaris de Catalunya, a les que hem considerat, per la seva experiència i dedicació, expertes o introductores a la complexitat d'aquest procés. Com hem vist, es tracta, en tots els casos, de persones que treballen en institucions de diversa naturalesa, però que, ja sigui de forma directa o bé indirecta, cooperen per aconseguir l'objectiu de facilitar instruments o camins d'inserció en el mercat de treball als interns i exinterns.

Aquest apartat consta de tres parts d'acord amb la seqüència del guió. En la primera es presenten els mecanismes i itineraris habituals que segueixen els interns a fi d'inserir-se en el mercat de treball, i s'hi aborden aspectes com la formació, el treball a tallers i altres activitats orientades a la inserció laboral. En la segona part, es consideren els factors que suposadament incideixen en la seva inserció: l'edat, el sexe, la família, la nacionalitat, el temps de condemna i la motivació individual. En la tercera part, s'introdueixen algunes consideracions de conjunt.

5.1.1 Mecanismes i itineraris d'inserció laboral

L'objectiu del CIRE és aconseguir la reinserció sociolaboral dels interns dels centres penitenciaris. D'acord amb aquest motiu, com s'ha vist abans, desenvolupa una sèrie d'activitats orientades a què aquesta població adquireixi competències personals i professionals de cara a millorar les seves oportunitats. Es percep a través de les entrevistes que en general les persones implicades en el desenvolupament de les tasques d'inserció assumeixen clarament aquest objectiu.

Podria dir-se que l'itinerari d'inserció comença quan la **Junta de Tractament** deriva l'intern a l'insertor laboral després d'avaluar-ne la situació jurídica i personal, i el comportament, posant particular atenció en el temps de condemna que li resta per complir i en funció del capital cultural, social i econòmic de què disposa; si bé aquests darrers aspectes no sempre són fàcils de discernir. L'insertor posa en marxa un protocol d'actuació individualitzada destinat a detectar inquietuds, coneixements, experiències, xarxes socials, etc., que ajudin en la inserció laboral. En general observa necessitats formatives i, en funció d'aquestes, deriva l'intern cap a cursos de formació professional, dins o fora de la presó, segons la situació penal i la fase de la condemna (segon i tercer grau, llibertat condicional, etc.) i de la formació que necessita. Mentrestant, molts interns treballen o poden haver treballat ja en tallers productius instal·lats en els centres penitenciaris, o també en els tallers externs del CIRE ubicats en poblacions properes a les presons. Finalment, la inserció laboral es concreta en el treball a empreses, ja siguin d'inserció o bé ordinàries. Aquestes darreres poden estar o no relacionades amb el CIRE mitjançant convenis de col·laboració. En alguns casos són els mateixos interns que, estimulats per la possibilitat d'iniciar una fase més oberta del compliment de la seva condemna, aconsegueixen ocupació pels seus propis mitjans en una empresa ordinària.

Com explica un insertor (13), aquest procés descrit no és lineal ja que depèn del perfil de cada intern i de les oportunitats que ofereix el mercat de treball. Però com és lògic, el procés d'inserció laboral progressa a mesura que ho fa la condemna, és a dir, a partir dels diferents graus de llibertat que assoleixen els

interns. I, sota la idea general que quan dormen i mengen a la presó adquireixin i reforcin la formació, i un cop en règim obert, i adquirida la formació, entrin a treballar per adquirir experiència; la darrera fase seria la d'entrar en una empresa ordinària. A l'esquema 5.1.1 es presenta un resum d'aquest procés.

L'opció per la formació s'emfatitza més en el cas dels més joves, si bé en l'actual context de retracció del mercat de treball també entre els més adults, fet que obliga a replantejar l'orientació dels cursos. Per exemple, l'Institut Gaudí de la Construcció ha reorientat la formació professional cap a la rehabilitació d'habitatges (pintura, enguixat, etc.) i cap a l'obra pública (encofrat, etc.); o bé s'han potenciat els cursos de cambrer i ajudant de cuina per treballar en hostaleria, un sector que la crisi ha colpejat amb menys força que en la construcció i la indústria. Aquests darrers cursos han tingut una gran aflluència d'assistents, i han assolit les expectatives dels organitzadors, en aquest cas l'entitat de formació AVBC.

El procés d'inserció comença, doncs, preferentment per la **formació professional o ocupacional**. Diem preferentment perquè les entrevistes s'uneixen a les dades estadístiques en confirmar l'escàs nivell educatiu que té, en general, la població reclusa. Però a més, com s'ha dit, perquè avui dia les majors dificultats d'inserció laboral a conseqüència de la crisi econòmica fan que la formació esdevingui la millor i, de vegades, l'única opció davant d'un mercat de treball en retrocés (recordem que en el moment de realitzar les entrevistes, a finals de 2009, la taxa d'atur se situava a l'entorn del 17% a Catalunya). En aquest punt és important esmentar que aquest no és l'únic efecte de la crisi econòmica. Segons un insertor (I3), les derivacions de la situació econòmica i ocupacional també solen revertir quan les empreses saben que es tracta d'un intern o exintern, en una excusa per no contractar. És més, sembla que algunes segueixen insistint al CIRE per què els enviïn currículums a fi de no posar en qüestió la relació, però finalment no contracten.

Excepte els més joves, la major part de la població que participa en els programes del CIRE té alguna experiència laboral en ocupacions manuals (sector de la construcció, per exemple) prèvia a l'entrada a la presó. En els

casos en els quals no es manifesta cap inquietud vocacional definida, l'insertor intenta potenciar les experiències prèvies a través de la formació ocupacional, sempre que existeixin recursos disponibles. En aquest aspecte, diversos informants destaquen l'important paper que compleixen els programes de formació quan vénen acompanyats de beques, com és el cas del finançat per La Caixa; la percepció d'uns ingressos és considerat un estímul important per a molts interns.

D'altra banda, tant els insertors com els directors de les empreses de formació entrevistats mantenen que els interns troben avantatges en la formació ocupacional. Si bé aquest aspecte serà tractat més extensament en l'apartat corresponent a les entrevistes als interns, els experts entrevistats concreten aquests avantatges en quatre, bàsicament: a) la possibilitat de rebre una contraprestació econòmica, segons els casos; b) la possibilitat d'aprendre un ofici de cara a una futura inserció laboral i, paral·lelament, la sensació que s'estan fent passos cap a la llibertat; c) el fet d'"ocupar el temps" a fi que el temps de condemna transcorri "més ràpid"; d) i finalment, l'opció que "hi ha qui aconsegueix donar-li la volta i veure en el sistema penitenciari un sistema d'oportunitats perquè pot aprendre molt, formar-se per a l'ocupació" (E1)³. Com veurem a les entrevistes als interns i exinterns, no es tracta només que el temps passi més ràpid si es fa alguna cosa a les aules o als tallers; és que en el pati, a més de la lentitud de les hores, hi ha riscos que és millor evitar. D'altra banda, la formació sol aportar uns ingredients addicionals menys visibles, com són l'autoajuda o l'autoconeixement, la capacitat de resolució de conflictes, etc. (E11).

Cal destacar també que quan les empreses de formació externes al sistema penitenciari dissenyen els cursos intenten no preocupar-se pels antecedents delictius dels alumnes. Tanmateix, alguns cursos es posen en marxa i estan destinats exclusivament per als interns. Es procura, amb tot, que aquesta situació sigui excepcional sobretot en les darreres fases de la condemna, en

³ Aquesta mateixa persona entrevistada manifesta que "la presó és un sistema de moltes oportunitats. El fet d'estar a la presó no és un buit en el temps, no és només estar privat de llibertat. Qui aconsegueix donar-li la volta té moltes oportunitats en un centre penitenciari ja que pot aprendre molt, formar-se".

tant que pot produir l'efecte no desitjat d'estigmatitzar l'alumne quan en realitat allò que s'intenta és "la seva tornada a la normalitat".

L'itinerari d'inserció sol passar de vegades pel **treball als tallers productius**, que es troben a l'interior dels centres penitenciaris (encara que també hi ha tallers externs del CIRE) i pel treball en els serveis, que es fan relacionats amb el funcionament dels propis centres, com els de menjador, cafeteria, bugaderia, manteniment de les instal·lacions, etc. Ja s'ha avançat en la introducció teòrica la important funció educativa (adquisició d'hàbits de puntualitat, sentit de responsabilitat, valoració de l'esforç, etc.) i terapèutica (estructuració de la vida quotidiana) del treball a les presons. L'adquisició d'hàbits mitjançant la disciplina que exigeix el treball és fonamental per a l'adquisició de valors lligats al procés de resocialització dels reclusos. Els testimonis d'insertors i d'empresaris coincideixen que aquest tipus d'ocupació –el treball productiu a tallers– té unes característiques especials que fan que contribueixi a la inserció social del reclus i li aportin competències útils per al futur manteniment d'un lloc de treball.

Es destaca al mateix temps, que aspectes com la puntualitat, el bon acompliment de la feina, l'atenció i la responsabilitat, la higiene i la cura personal, etc., són controlats contínuament pels responsables de tallers o, en el seu cas, pels funcionaris de presons, amb la qual cosa es pot dir que la lògica de la presó governa el treball, i que les decisions individuals dels reclusos que hi treballen queden delimitades pel control de l'ordre en la vida quotidiana de les presons. Per exemple, el reclus no pot optar a no presentar-se al treball, arribar tard o abandonar el taller, ja que en els seus desplaçaments és conduït pels funcionaris de presons. Precisament basant-se en aquestes qüestions la literatura especialitzada crida l'atenció sobre el fet que aquest tipus d'experiència laboral tutelada podria tenir conseqüències adverses en l'autonomia de l'intern un cop abandona la presó, quan ha deixat enrere el control disciplinari i quan s'ha de guanyar la vida autònomament; molt en particular, en quan la inserció laboral i el manteniment del lloc de treball depenen bàsicament de la voluntat de l'exintern i de la seva capacitat d'autodisciplina.

Així, doncs, es desprèn de les entrevistes que hem realitzat a experts, que el treball a les presons, més tutelat pot tenir un efecte controvertit sobre la capacitat de responsabilització i autonomia de la persona quan aquesta obté el tercer grau o la llibertat definitiva. Si d'una banda, el treball a tallers pot associar-se a l'adquisició de responsabilitat pel que fa a tenir cura de l'espai, les eines, els materials i les tasques assumides; d'altra banda, la tutela i l'estricta control carcerari solen exercir un efecte contrari. Amb tot, aquest efecte controvertit sembla estar molt directament associat al temps de condemna, de manera que podem concloure, provisionalment, que a major temps de condemna menor és l'adquisició d'hàbits d'autonomia. Com apunta un informant, els interns necessiten que se'ls guïï en tot moment, no tenen iniciativa (EF3), per la qual cosa quan acaba la mesura judicial i amb ella la tutela del sistema penitenciari o del CIRE, queden en una situació de vulnerabilitat (I4). Aquesta idea apareix reforçada amb un exemple concret, que és el d'una empresa que ofereix serveis de menjador a una presó. Allà hi treballen més de 80 persones, i mentre no es detecten problemes amb els treballadors que són interns, els exinterns ocupats per la mateixa empresa, ja amb llibertat definitiva, no acostumen a conservar el lloc de treball gaire temps. En casos com aquest, el nostre informant creu que els principals problemes que amb el temps es presenten en relació amb els exinterns (la manca de puntualitat, la falta d'atenció, d'autodisciplina, etc.) no tenen origen tant en l'àmbit laboral com en el privat (EO1). Un altre entrevistat coincideix amb la reflexió precedent i apunta que els sis primers mesos de treball a l'empresa d'inserció solen ser molt positius i són vistos pels exinterns des d'una òptica esperançadora, de retrobada amb la societat, d'adquisició de responsabilitats; però a partir d'aquell moment comença la rutina i tenen més pes els elements negatius (E11).

Amb tot, el treball als tallers productius i als serveis dins de la presó constitueix una etapa important per a la inserció laboral posterior, pel significat terapèutic, educatiu i emocional del treball, com han apuntat estudis sobre aquest tema (Bushway, 2003; Guilbaud, 2008; Miguélez *et al.*, 2006; Puy i Aliaga, 2007). Però un bon acompliment en aquesta etapa no garanteix l'èxit de la inserció

laboral en llibertat, sinó que només és un bon indicador que aquesta tindrà possibilitats de concretar-se. La clau, com sostenen els informants, està en la motivació de l'intern, que al cap i a la fi és la que el porta a treballar als tallers o en altres serveis mentre està privat de llibertat. En paraules d'un insertor: “qui va a tallers en general ja té motivacions; però si no les té i va al taller no les aconseguirà. Alguns hi van per obtenir el tercer grau i sense motivació; són pocs els que allà es motiven, són tasques bastant rutinàries, mecàniques, que no els agrada fer” (I3).

Pel que fa a l'àmbit terapèutic i motivacional, les entrevistes han permès observar que els tallers productius poden contribuir a “sortir de la cultura carcerària”. Com apunta una de les persones entrevistades, “la presó és un món a part” (E11) en el qual coexisteixen discursos i pràctiques diferents, adquirides abans d'entrar a la presó i reforçades o modificades dins: la resistència a l'autoritat, el trencament de normes, les relacions de poder, els símbols d'estatus i prestigi, els llenguatges i argots propis, etc. “Viure” una part important del dia als tallers en lloc del patí pot ser fonamental per trencar l'aparició o el reforçament de dinàmiques d'aquest tipus.

5.1.2 Factors que incideixen en la inserció laboral

Existeix un elevat consens entre els informants a destacar una sèrie de factors que intervenen en el procés d'inserció laboral. En primer lloc, l'edat. Les persones grans apareixen en el discurs dels experts valorant més el treball que els joves. Això té implicacions tant en la inserció inicial, com en el manteniment posterior del lloc de treball. Un entrevistat d'una empresa ordinària ens diu que les persones madures aporten una visió més optimista i una actitud més positiva que els joves (EO2). Els joves acostumen a no tenir càrregues familiars, que són un element important de motivació (EF3). En un sentit similar, un expert d'una empresa d'inserció assegura que és més difícil treballar amb joves, ja que solen ser més inconstants i agressius, mentre que les persones madures són emocionalment més estables (E11).

A l'hora d'explicar les actituds diferents de joves i adults, aquest darrer informant basa el seu argument en les significacions que donen a la presó els

dos grups d'edat. Un argument similar, encara que més elaborat el presenta un insertor del CIRE: és habitual que les persones joves no assumeixin la condemna com una conseqüència negativa dels seus actes i, en canvi, li donin un significat o la qualifiquin com un esdeveniment positiu, que els aporta un plus de prestigi davant dels amics i familiars, als quals no solament admiren sinó que, en bastants casos, també han estat a la presó i, per tant, els prenen com a exemple. Per a un informant d'una empresa d'inserció, els casos més complicats són els de les persones que no han assumit el càstig (E11). Alhora, la reclusió suposa "temps perdut"; per tant el jove espera la llibertat per recuperar aquella "etapa de la vida", "per viure el moment". Així, per als més joves el treball tindria sobretot la finalitat instrumental d'obtenir beneficis econòmics per satisfer necessitats immediates, generalment a través del consum; un cop satisfetes aquestes necessitats, el treball acostuma a perdre significat (I2). Al seu torn, el desig de consum no acostuma a estar relacionat amb les possibilitats materials que ofereixen les retribucions procedents dels tipus de treballs al quals tenen accés els joves interns. Això també contribueix a desmerèixer, als ulls de molts d'ells, el panorama o l'alternativa de la inserció laboral. A això s'hi pot agregar el fet que la majoria dels més joves no té experiència prèvia de treball, ni per tant, els hàbits que s'hi adquireixen, ni tampoc han interioritzat la "cultura de l'esforç" (I2).

Però així com el pas dels anys pot aportar maduresa, seguretat, prudència, etc., també pot venir acompanyat de pors i d'una menor capacitat d'adaptació i d'aprenentatge. A més, amb l'increment de l'edat es limiten les probabilitats d'inserció en el mercat de treball. I presentar-se a ofertes de treball amb un currículum que conté un forat d'anys és complicat de gestionar a certes edats. Per tant, l'efecte de la variable edat sobre la inserció sociolaboral dels exinterns acaba essent ambivalent.

Un altre factor que troba consens entre els entrevistats en el moment d'explicar la inserció laboral és el **sexe** dels interns. Els homes i les dones mostren comportaments diferents de cara a introduir-se en el mercat laboral i aquests es revelen, sobretot, en l'edat adulta. Són comuns comentaris del tipus: "les dones són més treballadores que els homes", les dones accepten més qualsevol tipus

de treball, ja que assumeixen el pes de la càrrega familiar (I2), o bé “són menys reincidents” (I1). No obstant això, aquest punt de vista és més habitual entre els insertors del CIRE que entre les empreses (ordinàries i d’inserció) o entitats de formació, segurament pel fet que tenen menys experiències amb dones, a causa de l’escassa proporció que representen dins de la població reclusa. En el discurs dels entrevistats, l’explicació dels diferents comportaments entre homes i dones es recolza bàsicament en les càrregues familiars que es vinculen amb les dones [“els fills les estan esperant” (I1)], o també en les tasques domèstiques i reproductives que fan i que els proporcionen “una altra perspectiva sobre la inserció en el mercat de treball, pensant més a llarg termini i buscant estabilitat” (I1). No obstant això, i al mateix temps que la cura dels fills és un al·licient, també hi ha casos en els quals esdevé un obstacle per a una inserció laboral efectiva. Així és el que passa no es pot conciliar la vida familiar i la laboral, situació més habitual en les ocupacions manuals a les quals acostumen a accedir les exinternes, o quan la cura dels fills impedeix conservar el lloc de treball. Aquesta situació la trobem en una de les empreses ordinàries visitada (una gran empresa multiserveis), en la qual moltes dones no poden conservar l’ocupació (de contractes indefinits de mitja jornada de treball) perquè l’horari de treball (de 5 a 9 h) resulta incompatible amb la seva responsabilitat familiar, per un salari que no arriba a cobrir les despeses de la família.

Aquest tema es relaciona estretament amb un altre dels factors recurrents en les entrevistes: el **suport de la família**. En aquest cas, els vincles familiars (parella, fills, germans, pares en el cas dels més joves, etc.) apareixen en el discurs com un element fonamental per aconseguir una reeixida inserció social i laboral. Una qüestió que ha estat confirmada per les investigacions comparades, com s’ha vist en l’estat de la qüestió que repassa la literatura especialitzada. D’acord amb els testimonis, el suport emocional i material de la família és clau per “continuar en la normalitat” després de sortir de la presó. Motiva alhora que allunya del “món penitenciari” (E11). El moment de la sortida de la presó, fins i tot els mesos anteriors, es revela com un punt d’inflexió determinant en la biografia personal. Per això és clau travessar-lo amb suports.

Com més esforç ha de fer l'exintern per canviar antics hàbits autodestructius o antisocials, més rellevància adquireix el rol de suport dels vincles familiars. Amb tot, els informants posen al marge problemes de consum de drogues que mereixen un tractament especial per les seves dificultats afegides. Els experts, per il·lustrar situacions habituals de suport familiar, fan referència a diversos problemes de la vida quotidiana, com són el pagament del lloguer, les dificultats en el lloc de treball, la conducta dels fills, etc.; problemes que circumstancialment els exinterns se senten incapaços de resoldre. En aquests casos la família intervé per disminuir el risc que els esmentats problemes es transformin en motius de reincidència en el delictes. Tanmateix, els vincles amb la família no sempre perduren, sobretot després de llargues condemnes. Això depèn, com afirma una insertora, del tipus de relació que existia abans de la reclusió (12). En conclusió, els informants coincideixen que els vincles familiars són molt importants: com més estructurada tingui la vida fora de la presó o com més allunyada estigui la família del món penitenciari, més reeixida serà la reinserció. En sentit contrari, són situacions molt més complicades els casos de famílies desestructurades, o quan el pare, els germans o la dona compleixen condemna (13). En el cas dels estrangers és usual que no tinguin familiars a Espanya, encara que sí als seus països d'origen, el que fa que es reproduïxi un escenari similar al dels autòctons. No obstant això, per als estrangers, el fet de treballar en un taller i rebre uns petits ingressos pot marcar una gran diferència, ja que aquesta retribució li pot permetre seguir enviant diners a la família al país d'origen i, per tant, continuar mantenint el prestigi i l'autoestima, encara que en la llunyania.

Un altre factor que modifica la inserció laboral, tot i que de manera diferent dels ja repassats, és la **nacionalitat** dels interns dels centres penitenciaris. Les persones d'origen i nacionalitat estrangera que han perdut el permís de treball i residència perquè no han pogut renovar-lo durant la reclusió, no poden recuperar-lo després, malgrat que hagin realitzat eficientment tot el procés d'inserció. Aquesta situació intervé com a element desmobilitzador per a l'exintern, al mateix temps que li treu sentit a l'esforç i als recursos disposats per l'Administració a fi d'aconseguir la rehabilitació. És una situació que és

caracteritzada com a contradictòria i viscuda amb frustració i impotència pels informants implicats en la inserció laboral d'aquesta població, sobretot perquè s'ha detectat que en general aquests interns solen estar més motivats que els autòctons. Aquestes condicions paradoxals vindrien acompanyades, d'acord amb els testimonis, per una major vulnerabilitat i exposició al desemparament que afecta als interns estrangers. Un desemparament que no només és emocional, a causa de la distància amb les seves famílies en origen, sinó que, i sobretot, és un desemparament (legal) de la tutela de l'Estat i (social) del reconeixement dels altres. Des d'aquest punt de vista, l'exintern estranger s'enfrontaria en sortir de la presó amb tres adversitats superposades: la solitud, l'alteritat i l'estrangeria. Al capítol d'entrevistes d'interns i exinterns veurem alguns exemples sobre això.

El **temps de condemna** és un altre dels condicionants que atreu consens entre els informants per explicar l'èxit o el fracàs en la inserció laboral. Aquest factor actua en diversos sentits. D'una banda, es troba associat irremeiablement a l'edat: conforme més edat tingui la persona excarcerada més difícil serà la seva inserció laboral, sobretot quan es tracta d'ocupacions manuals com acostuma a ser el cas. D'altra banda, el temps de reclusió repercuteix en una major desconexió amb les condicions reals del mercat de treball i també en una pèrdua de vincles familiars i socials. És habitual, doncs, que la persona que experimenta llargues condemnes afronti amb temor la perspectiva de llibertat: sent por pel que es trobarà fora, ha de tornar a aprendre, trobar-se amb la família li genera por i incertesa, i de vegades no es troba amb la família. Espera trobar feina però té expectatives molt altes en relació amb allò que ell pot trobar. I alguns no han treballat mai, han tingut "diners fàcils" i els costa acostumar-se a guanyar "800 euros". No tenen cultura de l'esforç. El mercat de treball també ha canviat, està més especialitzat i és més exigent (12). Com escriu l'ex-convicte E. Bunker, avui novel·lista, *"Después de varios años entre rejas, cualquiera llegaba a estar tan mal preparado para la vida en libertad como un monje trapense arrojado a la vorágine de la ciudad de Nueva York. Al menos, el monje siempre podía sostenerse en su fe, en tanto que al ex recluso sólo le quedaba el recuerdo de su fracaso, su encarcelamiento, además de la*

viva conciencia de ser un “ex presidiario”, un marginado de la sociedad.” (2009, pàg. 15).

En darrer terme i no menys important, es pot esmentar la **motivació** dels propis interns per encarar el procés d'inserció laboral. Tots els informants han posat èmfasi en aquest aspecte. “La voluntat”, “la mentalització”, “els desitjos”, “les ganes de canviar”... En aquest sentit, convé recordar de nou les paraules d'una insertora que qualifica al sistema penitenciari com un “sistema d'oportunitats” quan les persones recloses “aconsegueixin donar-li la volta”; és a dir, en la mesura que aconseguixin utilitzar el temps de reclusió per formar-se (des del graduat escolar fins una carrera universitària), aprendre un ofici (en tallers i en cursos de formació *ad hoc*) i adquirir experiència de treball (en tallers, empreses d'inserció o ordinàries). Atenent als entrevistats més pròxims a aquesta problemàtica, “aconseguir donar-li la volta” o, en altres paraules, donar un significat a la condemna i que obri noves oportunitats dependrà en darrera instància de la voluntat de l'individu. Des d'aquest punt de vista, les teràpies i mecanismes disposats des del sistema penitenciari per millorar les aptituds dels individus de cara a una futura inserció laboral tindran més probabilitat d'èxit com més els interns es trobin prèviament predisposats (I3). En aquest sentit, algun entrevistat (E11) dóna rellevància als cursos d'autoconeixement perquè aporten competències de desenvolupament i comportament personal.

Per acabar aquest apartat, cal tenir en compte que el conjunt de factors comentats operen de forma articulada i interactuen els uns amb els altres, influint-se mútuament; excepte la motivació, que potser sigui la principal variable explicativa o independent. En altres paraules, més enllà que intervinguin unes o altres variables, la motivació de l'individu sembla indispensable per assolir la inserció laboral.

5.1.3 Consideracions finals

Per concloure aquesta primera part sobre els resultats de l'estudi, fem referència a algunes tensions i antinòmies transversals en els processos d'inserció laboral, que es desprenen d'una lectura entre línies del discurs dels nostres informants qualificats. Òbviament, aquestes tensions afecten tots els

actors implicats en els processos d'inserció, això és els actors individuals i els col·lectius, els institucionalitzats i els no.

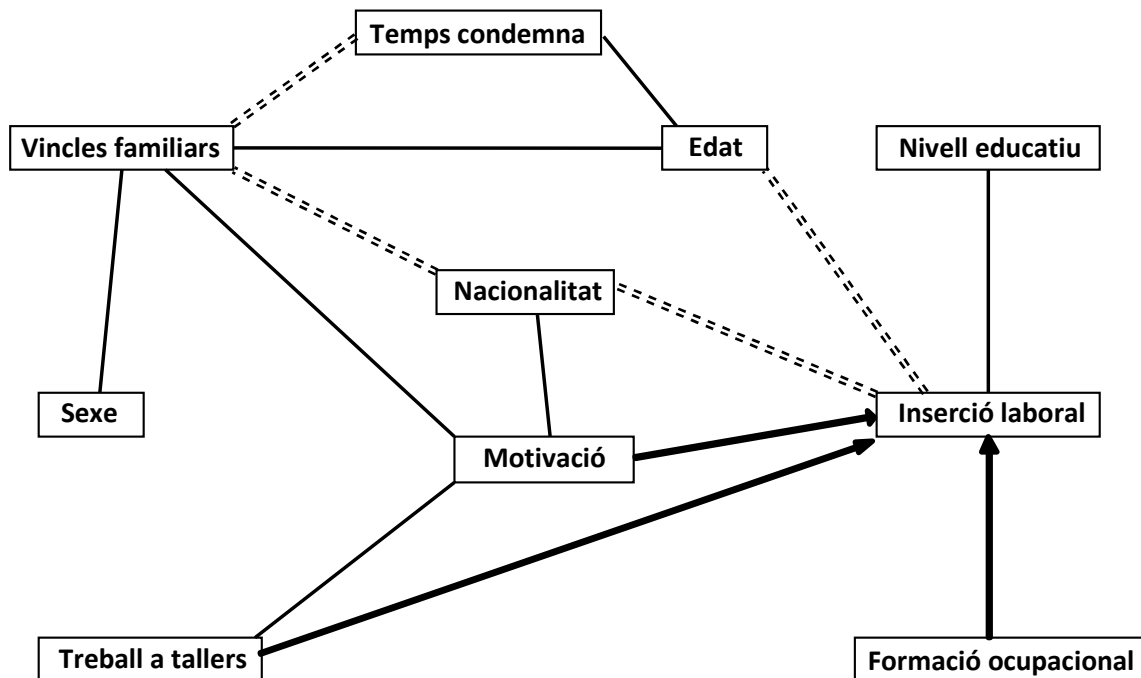
La primera consideració que cal esmentar és una tensió pròpia dels centres penitenciaris: si, d'una banda, la seva naturalesa històrica és la de recloure, ordenar, disciplinar la població reclusa; d'altra banda, se li assigna la funció de "construir" entre les persones condemnades voluntats autònomes que actuïn posteriorment en el mercat de treball (que per definició es nodreix "d'homes lliures"), amb capacitat d'adaptar-se socialment i laboralment a una societat que canvia a gran velocitat.

La segona tensió que mereix ser citada és la que afecta al CIRE. D'un costat, és part del sistema penitenciar, i de l'altre, actua en el mercat de treball com una empresa de col·locació de treballadors, com si fos, en paraules d'un entrevistat, "una espècie d'ETT amb característiques especials". Per a alguns entrevistats de les empreses col·laboradores, l'afany d'inserció de reclusos del CIRE el porta a competir en preus (salari) baixos amb empreses d'inserció, ordinàries o, fins i tot, amb ONG. Ocupacionalment parlant, el CIRE en la seva gestió ha d'atendre simultàniament les necessitats de la població reclusa i els interessos de les empreses. Així, per exemple, un entrevistat manifesta que al CIRE li interessa enviar a una empresa ordinària el millor "treballador" que té a fi de no crear un mal precedent en la relació amb l'empresa en qüestió (13). Tanmateix, una "discriminació" com aquesta podria actuar en contra o no beneficiar els interessos d'altres interns descartats en la selecció.

Finalment, hem de fer referència a la tensió que viu l'intern entre el desig, d'un costat, de passar a un règim obert, de donar passos cap a l'autonomia en llibertat i, d'un altre, el fet de saber que a la presó té plenament assegurada la satisfacció de les necessitats bàsiques d'habitatge i alimentació. En altres termes, la presó no solament disciplina i castiga, sinó que també empara, especialment a les persones més vulnerables, sense vincles familiars, socials i sense recursos. Aquesta tensió es reproduïx quan l'intern compara l'univers ideal de consum que ofereix la nostra societat i la realitat de la seva capacitat adquisitiva, derivada dels llocs de treball als quals pot arribar a accedir. El

contrast entre les seves possibilitats reals i allò que se li ofereix, i que construeix el seu imaginari, és massa elevat, sobretot quan s'adona que "treballant no assoliran mai els objectius que es proposen" (E11). Per a un altre entrevistat aquesta seria la causa principal de les recaigudes: la percepció que el treball dur i mal pagat "no els surt a compte" (EF3).

Esquema 5.1.1. Mapa conceptual del procés d'inserció laboral dels exinterns dels centres penitenciaris, segons es desprèn dels discursos dels experts

Notes:
Associat a: —
Contradiu: - - - - -
És causa de: →

Font: elaboració pròpia.

Taula 5.1.1. Fases del procés d'inserció laboral

Interns en segon i tercer grau				Finalitza la condemna
Selecció	Diagnòstic	Formació	Treball	
Junta de Tractament	Insertor	Educadors i empreses de formació	CIRE i empreses	
Interns en segon i tercer grau La Junta de Tractament deriva l'intern al CIRE	<ul style="list-style-type: none"> - Analitza pros i contres: <ul style="list-style-type: none"> ▪ Situació social ▪ Situació familiar ▪ Situació penal ▪ Formació ▪ Experiència professional - Mapa d'oficis en què pot treballar - Diccionari de competències - Entrevistes per competències 	Derivació cap a formació ocupacional professional	<ul style="list-style-type: none"> - Tallers productius del CIRE - Empreses: <ul style="list-style-type: none"> ▪ D'inserció ▪ Ordinàries - Borsa de treball pròpia (per a tercer grau) - Convenis amb patronals 	Ja no hi ha borsa de treball, ni seguiment, ni cap altre tipus de relació

Font: elaboració pròpia.

Taula 5.1.2. Entrevistes a experts segons el tipus d'institució a la qual pertanyen i acrònim d'identificació

N.	Tipus d'institució	Acrònim
1	CIRE	I1
2	CIRE	I2
3	CIRE	I3
4	CIRE	I4
5	Entitat de formació	EF1
6	Entitat de formació	EF2
7	Entitat de recolzament i formació	EF3
8	Empresa ordinària	EO1
9	Empresa ordinària	EO2
10	Empresa d'inserció	EI1
11	Empresa d'inserció	EI2

Font: elaboració pròpia.

5.2. Aproximació qualitativa: Entrevista a exinterns i a interns

Aquest apartat, en què comentem els resultats de les 25 entrevistes portades a terme a exinterns i a interns, s'organitza a partir dels dos eixos temàtics del guió de les entrevistes: la inserció sociofamiliar i la inserció laboral. En cada un d'ells abordem de manera implícita i a tall d'eixos transversals, els factors importants en la reinserció com són el sexe, l'edat, el temps de condemna, la nacionalitat i la reincidència en el delicte. L'apartat dedicat a l'anàlisi de la inserció laboral, que és l'objecte central d'aquest estudi, l'hem disseccionat analíticament en tres punts: abans, durant i després de la reclusió penitenciària dels individus. La secció intermèdia dedicada a la inserció laboral durant la reclusió analitza el significat de la formació ocupacional i del treball durant la reclusió en dues parts separades.

5.2.1 La inserció sociofamiliar

L'anàlisi de les entrevistes demostra que la sortida de la presó significa un punt d'inflexió en la vida dels individus tan significatiu com ho va ser abans la privació de la llibertat. Aquesta és una qüestió que ja ha estat reiteradament destacada pels investigadors per la seva rellevància i repercussió en la reinserció (Baskin i Sommers, 1998; Travis, 2005; Belis i Mears, 2008; entre d'altres). Es tracta d'una etapa en la qual els suports socials es tornen imprescindibles ja que, a més de la contenció afectiva i emocional que puguin oferir, com assenyala Travis (2005), adquireixen un paper molt important en la solució de problemes materials freqüents entre els exinterns (en habitatge i salut, per exemple). I no tan sols són importants els vincles, sinó la seva qualitat, és a dir, el capital social de què disposen els exinterns en abandonar la presó (Sampson i Laub, 1995). És en aquest sentit que la família adquireix un paper fonamental, ja sigui la parella i els fills o els pares i els germans.

La major part dels estudis de reinserció de presos s'han centrat en delinqüents que han experimentat extensos períodes de reclusió i amb amplis expedients delictius. Casos que componen un estereotip de "professional del delicte": homes joves o en edats intermèdies que provenen d'entorns d'exclusió social, famílies desestructurades, amb addiccions, etc. La mostra de casos escollida

per a aquest estudi ofereix un panorama més divers en el qual els delinqüents vocacionals i de comportaments més perillosos no són presents; de fet en un estudi d'aquestes característiques serien una anomalia, més que un requisit de recerca. En canvi s'ha entrevistat un parell d'exinterns adults amb continuades entrades a la presó des de la seva joventut (EXI-10 i EXI-11); altres que, si bé tenen diverses entrades a la presó o llargues condemnes, estan lluny d'habitar en el "món del delictes" o de tenir seriosos problemes d'addiccions (EXI-15, EXI-03 i EXI-16); així com exinterns que han recobrat la llibertat després d'una breu i única reclusió (EXI-01 i EXI-02). El ventall de matisos es fa més ampli encara tenint en compte que hem considerat persones d'edats i sexes diferents, immigrants i autòctons, o de nivells socioeconòmics diversos, com ja s'ha explicat.

Per exemple, en el cas de les dones, com hem vist, no només tenen un comportament criminològic diferent als homes, sinó que solen preservar millor els vincles familiars, sobretot amb els fills (vegi's Almeda, 1999) i, per tant, compten amb un major capital social en sortir de la presó. En el cas de persones estrangeres, en canvi, és comú que es trobin soles ja que els seus familiars o gran part d'ells resideixen en els seus països d'origen. Pel que fa a l'edat i al cicle de vida familiar s'ha de tenir present com afecta de manera substancialment diferent uns i altres. Així, quan recuperen la llibertat, els joves menors de 30 anys habitualment tornen amb els seus pares i a l'habitatge familiar; els homes entre 30 i 50 anys poden haver conservat les seves pròpies llars i habitatges (parella o parella i fills) o tenen plans per (re)construir-los –tot i que no és el cas de tots ells–; i, finalment, els majors de 50 anys que, en cas de no tenir o haver perdut les seves llars i habitatges, difícilment poden (re)construir-los. En referència a les persones amb nivell socioeconòmic mitjà, tot i que la mostra és reduïda, sembla que el nivell d'estudis o les habilitats relacionals que conserven, els pot haver facilitat no només l'estada a la presó, sinó també la reinserció posterior; encara que no necessàriament acaben desenvolupant ocupacions corresponents a la categoria socioeconòmica inicial.

Ara bé, començant l'anàlisi de l'evidència empírica pels relats de les dones, observem que es confirmen els resultats de la investigació de Jiang i Thomas

(2006) realitzada en centres penitenciaris dels Estats Units. Aquests investigadors constaten que les dones estan lligades a feines d'atenció a la família abans d'entrar a la presó en una proporció molt més gran que els homes. Així, la reclusió els suposa una càrrega addicional, un obstacle per continuar exercint la funció protectora que les motiva. En canvi, els reclusos es preocupen per la sort dels seus fills de manera més ocasional, mentre aquests romanen sota la cura de les seves parelles, mares o germanes. En conseqüència, en el moment de concloure la reclusió les dones compten sobretot amb el suport (o la motivació) dels seus fills, mentre els homes, si és el cas, de les seves parelles.

Els casos de dues exinternes permeten il·lustrar aquestes conclusions. La primera d'elles és EXI-18, que ronda els 50 anys, divorciada. Per a ella la preservació del vincle amb les seves tres filles (de 20, 22 i 25 anys) va ser la major preocupació quan va ingressar a la presó l'any 2005. De fet, va organitzar els seus destins i el conjunt de la vida familiar des de la presó, de manera que va intentar articular permisos, treballs, comportament, etc., a fi de poder tenir contacte personal amb elles (vis-a-vis). *“Con las hijas bien; me iban a ver siempre. Muy bien, muy bien. Me iban a ver cada fin de semana. De hecho los destinos que he cogido, en Wad Ras, no los pensaba económicamente, sino para que me dieran posibilidad de vis-a-vis. No tras el cristal, sino en directo para besarlas y abrazarlas, y además era una hora y media cada semana. Yo trabajaba por los vis-a-vis, pero el encuentro me compensaba. Por eso ya cuando entré en el 2000 [en preventiva; i torna a entrar l'any 2005 per complir condemna, passant a tercer grau el 2007 i a condicional el 2009] lo primero que me informé era de los destinos que tenían vis-a-vis e iba a por ellos”* (EXI-18).

El desig de tornar amb les filles va ser sempre el seu primer objectiu i el principal motiu per accelerar el compliment de la condemna. Així, es va implicar a col·laborar en tot el que hi hagués al seu abast per guanyar-se el respecte de l'administració del centre: primer li van assignar dos destins de “confiança”, l'administració de la cafeteria i l'economat. Al cap d'un temps el tutor i la psicòloga li van recomanar que es fes càrrec d'un lloc d'auxiliar a la guarderia

de la presó, un dels destins més delicats i amb major responsabilitat, convencent-la de la conveniència d'assumir un lloc supervisat directament per la direcció del centre, la junta de tractament i el jutge de vigilància. En obtenir el tercer grau va tornar a casa seva i es va reunir amb dues de les seves filles que encara no s'havien independitzat. És un dels casos on també juga un paper la categoria socioeconòmica.

El segon cas és el d'EXI-23, que va entrar a la presó per única vegada amb una condemna de quatre anys i vuit mesos. En aquell moment el seu fill tenia un any. Va estar reclosa dotze mesos fins que va obtenir el tercer grau. Durant aquell període, el seu fill va quedar a càrrec de la família. Explica que la separació va ser especialment traumàtica i que mai no es va acostumar a conviure amb l'absència del nen. La família ha estat molt important; no tan sols perquè es va encarregar de tenir cura del nen sinó també pel suport que li va brindar quan va recuperar la llibertat. Per això ens diu EXI 23 que *“si no tienes este apoyo es muy difícil no reincidir, pues cuando sales de allí sales muy perdida, muy desorientada, muy machacada y quien está allí te ayuda mucho. Quien no tiene familia lo resuelve con la droga; hay quien la utiliza como método de escape; muchos no se han drogado fuera y allí sí. Los extranjeros que no tienen familia lo resuelven haciendo piña entre ellos, se ayudan mucho, mucho más que los españoles, que cada uno va a lo suyo”*.

Pel que fa als homes, es detecten diferents vies d'inserció sociofamiliar. Si ens fixem en els casos més freqüents en el patrimoni de coneixement criminològic, els dels “professionals del delictes”, trobem homes, tant nadius com immigrants, adults, que en general no han comptat amb el suport de les seves famílies per encarrilar la seva reinserció. Els fills, quan existien, s'havien independitzat, la parella s'havia dissolt i la relació amb altres familiars era nul·la o esporàdica.

Respecte els fills, encara que el vincle paternofamiliar s'expressi de vegades a través de relacions regulars i cordials, no en registrem cap en el qual el fill/a hagi brindat un suport emocional i material important al pare quan aquest ha assolit el tercer grau (inclòs l'accés a un habitatge). Això s'explica perquè la convivència amb el nucli familiar fa temps que s'ha trencat, si és que mai havia

existit. Com han assenyalat els autors nord-americans més amunt citats (Jiang i Thomas, 2006), en aquests casos la criança dels nens ha anat a càrrec de les dones de la família: la parella o les àvies i germanes.

D'altra banda, les relacions amb germans, cosins o altres parents solen estar marcades per la desconfiança o simplement pel desinterès mutu. El deteriorament dels vincles acostuma a ser un procés llarg que comença abans de l'entrada a la presó. Una història de friccions i desgasts, que encara és més dolorosa quan hi intervé l'addicció a les drogues. No obstant això, les situacions són diverses i és difícil establir un patró comú. Però sí sembla clar que quan es produeix una retrobada després de la condemna entre l'exintern i els seus familiars, aquesta comporta inevitablement un procés extens de reconeixement mutu, en el qual la decisió d'abandonar el delicte s'ha d'avaluar amb fets.

Amb tot, allò que trobem en els "professionals del delicte" és una escassa xarxa de vincles de cara al procés de reinserció. La raó d'això caldria buscar-la, no tant o no només en la història criminal i penitenciària, sinó en l'edat, el cicle de vida familiar i sobretot en allò assenyalat per un insertor: *"els vincles que els exinterns troben en sortir de presó són els que tenien abans d'entrar-hi"*. Una admonició bíblica que té el seu sentit més profund en el procedir de qualsevol ser humà: "colliràs el que has sembrat", una llei de vida que sembla complir-se; i en el millor dels casos, si els vincles no s'han deteriorat abans de l'entrada a la presó, ho fan durant la reclusió, ja que les absències dissolen els afectes lentament. A continuació es descriu aquest perfil a través de diversos casos.

EXI-09 està en tercer grau, la seva edat se situa a l'entorn dels 50 anys, dels quals dotze han transcorregut a la presó (compta amb "trenta entrades a la Model"). Ara està fent un tractament per deixar les drogues i, segons afirma, amb bons resultats. Viu amb la seva neboda, ara separada del seu marit, i amb dos nens petits, en una casa que va llogar la seva germana a Torre Baró, el seu barri de tota la vida. Sobre la seva família sabem que s'ha quedat vidu fa cinc anys i que té dos fills de 26 i 19 anys. Quan eren nens els va criar l'esposa i després, quan aquesta va morir, els avis i una germana. EXI-09 diu que *"la familia respondió bien y los han llevado a una buena escuela"*. Sobretot la

germana, que va criar els seus fills, ha estat qui li ha donat suport sempre. Ara la relació amb els seus fills és bona, sosté, i la descriu com si fos la relació habitual que mantindria un pare divorciat: comunicació telefònica regular i visita dos caps de setmana al mes per sortir de passeig. L'afecte quotidià, però, li proporcionen la neboda i els seus fills. Ell ara amb el seu treball els pot ajudar a sortir del mal moment.

EXI-08 té 60 anys, és originari de Ghana i en porta més de 20 a Espanya. La seva última condemna el va recloure per quatre anys, però no és la primera vegada que ha estat a la presó. El seu únic fill viu a Ghana i els seus pares i germans han mort. La seva segona dona, espanyola, es va divorciar d'ell mentre transcorria la condemna. No té familiars a Espanya i, segons explica, tampoc té amics. Sembla que a la solitud de qui ha emigrat sol s'hi suma la que envolta una vellesa prematura. La història d'EXI-21 és similar a l'anterior, excepte que no és immigrant: ha estat a la presó diverses vegades, la darrera durant vuit anys. Es va divorciar fa temps i la seva única relació familiar és amb una filla que veu de tant en tant. Ha deixat de freqüentar els seus antics amics, segons comenta, i ho explica perquè "ja no l'accepten com abans". Viu a la casa d'acollida del Pare Manel, a qui, diu, deure-li molt.

Les experiències penitenciàries d'EXI-10 i EXI-11 són similars a les anteriors, encara que el primer d'ells ha passat en total uns 25 anys a la presó, la major reclusió de la mostra d'entrevistats. Malgrat això diu tenir una família constituïda per una esposa i tres fills, de 21, 18 i 16 anys. EXI-11, amb "quinze entrades a la Model" és vidu i té una filla de 30 anys, a la qual veu amb freqüència (sol visitar-lo a la presó). En complir la condemna tornarà al seu propi habitatge. Conserva una bona relació amb el seu germà i amb els seus amics.

Per concloure amb aquesta tipologia remarquem que s'evidencien diferències de grau entre aquests casos de "professionals del delictes" i els plantejats pels autors nord-americans. L'explicació plausible, a falta d'un major aprofundiment, apel·la als contrastos culturals entre les societats espanyola i nord-americana. La nostra societat té més arrelam en la família i en els llaços de parentiu, i un

tipus de masculinitat que s'ajusta més al model *male breadwinner*, en el qual es dona una major tolerància a les "absències" paternes i una major implicació de les dones de la família en la criança dels fills.

Hem trobat dos casos d'homes que també han viscut llargues condemnes (de deu anys aproximadament), però que a diferència dels precedents no tenen "una carrera delictiva", ni addiccions i han mantingut una bona relació amb el nucli familiar; i és sobre aquesta base que ara recolzen la seva reinserció. Poden ser l'estereotip oposat a l'anterior, excepte per la condemna, i constitueixen, una via d'inserció socio-familiar diferent. En certa manera podrien representar exemples "del retorn a casa del pare penedit". Aquests casos confirmen que la condemna i la reclusió per si mateixes no destrueixen els vincles socials, a no ser que ja es trobessin malmesos per les actituds prèvies. Aquestes maneres de ser, destructores de la xarxa social, en general s'associen a "carreres delictives" inspirades en l'afany autodestructiu que imprimeixen les addiccions. Per tant, i sense caure en determinismes, es pot dir que les actituds prèvies a la reinserció tenen una forta influència en la desarticulació dels vincles socials. Vincles que són la base de les relacions familiars i d'amistat, que després seran indispensables per afrontar processos de reinserció. A continuació comentem aquests dos casos.

EXI-03 i EXI-16 són espanyols, han complert llargues condemnes, tots dos ronden els 50 anys i han delinquit una única vegada. Un cop superat el xoc inicial que els ha suposat l'entrada a la presó, les relacions amb les seves respectives dones i fills s'han anat recomponent gradualment. En general l'esposa, que s'ha quedat al costat dels fills i al capdavant de la família, ha continuat acompanyant l'intern a través d'un vincle emocional fort, així com amb suport material, quan les condicions econòmiques ho han permès. En aconseguir el tercer grau, o fins i tot abans quan sortien esporàdicament amb el segon grau, EXI-03 i EXI-16 es van enfrontar a l'arribada a l'habitatge familiar. La retrobada va implicar un (re)coneixement mutu conflictiu, carregat d'inseguretats i por. Aquesta és una qüestió que mereix ser subratllada, sobretot perquè s'esdevé en situacions on la reinserció sociofamiliar és òptima. Això condueix a pensar que si en contextos favorables com els esmentats els

exinterns experimenten una crisi al final de la reclusió és perquè realment aquesta és intrínseca a aquesta situació. Amb això es vol dir que, tal com mostra la literatura especialitzada, la fi de la reclusió és un moment de fort canvi i, per tant, suposa una crisi per a l'exintern. Del món fortament normatiu i predictable de la presó passa bruscament a la incertesa i a la duresa de la vida quotidiana, agreujada a més per una etapa de forta de crisi econòmica, com en el moment de realitzar l'entrevista.

Tot i compartir força característiques dels anteriors, EXI-25 és una mica més jove, espanyol de fora de Catalunya; durant bona part del seu empresonament l'esposa i la filla han viscut prop de Madrid, fins que la dona va aconseguir treball aquí. S'ha de dir que aquest exintern agraeix al CIRE les gestions realitzades per no ser traslladat a la seva regió d'origen, ja que aquí se li proporcionava una ocupació, cosa que allà no tenia assegurada. Per tant, en aquest cas, el xoc de la sortida i la retrobada familiar, ha estat treballat i planificat prèviament.

La següent tipologia de reinserció trobada a través del treball de camp és freqüentment citada en la bibliografia. Són casos d'homes joves (entre 20 i 35 anys), tant autòctons com immigrants, que han abandonat allò que es podria denominar "un estil de vida basat en el delictes" arran de la constitució d'una nova parella i del naixement dels fills, o de la intenció o projecte vital de tenir-ne. D'aquesta manera la reinserció sociofamiliar pivota sobre la parella, proveïdora, a més, de l'habitatge i d'un nou entorn social. Com sosté Travis (2005), la família adquireix més pes quan es tracta d'una "relació de qualitat". Aquest comportament, però, és diferent al de les dones, que troben el suport principal sobretot en els fills, també en altres familiars o amics, però no en la parella, ja sigui aquesta una relació nova o antiga. D'altra banda, s'ha de remarcar que en molts casos la veritable intenció de reinserció s'acompanya – com veurem més endavant– la necessitat de trencar amb l'entorn social anterior, sobretot pel que fa a amics i coneguts.

L'explicació més apropiada d'aquests comportaments que trobem en la bibliografia consultada és la que proposen Sampson i Laub (1995), partint

d'estudis empírics. Consisteix en què l'aparició d'institucions de control social informal, com la parella i els fills, poden ser un punt de canvi a favor d'abandonar "la carrera delictiva" en el cas dels professionals o de plantejar-se no començar-la (no reincidir) en el cas dels principiants. A continuació s'il·lustra aquest argument amb uns exemples. EXI-15 té 26 anys, dels quals n'ha passat set a la presó. Va néixer al Marroc però porta més de la meitat de la seva vida a Espanya. Viu amb els seus pares i germans a Sant Boi, encara que s'ha criat a l'Hospitalet, on té els seus amics. Comparteix amb EXI-03 i EXI-16 la inseguretat que suposa el canvi de viure una altra vegada en llibertat. Diu que *"Si uno lleva muchos años preso, sale y cuesta acostumbrarse"*. Tanmateix, aquesta vegada té un projecte en el qual diposita les seves esperances de canvi: casar-se immediatament amb la seva xicota espanyola. *"Pensar en un niño para sentar la cabeza. Si sales y haces una tontería de estas, vuelves a prisión, y te rompen la vida; no vale la pena"*.

EXI-07 té 35 anys, cinc entrades a la presó i ha estat sis anys privat de llibertat. Actualment està fent un tractament de rehabilitació per *"allunyar-se del món de les drogues"* i treballa en una empresa d'inserció. Sosté que *"al sortir ho havia perdut tot. Però sí que vaig trobar a la família, que sempre han estat allà ... Són gent molt catalana i molt oberta, no són com altres famílies, molt tancades i que et deixen sol"*. No obstant això, l'apropament amb la família és lent i es viu amb desconfiança. Els pares i germans no li han obert les portes de casa, però en canvi sí que l'han ajudat en qüestions de fora de casa: *"A casa no; hi ha molta desconfiança. Ara bé fora de casa, allò que vulgui: metges, qüestió econòmica, però poca cosa, perquè si no ja saben que és un perill..."*. Fa un any i mig va conèixer la seva actual parella i ara cohabiten a l'habitatge d'ella i al costat dels fills de la parella, de 23 i 28 anys, a La Roca.

EXI-04 té 37 anys i n'ha viscut 14 reclusos en centres penitenciaris. Narra la seva vida de manera que encaixa perfectament amb l'estereotip del "professional del delicte", consumidor de drogues, fortes incloses. Actualment està en un programa de desintoxicació, en tercer grau restringit de condemna (li suposa horaris estrictes d'entrada i de sortida de l'habitatge que comparteix amb altres exinterns) i treballa en una empresa d'inserció. Diu que *"la familia es una pieza*

clave porque tú a lo mejor quieres reinsertarte, crees en esto, pero hay gente que quiere pero no puede porque el entorno... si tú tienes un entorno 'pícao' entonces es mil veces complicado, por no decir imposible. No es lo mismo salir con un entorno estructurado, con unas bases sólidas, después de unos cuantos años en prisión, donde ves que es lo que hay. Entonces dices, bueno... Pero si tú estás en un entorno desestructurado te acabas pudriendo igual. Pudriendo igual... Tú no puedes cambiar el mundo". Els pares i germans amb cautelosa expectativa acompanyen la seva reinserció, però són el seu fill petit i la seva parella actual els components essencials de la seva reinserció socio-familiar. El pròxim pas d'EXI-04, segons té projectat, serà deixar l'apartament compartit dins del programa de reinserció i convida amb ells.

Pel que fa als homes estrangers és pertinent remarcar dues coses. La primera, que en molts casos tenen família nuclear als seus països d'origen, encara que en els seus relats amb prou feines es fan referència (és el cas d'EXI-08 i EXI-14, per exemple). La segona, que l'actual parella, en la mesura que posseeix nacionalitat espanyola, pot ser un "salconduit" important cap a la inserció laboral, ja que el casament amb una persona espanyola és l'única via per obtenir un permís de treball. Aquesta situació reforça el caràcter estratègic que té la inserció sociofamiliar, i en particular les noves parelles en el procés de reinserció. A més d'aquests casos que hem comentat, amb xicoteta espanyola, hi ha el cas de l'immigrant ara separat de la parella i d'inserció impossible, ja que el permís de treball va lligat al permís de residència i aquest a la situació legal de l'exconvicte, un extrem que es converteix en un cercle pervers i que col·loca aquestes persones en una situació marginal manifesta i irresoluble. És un veritable bucle en el qual es pot anar rebotant de porta en porta (d'una a altra Administració Pública), sense que cap li aporti una solució o garanties de trobar-ne.

La següent modalitat de reinserció sociofamiliar detectada a través de les entrevistes ha estat la d'EXI-02 i EXI-15, dos joves interns de 24 i 26 anys respectivament, que han tornat a l'habitatge familiar amb els seus pares i germans en obtenir el tercer grau. En els seus relats no tan sols es fa referència al suport que els ha significat trobar una casa i una família quan han

sortit de la presó, sinó també al constant suport que han rebut dels familiars durant tota la reclusió (a través de visites, aportació de roba, cigarrets, menjar...). Actualment estan en règim de tercer grau restringit, de manera que de dilluns a divendres dormen al centre penitenciari i els caps de setmana a l'habitatge familiar. Aquesta combinació potencia el suport de la família i encoratja la reinserció.

Cal assenyalar també que aquesta modalitat de reinserció sociofamiliar no sembla patir alteracions importants en funció del temps de condemna i de les reincidències delictives dels interns (EXI-15 ha passat set anys de reclusió i ha entrat diverses vegades a la presó, mentre EXI-02 només hi ha estat un any, en la seva única condemna). Tot sembla indicar, llavors, que en aquests casos és determinant l'edat i el cicle de vida. A continuació s'apunten dues qüestions a tall de guies per continuar explorant aquesta hipòtesi en el futur. D'una banda, el fet que les dues persones, i les seves famílies, són immigrants, en aquest cas d'origen magribí, per la qual cosa és probable que els vincles familiars tinguin una morfologia social i cultural que els faci més proclius al manteniment de la unitat del grup. D'altra banda, i en relació amb l'anterior, és probable que les expectatives dels pares respecte al futur dels seus fills es corresponguin, bé a uns hàbits de classe incorporats al país d'origen, bé al propi procés d'emigració i incorporació a una societat diferent, que poden fer que les desviacions juvenils siguin avaluades de manera més laxa, per no malmetre els vincles intrafamiliars.

Finalment, cal fer esment a un altre tipus de vincle social evocat en els testimonis, que constitueix també una dimensió important del procés de reinserció: els llaços d'amistat. En aquesta línia i per començar, caldria distingir *grosso modo* dues situacions diferents: la del grup d'exinterns que denominem "professionals del delictes" (amb condemnes reiterades) i la del grup de principiants o amb una única condemna.

En el primer grup, l'allunyament de l'entorn social que tenien abans de l'entrada a la presó és una elecció indispensable de cara a la reinserció. En la mesura en què el comportament delictiu ha estat après en la interacció amb altres

persones, com sosté l'Escola de Chicago de criminologia, “tornar amb els col·legues” o “els amics del barri” pot suposar una motivació per continuar amb hàbits autodestructius. En tot cas aquests contextes afavoreixen la continuació del comportament marginal. Precisament en aquesta qüestió arrela, com sostenen Baskin i Sommers (1998), una de les majors dificultats per a la construcció d'una nova vida: tenir la capacitat de “tallar” els antics vincles socials.

Aquests vincles també inclouen a les persones que es coneixen o retroben a la presó. Com ha dit EXI-04, *“el mundo que tenías fuera también lo puedes encontrar dentro, si quieres”*. Per tant, els llaços d'amistat que continuen o es construeixen durant la reclusió també passen a formar part d'aquell passat que es vol –o que és imprescindible– deixar enrere, com un company de viatge necessari quan s'és intern, però indesitjable fora del context. *“Son amistades que luego, afuera en la calle, no valen la pena. Cada uno tiene su historia. Allí [a la presó] hay de todo metido. Yo, cuando salga, quiero estar dedicado a mi trabajo y a mi hijo. Los amigos los puedo contar con los dedos de una mano, están contigo cuando tienes dinero”* (EXI-07).

Jiang i Thomas (2006), seguint la línia argumental oberta per l'Escola de Chicago, expliquen aquest procés com l'abandonament d'una “cultura penitenciària”, entesa com una forma de socialització per la qual s'assumeixen hàbits i motivacions que condueixen a delinquir. Una cultura que es reproduïx dins de les presons: els centres penitenciaris no solament són permeables a la realitat social en la qual estan immersos, sinó que afavoreixen la reproducció d'una cultura carcerària per les pròpies condicions que imposa la reclusió. És per aquest motiu que la reinserció requereix que existeixi prèviament la voluntat de l'individu d'abandonar el delicte. Una voluntat que es manifesta quan s'abandonen els hàbits i la freqüència dels contactes amb les persones del “món del crim”, com emfatitzen els autors nord-americans. Per exemple, l'EXI-04 durant el primer dia que va passar en un centre penitenciar va identificar un munt de persones conegudes que es movien en el “mateix ambient” delictiu. *“Yo venía de la calle con mis rollos y vas allí y, claro, entras en la prisión y lo que ves es lo mismo que conocías fuera. Si te mueves en ese ambiente, lo que*

se encuentra allí es gente del mismo ambiente. Con una persona normal te agobias. Tú lo que necesitas es hablar de lo que estabas haciendo, que si estoy vendiendo tal, que he robado tal... Llegas allí y dices nunca he estado en prisión, pero haces así y dices aquél, aquél, aquél... ostia, si tengo aquí 50 o 100 conocidos. Entonces empiezas a hacer lo mismo, más o menos”.

El segon grup, el de persones que tenen una sola condemna i han ingressat a la presó per primera vegada, manifesta amb pesar que els amics solen perdre's pel camí que porta a la presó. És un fet que no sorprèn després de comprovar que altres vincles més forts també s'han diluït durant la travessa penitenciària; i de vegades, en el mateix daltabaix de la condemna i en el seu procés. Tanmateix, per valorar correctament aquestes pèrdues hauríem de considerar que qui ingressa a la presó per primera vegada i comença així una etapa de dissort i solitud desconeguda i inimaginable, probablement no tingui amics ni familiars ni veïns que hagin viscut experiències similars; i, a més, els patrons socials i culturals d'una vida socialment acceptable no proporcionen els estris i recursos necessaris per a la reclusió. En aquests contextos de forta necessitat del suport dels altres, les absències de les persones estimades dolien més i se solen identificar com abandonament. Després, un cop es recupera la llibertat, la rancúnia, quan no el refugi en la indiferència, és inevitable i l'opció és començar de nou, “passar pàgina”. L'exinterna EXI-18 ho deixa clar: *“Amigos de los de antes, prácticamente ninguno. Pasé página. Pero además amigos que tenía, cuando ingresé en preventiva, no enviaron ni una carta, que no cuesta nada, aunque sea sin remitente. Si cuando yo estoy en unas condiciones que no son muy buenas no te acuerdas de mí, cuando ya estoy fuera yo tampoco quiero nada de ti”.*

En aquest grup hi ha casos particulars. Són els de persones estrangeres que no tenien vincles d'amistat o familiars a Espanya en el moment de la detenció. El cas més paradigmàtic és el d'EXI-17, detingut a l'aeroport quan intentava ingressar droga al país amb la idea de retornar al seu país d'origen tot seguit. Aquestes persones, quan aconseguen la llibertat, lògicament els únics llaços que tenen són els forjats a cop de solidaritat, empatia i molta solitud a la presó, especialment amb altres del mateix país d'origen. Aquests llaços, en principi,

perduren més enllà de les cel·les, però després, amb el temps, sovint es dissolen. Igual que en els casos precedents, aquests vincles no “encaixen” en la nova vida que neix durant la reinserció. Així ho relata amb pesar EXI-17, que explica que va tallar la relació amb un amic de la presó després d’assabentar-se a través de la premsa que estava vinculat amb l’assassinat d’un directiu del Fòrum de Barcelona.

Una altra opinió que s’ha de tenir en compte, que uneix els dos tipus de vincles afectius analitzats (família i amistats) és la d’EXI-25. Per a ell una clau per consolidar la nova vida quan surt en llibertat és viure amb la família (la dona i la filla) i fer noves amistats. Per tant, en casos com aquest la reinserció seria fruit d’un entorn social i afectiu favorable que s’ha de construir amb l’actitud activa de l’exintern. El mateix extern afegeix que les actituds, la droga, les amistats i la família són aspectes que van molt units. Si falla el suport familiar es cau més fàcilment en la droga i, al seu torn, la drogoaddicció trenca llaços. És una espiral perversa que EXI-25 considera que en darrer terme depèn de la persona: *“la reinserción depende de la persona, el que quiere cambia y el que no, cae en la misma piedra”*.

5.2.2 La inserció laboral i la qualificació professional

La vida laboral dels interns i externs dels centres penitenciaris es pot analitzar a partir de dos discursos ben definits: el de les persones amb “carreres delictives” i el d’aquelles que només han estat condemnades una vegada. És una dicotomia que, com hem vist, no ha aparegut amb tanta claredat en els testimonis sobre reinserció sociofamiliar. Cada un dels discursos presenta, al seu torn, matisos importants segons el sexe, l’edat, la nacionalitat i el “cicle penitenciar” (abans, durant i després de la reclusió penitenciària) dels informants i que s’aniran assenyalant oportunament. El darrer aspecte –el que hem anomenat *cicle penitenciar*– ens ha servit per organitzar el relat en tres episodis cronològicament diferents.

a) Abans de la reclusió penitenciària...

Si tenim en compte el període previ a l'ingrés en un centre penitenciari, observem que els informants que han estat condemnats en diverses ocasions tenien en les activitats delictives la seva principal font d'ingressos i no acrediten, en general, trajectòries laborals prèvies a l'entrada a la presó. El testimoni d'EXI-04 és eloqüent. Als 37 anys només té 300 dies cotitzats. El treball no havia estat una opció de vida fins que va decidir el contrari. *“Yo he estado 14 años en prisión. Mi problema no eran las drogas. Mi problema era que yo era delincuente. Yo no había dado un palo al agua nunca. Creo que tengo 300 días cotizados en toda mi vida. Yo no había currado en mi vida. Mi problema era que yo no sabía lo que era tener que levantarse a las cinco o seis de la mañana, cumplir unos horarios, cobrar a fin de mes... no conocía esas limitaciones...; decir, ostia, no me puedo comprar esto porque no dispongo de ese dinero. Yo eso no lo sabía. Yo era de hacer lo que no tenía que hacer y dinero fácil y eso era mi vida”* (EXI-04).

En aquest grup trobem també persones amb trajectòries laborals intermitents, que intercalen esporàdicament activitats delictives amb treball assalariat. Es tracta, però, de trajectòries fraccionades, amb elevats índexs de rotació entre el treball i la desocupació, i entre diferents ocupacions. Els arguments que justifiquen el passatge del treball al delicte fluctuen entre la necessitat i el desig, en les diferents accepcions que l'hi pot donar el gènere humà.

EXI-09 havia treballat de cuiner a diversos restaurants, en empreses de manteniment d'estructures ferroviàries i havia disposat també en diverses ocasions d'ocupacions de breus estades fora de Catalunya. Però sempre les abandonava passats pocs mesos a causa de la seva addicció a les drogues. *“Lo que más me ha ‘gustao’ es lo de cocinero, pero luego un hermano me llevó a una empresa de tartán (para pistas deportivas) y ahí cobraba hasta 400 mil [pessetes]. Luego estuve en las vías, Cobra, Ferrovial y otras, en compañías grandes, y ahí también me llevaba unos 2.500-3.000 [euros]. Me he buscado trabajos fuera de Cataluña, en los que trabajaba todo el mes y así tenía un sueldo bueno. Al final siempre me tuve que ir por culpa de la droga. Esa es mi desgracia... También estuve en buenos restaurantes de cocinero y me*

gustaba, me desenvolvía bien... lo que pasa es que hacía como que trabajaba; lo máximo que he durado en una empresa ha sido cinco o seis meses. No porque no me gustara trabajar, yo soy trabajador. Cuando he trabajado, trabajaba duro; el problema es la constancia” (EXI-09).

Un altre cas és el d'EXI-13, un immigrant, reincident, que s'ha dedicat a la confecció de roba per compte propi i explica que ha recorregut a la comercialització de drogues com a mitjà per complementar els ingressos quan ha tingut una “mala temporada”. *“El motivo que me llevó a vender las drogas es que el tema de la confección aquí va a temporadas... En junio la cosa empieza a bajar... hasta que empieza la temporada de invierno. Tenía gastos, tenía que pagar el alquiler, no tenía donde dejar las máquinas, debía más de dos meses de alquiler, no sabía robar y ¿cuál es la manera más fácil de salir adelante?, entre comillas, porque al final no he sacado nada, lo he perdido todo. Empecé a vender droga” (EXI-13).*

EXI-10, que ha passat en total 25 anys reclòs en centres penitenciaris, es justifica dient que robava per necessitat, per mantenir la seva família en moments de desocupació. *“Robo porque me hacía falta. Si yo tengo una familia y no encuentro trabajo, y yo tengo que poner comida en la nevera y mi familia tiene que comer todos los días, si no me van a echar fuera de mi casa, qué hago, ¿permiso que pase todo esto? No, como última alternativa recurro a todo lo que tengo que recurrir, no me ayudan en nada, ¿qué hago?” (EXI-10).*

Finalment, el cas d'EXI-11, d'uns 55 anys d'edat i amb 15 entrades a “la Model” i tres breus experiències de treball com a soldador i polidor, sosté que *“no ha trabajado más porque se dedicaba a ganar dinero fácil”. “Prefería ganar dinero fácil que no estar ahí trabajando. Tenía dinero y podía disfrutar de la vida, cosa que trabajando no, no disfrutas nada. Me he podido meter en buenos hoteles, con mi mujer y mi hija ... Me ha ido bien, he podido disfrutar de la vida, cosa que trabajando...” (EXI-11).* Aquest nivell de satisfacció el porta a afirmar, sense dubtar, que si tornés a néixer, repetiria la vida que ha tingut.

Tots els informants que componen el grup de reincidentes tenen baixos nivells educatius. Excepte EXI-13, que va començar a estudiar el batxillerat a Brians,

la resta no supera l'educació primària. En alguns casos l'EGB s'ha adquirit durant la reclusió (EXI-06, EXI-10 i EXI-17) i en altres almenys, l'alfabetització (EXI-15). Sens dubte, l'edat contribueix a explicar aquests perfils educatius (persones majors de 50 anys). També s'ha de dir que alguns tenen un sorprenent discurs ric en paraules i conceptes i confessen que varen aprofitat la presó per llegir i aprendre a expressar-se. Per exemple, EXI-09 comenta que la mateixa entrevista uns anys enrere hauria estat impossible, ja que només coneixia l'argot de la gent relacionada amb la delinqüència. Les ocupacions prèvies a la reclusió, quan han existit, han estat manuals i segons els testimonis tenien cert grau de professionalització, com confecció de roba (EXI-13), instal·lador de gas, mecànic (EXI-21), soldador i polidor (EXI-11). Tots ells han après de forma autodidacta. Els atributs que caracteritzen aquesta població són comuns a immigrants i autòctons, homes i dones, amb l'excepció d'un immigrant (EXI-12), que mai no ha tingut permís de treball, per la qual cosa tota la seva trajectòria laboral s'ha desenvolupat en l'economia submergida.

Les persones que no han reincidit en delictes, en general, tenen trajectòries laborals més llargues i contínues que les que acabem de veure. Els testimonis insisteixen en una "vida normal" abans d'entrar a la presó, definida per un treball continu, encara que no sempre estable, una família nuclear estructurada i un habitatge, gairebé sempre en propietat. No hem de descartar, amb tot, una certa dosi d'idealització de la vida passada en els nostres testimonis, amb la qual es ressaltaria el caràcter accidental que tindria el pas per la presó. Els components d'aquest grup també tenen nivells d'estudis comparativament més elevats i formació professional, encara que els perfils són diversos. És habitual que s'identifiquin com a "gent treballadora". A continuació, exposem els casos relacionats. En primer terme, el de dos entrevistats amb estudis superiors i contractes indefinits a grans empreses; després, uns altres tres amb trajectòries laborals dilatades, la major part de les quals, tanmateix, van transcórrer desenvolupant ocupacions manuals de caire temporal.

EXI-16, un cas únic en la nostra mostra de "delinqüent de coll blanc", era director d'una sucursal bancària, amb 20 anys de trajectòria en entitats financeres importants del sector. És diplomad en estudis empresarials i ha

realitzat cursos d'especialització i perfeccionament. EXI-20 és immigrant i porta 30 anys treballant a Espanya en companyies navilieres. És enginyer de mecànica naval (un equivalent a una formació professional avançada) amb una àmplia experiència de treball qualificat en vaixells. EXI-19 va fer diversos treballs: instal·lador elèctric per a una gran empresa, operari tèxtil i metal·lúrgic. Just abans de l'ingrés a la presó era transportista autònom amb un camió de la seva propietat. EXI-01 té una trajectòria laboral dilatada que comença als 16 anys quan va haver d'abandonar el sistema educatiu per posar-se a treballar. Va començar com a ajudant de repartidor en una gran cadena de supermercats i un cop va obtenir el carnet de conduir, ell mateix va ocupar aquest lloc de treball. Després va realitzar una tasca similar en una altra cadena comercial. A continuació va treballar en dues fàbriques de cables de coure i després va ser repartidor autònom amb vehicle propi. Segons destaca, mai no li ha faltat feina, encara que tampoc mai ha gaudit d'un contracte indefinit. EXI-03 té una trajectòria laboral similar, que obviem. Per la seva banda, EXI-25 abans de la presó era carnisser i relata que sempre havia treballat fins poc temps abans de l'empresonament, que s'havia quedat sense feina.

b) Durant la reclusió penitenciària...

Cursos de formació ocupacional

Durant la reclusió penitenciària l'àmplia majoria dels entrevistats ha realitzat activitats de formació, ja siguin cursos de capacitació o educació reglada (les excepcions corresponen a perfils amb característiques particulars i les abordarem al final). En termes generals, estan presents en tots els testimonis, tres maneres d'entendre la formació: com un missatge cap a les autoritats penitenciàries per mostrar que s'ha escollit "el bon camí"; com una teràpia per fer front a l'excés de temps d'oci (el pati); i com a adquisició de competències útils per trobar una feina pensant en el futur. A continuació desenvolupem cada una d'elles atenent les especificitats que exhibeixen els diferents subgrups, com els reincidents, les persones grans, etc.

Com hem vist en un apartat anterior, la formació ocupa un lloc privilegiat dins dels programes de reinserció del CIRE i està disponible per al reclus des del

moment que ha complert satisfactòriament una determinada proporció de la condemna. És un fet que marca l'inici del procés de reinserció, alhora que participar-hi és un senyal amb el qual l'intern comunica a la Junta de Tractament un canvi d'actitud, cap a una major cooperació. Però fins i tot si l'intern només aprecia la formació perquè creu que és el camí més curt cap a la llibertat, en quan la formació "dóna punts" per assolir un nivell menys restrictiu de condemna (l'article 100.2, el tercer grau, etc.), l'activitat per si mateixa pot contribuir a què canviï d'actitud i valori l'aprenentatge com una eina útil per aconseguir una reinserció més eficaç. *"Tot aquest conjunt d'activitats són molt positives per a la reinserció, poden ajudar a què la persona, poc a poc, canviï d'actitud"* (EXI-05).

Però les aportacions de la formació van més enllà. En la mesura en què l'intern obté graus de llibertat i pot realitzar la formació fora de la presó, la relació entre llibertat i formació ja no es conjuga en futur sinó en present. Quan l'intern gaudeix de sortides freqüents per realitzar formació, això pot incentivar una major preocupació pel contingut i motiva a continuar formant-se en el futur. Així, la cadena causal formació, llibertat i reinserció es comença a construir.

Aquesta situació és més habitual en persones amb llargs historials delictius que en persones que han estat condemnades una sola vegada. La realització d'activitats formatives actua com un indicador de la voluntat de l'intern d'abandonar la vida delictiva i començar un procés de reinserció. Basant-nos en Jiang i Thomas (2006), podria dir-se que és una opció vàlida en la cultura penitenciària: escollir l'aula abans que el pati, la integració abans que la resistència (després tornarem sobre això).

Tanmateix hi ha un punt en el qual coincideixen reincidents i no reincidents, i és que la formació hauria de començar immediatament, des del primer dia de reclusió, fins i tot quan les condemnes són llargues. EXI-09, EXI-04 i EXI-05 creuen que la formació hauria d'estar disponible quan les persones manifesten voluntat d'aprendre. A més, estimen necessàries les beques remunerades perquè els interns amb menys recursos optin a completar l'educació obligatòria en lloc de treballar als tallers. Han de ser valorades aquestes reflexions perquè

parteixen d'una extensa "observació participant". *"La política d'inserció s'ha de fer des del primer dia, no com fan les 'Juntas de Tratamiento', que en casos de condemnes llargues és quan falta un cert temps per sortir quan et diuen que t'has d'apuntar a un curs, a fer coses...; però t'ho diuen per què ho han de justificar davant del jutge de vigilància. Un que té nou anys de condemna, té nou anys per treure's un batxillerat, i hi ha molta gent que no té estudis"* (EXI-05).

Una altra forma de significar la formació és assignar-li un valor terapèutic. No és un detall menor, la lluita contra el temps sembla una de les primeres batalles que han de guanyar els reclusos. El lleure estira les hores fins a fer-les interminables. Els records amenacen l'estabilitat emocional. Als més joves, sobretot, els angoixa la sensació que "estan perdent el temps". Les activitats formatives contribueixen a tenir la ment ocupada i a fer que el temps transcorri més ràpid. A més, i en relació amb el que s'ha dit, allunyen del pati i "les seves amenaces". *"Para pasar un poco el rato, son muchas horas de patio y quieras o no, te aburres; es mejor tener la mente ocupada para que se pase más rápido"* (EXI-02). *"A la presó he fet tres coses. Bàsicament, llegir molt, tant literatura com assaig, normalment coses que em portava la dona, i quan estava fora de Catalunya, doncs, la biblioteca. També he dibuixat, que m'agrada molt, i també he escrit... He escrit un parell de coses; és no deixar que el temps et guanyi, sinó que tu guanyis el temps"* (EXI-16). *"Los fines de semana en la cárcel son larguísimos..., sólo existe una distracción, el polideportivo"* (EXI-17).

En tercer lloc, la formació és assenyalada com una oportunitat (en els termes definits pels insertors del CIRE), un recurs per a la reinserció. *"En la cárcel hay tiempo y si uno organiza su tiempo, le puede sacar provecho"* (EXI-13).

Aquest sentiment és habitual trobar-lo en persones reincidents, amb baixos nivells educatius i sense formació professional. En aquests casos, el valor agregat que representa qualsevol activitat formativa és molt més alt. Per això el col·lectiu de reincidents és el que més es beneficia de les activitats formatives. Per exemple, no són pocs els casos en els quals l'educació reglada realitzada durant la reclusió ha estat l'únic capital cultural amb què compta l'intern, i per

d'altres la formació ocupacional adquirida ha estat la seva primera competència professional. Algunes persones estrangeres han après a llegir i escriure en espanyol, encara que no ha estat suficient per continuar en cicles d'estudis més avançats o accedir a certs cursos formatius.

A més, s'ha detectat en aquest grup d'entrevistats que la formació contribueix a incrementar l'autoestima. En tractar-se de persones amb fracassos educatius reiterats, la realització d'una activitat formativa els implica un desafiament i la seva concreció un èxit personal. Per tant la formació també contribueix a la reinserció a través de la motivació. Es compleix així l'afirmació de Bushway (2003) que "*només l'èxit garanteix els resultats*". El treball de camp no ha trobat indicis de major frustració en els interns que han realitzat activitats formatives. Ni tan sols en aquells amb menys recursos cognitius i, per tant, més propensos al fracàs. Aquest és un indicador que la formació aconsegueix una funció important en el conjunt de tasques destinades a la reinserció.

Finalment, es poden esmentar dues qüestions adjacents. La primera és l'elecció de la formació per part dels exinterns, en la qual es poden observar diferències en els continguts de la formació ocupacional escollida per interns reincidents i per no reincidents. En el primer grup els cursos més habituals han estat d'índole pràctica, com els de reciclatge de material informàtic, fontaneria, electricitat, climatització, fusteria, etc.; mentre en el segon grup hi trobem els de caràcter més teòric, com idiomes (anglès, francès, italià, també espanyol per a estrangers), ofimàtica o maneig d'ordinadors.

La segona qüestió es refereix als exinterns que no han realitzat cursos de formació. En la nostra mostra d'entrevistes hem comptat amb quatre. Dos d'ells, EXI-16 i EXI-20, tenen estudis superiors, una llarga trajectòria laboral i abans d'entrar a la presó tenien bones condicions de treball. Els altres dos (EXI-12 i EXI-16) podria dir-se que estan en la situació oposada. Els dos primers no han trobat cursos que poguessin satisfer les seves inquietuds. Els cursos resultaven "bàsics" quant al nivell de complexitat o inútils quant al contingut temàtic. El dos darrers simplement no han volgut fer-los. Com afirma

EXI-10 *“hay personas que no aprovechan el tiempo, tienen la idea de que en la cárcel no vienen a trabajar, ni a hacer cursos”*.

Del conjunt de qüestions a l'entorn de la formació, destaquem d'entrada que alguns presos amb experiències de reclusió fora de Catalunya, subratllen que aquí hi ha molta més oportunitat de fer-ne. Una altra qüestió a ressaltar és que la formació (juntament amb els tallers) permet eludir el pati i tota la seva significació; i també permet que el temps passi més ràpidament. A més, com hem comentat, alguns interns descobreixen la seva capacitat d'autoaprenentatge a la presó. I confirmant allò avançat per experts entrevistats, diversos interns o exinterns parlen de la formació molt positivament, en especial dels cursos o cursets d'autoajuda, de presentació de si mateixos, de preparació de currículums, etc. No obstant això, s'han manifestat queixes. En general els entrevistats es queixen que els grups són massa grans, que el material és obsolet (ofimàtica), que els cursos són poc pràctics i breus, o que el ventall de temàtiques a elegir és molt limitat. Connectat a les crítiques hi ha l'espai de la biblioteca, un lloc de reunió més que d'estudi, apte per agafar llibres per llegir-los a la cel·la, però no estructurat com a lloc d'estudi. Naturalment, aquesta darrera crítica la subscriuen aquells que tenen un cert nivell d'estudis, si bé no exclusivament.

El treball productiu

L'altra activitat orientada a la reinserció laboral desenvolupada per interns i exinterns que interessa destacar aquí és el treball promogut des del CIRE. Com hem vist en la ressenya bibliogràfica, es tracta d'una activitat que té impulsors i detractors. L'anàlisi de les entrevistes que es presenta a continuació permet discutir i aprofundir els arguments d'uns i d'altres.

En primer terme, atendrem la descripció del treball en base a l'observació realitzada al taller productiu de Montmeló. Allà, la jornada és de les nou del matí fins a les sis de la tarda. Un autocar recull els treballadors al centre penitenciari al matí i els torna a la tarda. Al taller és visible un full que explica les normes de funcionament de l'autocar. El taller està ple d'operaris, que es disposen al llarg d'unes àmplies taules, a un costat i a l'altre de les mateixes.

L'activitat és elevada –en certs moments dóna una enganyosa aparença de caòtica– i el ritme també, com en una petita cadena fordista. Però tot això no evita que algú vagi a trucar amb el mòbil o surti a fer un cigarret a l'exterior. Les portes estan obertes i els hi és permès estirar les cames fins al proper riu, sense allunyar-se massa. Els interns que hi treballen diuen que sempre fan el mateix, però que no és avorrit, que treballen al seu aire, poden parlar amb els companys i hi ha bon ambient entre ells –només un dels entrevistats diu que prefereix no tenir cap relació– i amb els responsables de grup. La informació sobre les tasques és clara: els informen a l'entrada i hi ha cartells explicatius. Els productes varien i normalment estan associats a petites sèries; la manipulació de tipus rutinari i monòton, consisteix a posar cadascú algunes peces del producte final. El taller disposa d'un menjador separat, on esmorzen i dinen. Més enllà de les diferències entre uns i altres tallers i entre tasques laborals, la precedent descripció podria estendre's a altres tallers.

Pel que fa a la significació del treball, és habitual que aparegui qualificat com un entreteniment, com una teràpia contra el tedi. EXI-21 diu: *“me ha servido para distraerme, para pasar el día, matar el rato”*. *“A la presó els dies són molt llargs”*, sosté EXI-05, i agrega que el treball és una activitat que contribueix a què el temps passi més ràpid; per la seva banda, EXI-25 diu *“al entrar en la cárcel se me cayó el mundo, por eso procuré estar siempre ocupado”*. Es confirma, en aquest aspecte, la tesi de Guilbaud (2008) que el treball productiu dóna sentit al temps a la presó, ja que el modula fins fer-lo diferent. Encara que el treball manual que es realitza no sigui interessant per si mateix, ni contribueixi a aportar una qualificació especial, sempre ajuda a mantenir l'equilibri mental dels reclusos.

A una conclusió similar arriben Miguélez *et al.* (2006) en una investigació duta a terme a les presons catalanes, en la qual agreguen, en sintonia amb Bushway (2003), que el treball contribueix a estructurar la vida quotidiana a les presons, ja que manté ocupats els reclusos, alhora que els ajuda a interioritzar pautes necessàries per a la reinserció. Per tant, es podria dir que el treball productiu contribueix a la governabilitat dels centres penitenciaris a través de la

disciplina. Al cap i a la fi, és una antiga funció atribuïda al treball durant la revolució industrial i bona part de la història del capitalisme.

En relació amb aquest significats se'n troba un altre, àmpliament difós entre els entrevistats: el treball a les presons permet "allunyar-se del pati". El treball als tallers productius té una valoració positiva davant l'alternativa de romandre al pati, que clarament té una qualificació negativa. El pati representa el lleure improductiu, un espai en el qual és possible trobar "*males companyies*" i probables "*problemes amb altres companys*". És el lloc de la resistència al sistema punitiu i, per extensió, a la societat que l'institueix. Per tant, és l'extrem oposat a la reinserció: "*es muy complicado no meterse en líos. Hay que calificar a los compañeros y alejarse de los malos. Para esto sirven el trabajo en talleres y las actividades*" (EXI-13). "*El treball a la presó et treu del pati i et dóna una activitat*" (EXI-05). "*Entrar en el patio son malas compañías y uno se busca follones; fuera del patio cualquier actividad era buena*" (EXI-25).

La presó aïlla les persones considerades perilloses per a la societat, però alhora els agrupa i els posa en contacte quotidià. Aquesta observació sembla trivial, però en realitat és significativa perquè si el delicte s'aprèn, i s'aprèn en interacció amb els altres com han demostrat els investigadors de l'Escola de Chicago, passar el temps al pati al costat d'altres delinqüents pot ser contraproductiu per a aquells que desitgen reinserir-se. Des d'aquest punt de vista, l'opció del taller en lloc del pati seria un indicador que el reclús ha decidit distanciar-se del delicte. Com manté Bushway (2003), d'aquesta manera el treball compleix una funció terapèutica; més que aportar eines d'ofici i ocupació, indica que existeix motivació per part del reclús, que després pot concretar-se en la reinserció.

Aquest autor recorda que el món del treball és un món hostil o aliè per a molts reclusos. Són persones amb baixos nivells educatius, sense experiència laboral o quan la tenen sol ser una experiència plena de frustracions (amb desocupació, ocupacions precàries, etc.). També, si recordem les entrevistes als experts ja comentades, entre les rendes obtingudes a través d'una acció delictiva amb èxit i el magre salari al que poden aspirar una bona part dels

interns, s'interposa una barrera que cal superar. Per això l'opció del treball, abans que el lleure significa un pas important cap a la reinserció.

Arribats a aquest punt, una vegada que l'intern ha pres la decisió de reinserir-se, el treball als tallers també és una alternativa raonable per uns altres dos motius. El primer és el salari, que s'utilitza habitualment per millorar la qualitat de vida a la presó (per a la compra de menjar, tabac, roba, etc.) i per enviar diners a la família. Aquesta darrera opció és especialment important perquè ajuda a mantenir els llaços amb la família nuclear i repercuteix de forma positiva en l'autoestima del reclus. No obstant això, depèn molt del tipus de taller i de la feina que es realitza. Quasi tots els entrevistats remarquen que des del moment que es va començar a parlar de la crisi econòmica s'ha produït una reducció notòria i, no oblidem que el salari és un gran incentiu vers el treball. Per als estrangers, la retribució obtinguda no només els permet mantenir algunes despeses mínimes dins de la presó –qüestió que també serveix per als interns autòctons que no tenen xarxa social–, sinó que també els dona ocasió d'enviar alguns diners a les seves famílies. Un aspecte que també ha remarcat algun pres local, entre els quals, però, és menys habitual. *“He estat tres anys treballant en el taller de dintre de la presó i en alguns mesos cobrava 700 €; això era una satisfacció personal perquè ajudava a la família, donat que, home, jo no tinc masses despeses i quan la dona em venia a veure li podia passar els diners”* (EXI-16). Amb arguments similars es manifesta EXI-25: *“El trabajo en el taller sirve, es un escape, aparte de darte dinero; poco, pero en la cárcel no tienes gastos. Yo salí de la cárcel con dinero ahorrado y mi familia no me tuvo que pasar nada de dinero”*.

El segon és l'estímul que suposa la sortida a l'exterior quan el treball es porta a terme fora del centre penitenciari. Tot i que també a la presó els que treballen en tallers estan en mòduls separats, els viatges fins els tallers externs o, per a aquells que tenen el permís que els permet passar el cap de setmana a casa, el fet d'anar dilluns del domicili fins el taller enlloc de fins la presó, els recorda que la llibertat està més a prop.

En suma, el treball als tallers contribueix a fer que el temps transcorri de forma menys traumàtica, a evitar problemes amb altres interns, a guanyar diners per millorar la vida a la presó i/o per ajudar la família, i és un indicador de la motivació del reclus per iniciar un procés de reinserció. Aquest darrer aspecte s'ha de subratllar no solament tenint en compte que la motivació és imprescindible per si mateixa per abandonar les activitats delictives, com ja s'ha vist, sinó perquè a través de l'acompliment del treball als tallers l'intern està enviant el missatge a les autoritats que "està preparat" per fer el que s'espera d'ell. Sap, a més, que serà avaluat per això. Si compleix les expectatives passarà més ràpidament a nivells menys restrictius de condemna, com l'article 100.2, el tercer grau, la llibertat condicional o altres.

Això explica per què alguns reclusos es preocupen per mostrar-se proactius, esforçant-se per fer-se "visibles" davant de les autoritats: EXI-03, per exemple, va ser perruquer sense tenir experiència; va proposar-se reparar i mantenir les màquines del gimnàs, va pintar el poliesportiu, va tallar la gespa, va realitzar treballs d'estampació sobre tela (tenia experiència com a serigrafista), va aprendre a cosir a màquina als tallers tèxtils, etc.

D'altra banda, del conjunt de les entrevistes realitzades es desprèn una valoració negativa del treball als tallers pel que fa a les retribucions, les competències i, en el cas dels immigrants, els drets que se'n derivarien. Pel que fa al salari, les queixes són gairebé unànimes i ja havien estat assenyalades per Miguélez *et al.* (2006). Expressions com "ocupació escombraria" i altres de similars apareixen habitualment en els relats. S'aprecia, fins i tot, una sensació d'explotació i abús perquè si bé el treball és voluntari, és l'únic mitjà que té una bona part de la població reclusa per tal de millorar la qualitat de vida a la presó. L'altra opció seria l'economia delictiva (com tràfic de drogues). Per tant la valoració negativa del treball als tallers pot ser contraproductent perquè contribueix a deslegitimar el món del treball, un món que en molts casos els interns comencen a descobrir de nou. *"El trabajo en talleres no sirve para nada. El motivo del trabajo en la cárcel, el motivo por el que se creó el trabajo en la cárcel es porque cuando uno termina su condena tenga algo" [de diners]. Pero si uno no se encuentra en el bolsillo ni 500 euros,*

este trabajo no le ha valido. Le ha valido porque ha gastado, te dan un poco para gastar tabaco... los salarios son bajísimos” (EXI-13). “Cuando estaba en la Modelo no ganaba más de 60 euros y aquí en Montmeló nunca llegué a ganar 200 euros. Ese es un robo a mano armada, pero lo tienes que hacer ‘obligao’, porque estás en la situación que estás, y se aprovechan de eso... me hicieron unos papeles para poder cobrar con la excarcelación y tampoco han servido para nada. Además como cotizaba, que tengo todos los comprobantes ahí, si ganaba 60, se quedaban 40. He ‘cotizao’ más de lo que me han ‘pagao’ a mí. Por eso estoy molesto” (EXI-20).

L’opinió crítica sobre les remuneracions no s’escota en el salari, sinó que inclou la norma mitjançant la qual es distribueix. La relació entre l’esforç realitzat per uns i altres, i la remuneració que percep cada un s’aprecia com a injusta. EXI-19 ho descriu clarament en el paràgraf següent. Com és obvi, com més escassos siguin els recursos més disputa s’establirà per aconseguir-los; d’aquí que, en el cas dels tallers productius i la seva retribució, podria ser convenient consensuar, en la mesura possible, els criteris de la distribució a fi d’evitar possibles conflictes d’interessos o judicis morals que poguessin fer decreïxer la motivació inicial. *“El trabajo en talleres estaba bien para los que no teníamos más remedio, por falta de medios, pero el que tenía los medios no iba. Yo trabajaba todo el día, sin parar y a buen ritmo, y el sueldo era de 200 y pocos más euros, se paga a tanto por pieza, pero muy poco... Los trabajos en prisión son muy desiguales. Unos requieren mucho esfuerzo y otros muy poco; unos cobran más y otros menos y no hay ninguna relación entre esfuerzo y remuneración” (EXI-19).* Al seu parer el greuge comparatiu que existeix no és bo. En sentit contrari, però, s’expressa EXI-25 quan afirma que *“está satisfecho con las oportunidades que le ha ofrecido el CIRE –trabajo en talleres, formación y empleo en limpieza de bosques–... Y que, a pesar de todo lo que se dice, arbitrariedades y demás en la cárcel, a él le han dado siempre lo que le correspondía”.*

En relació a les competències que s’adquireixen mitjançant el treball productiu hi ha diverses qüestions que mereixen assenyalar-se. En primer lloc, el treball als tallers no està vinculat a la capacitat adquirida als cursos de formació

ocupacional ni a l'aprenentatge d'un ofici que pugui contribuir a una inserció laboral posterior. “*Los talleres también tendrían que relacionarse más con la especialización adquirida en el cursillo y con lo que se hace en la calle*” (EXI-19). “*El trabajo de talleres en cárceles tiene muy poca utilidad para trabajar fuera*” (EXI-10). Això ens acostaria als anàlisis de Bushway (2003) quan remarca la inadequació dels tipus de treballs productius que es porten a terme a les presons per a la reinserció dels interns.

Una altra qüestió que mereix un debat més aprofundit és si les tasques realitzades en els tallers contribueixen realment a l'adquisició d'hàbits de treball; és a dir, si les ocupacions desenvolupades tenen una funció educativa, tal i com s'ha assenyalat en diversos estudis. L'evidència empírica és contradictòria sobre aquesta matèria ja que només dos testimonis han avalat aquest supòsit mentre la resta ho nega. A continuació exposem exemples en ambdós sentits.

Testimoniatge a favor. Per a la majoria dels interns que no ha treballat abans de l'encarcerament el treball a la presó ajuda a adquirir uns hàbits, des de complir unes obligacions, com els horaris d'entrada i de sortida. I els treballs de tallers no sempre són de baixa qualificació, hi ha de tot, hi ha feines delicades, com preparar cables per a cotxes, en el que va estar treballant EXI-05. El mateix intern afirma que allò que fa el CIRE està molt bé (“*es fabuloso el trabajo que hace el CIRE*”), tot i que és millorable, sobretot perquè com ell mateix diu “*venimos de la nada*”. Agraeix al CIRE que hagi pogut tenir un contracte de vuit hores treballant a la presó; i, també, per poder sortir de la presó amb una mica de diners (EXI-05). En un sentit similar s'ha expressat EXI-25.

Testimoniatge en contra. L'evidència empírica no permet desestimar la “funció educativa” dels tallers, però sí posar-la en qüestió. En aquest sentit es fan observacions que permeten enfocar el tema d'una manera diferent per a futures aproximacions. La primera d'elles és que el treball a les presons i tot allò que suposa per al treballador (hàbits, normes, remuneracions, aprenentatges, higiene, ritmes, autoritat, etc.) es desenvolupa dins dels marges d'una “lògica

carcerària". El treball està regit per la disciplina, el control i el tractament punitiu propis d'una institució penitenciària. En altres paraules, el treball productiu s'esdevé dins del perímetre d'una institució que, com va assenyalar Foucault, té com a missió bàsica "vigilar i castigar". La segona observació, que connecta amb l'anterior, és que aquest pot ser un dels motius pels quals els interns tenen problemes per mantenir el seu lloc de treball quan finalitzen la reclusió. Encara que l'ocupació als tallers pot oferir "una sensació d'autonomia", com manté Guilbaud (2008), en realitat la realització de les tasques, molt especialment quan es desenvolupa a l'interior d'un centre penitenciari, es porta a terme sota una dinàmica disciplinària i de vigilància directa que obstaculitza l'emancipació; conclusió que coincideix amb les manifestacions dels nostres testimonis experts. En definitiva, tal com diu Simon (1999) el treball als tallers no proporciona la necessària responsabilitat, ni autonomia, tampoc les ganes d'aprendre o la curiositat per saber, ni, com ja s'ha vist, la satisfacció amb els ingressos. Bastants ex interns donen testimoni d'aquestes mancances i alguns, com ja hem apuntat, mostren clarament la seva irritació.

La tercera valoració negativa del treball als tallers prové dels interns estrangers i es refereix al fet que no els dona l'oportunitat d'obtenir un permís de treball per al futur. EXI-13 ho diu clarament: "*si cualquier inmigrante quiere regularizar su situación, este trabajo no le sirve para nada*". La seva opinió es repeteix entre altres estrangers. Aquesta situació, a la qual ja ens hem referit en capítols precedents, és complexa ja que incumbeix directament la reinserció, però supera els límits del Departament de Justícia. Les persones estrangeres que ingressen en centres penitenciaris solen perdre els seus permisos de treball perquè no poden renovar-los mentre dura la condemna; i, fins passats uns anys de la seva finalització, el treball en tallers o l'assistència a cursos de formació ocupacional no compta per a la seva renovació. Per tant, quan aquesta població surt de la presó no pot treballar legalment, ni tan sols residir, i s'acompleix l'espiral perversa de la que hem parlat anteriorment.

c) Després de la reclusió penitenciària...

Una de les finalitats de la reclusió penitenciària és la inserció o la reinserció en el mercat de treball. Tanmateix, els antecedents amb els quals els exinterns encaren aquest procés són diferenciats i per això paga la pena introduir algunes distincions analítiques. D'una banda, s'han de contemplar els factors sociodemogràfics que habitualment condicionen l'oferta en el mercat de treball; d'altra banda, i com ja s'ha vist en els relats i en la revisió bibliogràfica, s'han de tenir en compte els suports socials que es reben i que acompanyen la reinserció. D'aquests darrers, els més importants són els vincles afectius, en especial els de la parella en el cas dels homes i els dels fills per a les dones. La incidència d'aquests llaços sobre la reinserció és bàsica, sobretot en el període més immediat a la sortida de la presó. Un tercer factor important per a la reinserció, que de vegades pot estar inclòs en l'anterior, és la disposició d'un habitatge.

La literatura nord-americana (Travis, 2005, entre altres) qualifica la cura i atenció de la pròpia salut com un altre factor important per a la reinserció. Manté que és molt comú que exinterns de centres penitenciaris tinguin problemes de salut i que no puguin accedir a una atenció mèdica adequada. No obstant això, i d'acord amb l'evidència empírica recollida dels testimonis, aquesta qüestió no apareix com un problema tan significatiu a Catalunya; l'explicació caldria buscar-la en el caràcter públic i universal del sistema sanitari català i espanyol, que cobreix també els estrangers que no tenen residència legal, a diferència del nord-americà.

Hem de remarcar, així mateix, que en els antecedents que hem esmentat amb anterioritat no hem fet al·lusió a la condemna, ni a la reclusió penitenciària o al delicte com a factors importants per a la inserció laboral. Aquesta és una qüestió que està present en el discurs de diversos entrevistats, no de tots. En el camp laboral, l'estigma de la presó està associat especialment a ocupacions que es poden considerar de confiança, no tant a feines rutinàries, manuals i poc qualificades. En general, els exinterns responen ocultant el seu passat, cosa que esdevé veritablement difícil quan l'estada a la presó ha estat llarga.

Això crea incertesa en els exinterns, com reflecteix el següent text de Bunker: *“Tenía treinta años y nunca había pagado el impuesto sobre la renta ni utilizado mi tarjeta de la seguridad social... Tener un trabajo era importante, incluso más que tener dinero; sería un ancla que me mantendría estable hasta que hiciera la transición a una nueva vida. Me preocupaba no haber recibido ni una sola respuesta a mis cartas [de solicitud de empleo]. ¿Era una profecía? ¿Sería diferente cuando saliera fuera? ¿Podría ocultar mi historia?”* (2009, pàg. 23).

En alguns casos, treballar per al CIRE ha tingut l'efecte negatiu de posar al descobert de l'empresari contractant uns antecedents que l'exintern procurava ocultar. En aquest sentit, diversos exinterns han mostrat una preocupació per la manera com poden omplir el buit dels anys passats a la presó en la confecció dels seus currículums (per cert, com ja hem dit, aquest és un dels factors positius que s'han remarcat de la formació). Altres, per exemple EXI-25, afirmen que la presó no els suposa cap estigma, però en aquest cas concret l'exintern treballa en una empresa d'inserció, encara sense haver tingut experiència laboral en empreses ordinàries.

Una altra qüestió que cal tenir en compte en l'anàlisi de les opinions dels exinterns és la tendència actual en la demanda de treball. Encara que no és possible aprofundir-hi, s'ha de destacar que transcorren temps difícils per a la inserció laboral, i encara més per als col·lectius més vulnerables. És de públic coneixement que des de finals del 2007 o l'inici del 2008, la que alguns analistes qualifiquen com la pitjor crisi econòmica dels darrers 50 anys reverteix a Espanya en una greu crisi d'ocupació. Així, a tall d'exemple, entre el quart trimestre de 2007 i el mateix trimestre de 2009 s'han perdut 410 mil llocs de treball a Catalunya, i la taxa d'atur ha passat, els mateixos anys, del 6,6% al 17,0%, el nivell més alt des de 1998, i el volum d'aturats se situa vora 650.000 persones, el més alt de la història.

Aquesta breu descripció d'alguns paràmetres del mercat de treball actual té la intenció de presentar els contorns externs que, de manera aproximada, marquen el camp de possibilitats d'inserció laboral dels exinterns en l'actualitat. Aquestes possibilitats, com ja s'ha dit, estan condicionades principalment pels

atributs sociodemogràfics i els suports socials. Pel que fa als primers, analitzem a continuació el sexe, l'edat, el nivell d'estudis, la formació ocupacional i la nacionalitat. En relació als segons, intentem indagar en quina mesura la xarxa social opera com un mecanisme distribuïdor d'oportunitats d'ocupació.

En l'apartat dedicat a la reinserció sociofamiliar ja s'ha observat que homes i dones hi presenten notables diferències. Doncs bé, d'acord amb els testimonis recollits, en la reinserció laboral es tornen a manifestar contrastos importants en relació amb el sexe. Les tres dones entrevistades tenen feina i estan acceptablement satisfetes amb l'activitat que desenvolupen. EXI-18 treballa en un centre cívic d'una ciutat important. Va ingressar-hi a través d'una empresa d'inserció i ara està contractada pel mateix Ajuntament de la localitat. EXI-22 és estrangera i ha perdut l'autorització administrativa per treballar, però exerceix de logopeda, la seva antiga professió, per compte propi i d'altri, en un centre de rehabilitació. EXI-23 treballa com a recepcionista d'un centre d'inserció social de la Generalitat.

S'hauria d'afegir que en aquest procés estan presents coneixements i competències adquirides en els cursos de formació o en els tallers productius (o en altres activitats laborals) durant la reclusió penitenciària; però que totes tenien qualificacions prèvies importants. Hem de recordar que si bé les tres dones han participat en activitats formatives, només EXI-23 ha passat pels tallers del CIRE. A més, totes tres han estat molt crítiques respecte del treball dels tallers, sigui entès com a teràpia, com a ocupació remunerada o com a oportunitat d'aprenentatge.

La mostra masculina presenta un panorama d'insercions laborals més ampli i divers, tot i que no millor que el de la petita mostra femenina. La majoria dels homes estan a l'atur (EXI-01, EXI-08 i EXI-21), ocupats en empreses d'inserció (EXI-04, EXI-09 i EXI-25), en tallers externs del CIRE (EXI-13, EXI-10, EXI-11, EXI-16 i EXI-15) o en ocupacions temporals per compte propi ("*chapuzas*" en l'argot d'alguns entrevistats), "*a la espera de algo mejor*" (EXI-17 i EXI-19). Aquest panorama correspon tant a joves com a adults, reincidents i no reincidents, autòctons i estrangers, persones amb formació ocupacional i sense

(el nivell educatiu és quasi sempre baix-mitjà). No obstant això, hi ha excepcions que permeten establir contrastos entre uns casos i altres, com es veurà a continuació.

En definitiva, pot dir-se que les dones s'han reinserit en el mercat de treball més satisfactòriament que els homes. Aquest resultat no és nou, ja ha estat advertit pels experts consultats per a aquest estudi i demostrat també per investigacions prèvies que es troben recollides en la recensió bibliografia. Lamentablement, a través de l'evidència empírica disponible no es pot explicar aquesta diferència, tot i que convé apuntar premisses per continuar indagant en el futur. La primera és que seria un error adjudicar-la a la crisi actual, ja que la destrucció d'ocupació s'ha estès al sector serveis, que al cap i a la fi inclou les activitats en les quals s'ocupa majoritàriament la mà d'obra femenina. La segona premissa apunta l'aprofundiment en les diferents socialitzacions de gènere i, en relació amb aquestes, una major motivació de les dones per trobar feina associada a una major responsabilitat en la criança dels fills.

L'edat dels treballadors sempre és un factor important per entendre les lògiques de la inserció laboral. L'anàlisi dels relats dels entrevistats permet distingir, a grans trets, dues dinàmiques diferents: la de les persones joves i fins a 40 anys aproximadament, i la de persones de més de 50 anys. El primer grup presenta una actitud cap al treball i la formació més optimista. Volen creure que podran viure ("bé") del seu treball. El segon grup té una actitud més despreocupada. La seva expectativa es resumeix a "viure en pau". Com podem suposar, les diferències entre les dues representacions estan relacionades amb el cicle vital familiar i l'ímpetu o la desgana que acompanyen els anys. Però hem de tenir en compte que de vegades l'edat no és exclusivament aquella que indica el DNI, sinó la que senten i en què pensen els implicats, sobretot pel que fa a persones que han viscut a gran velocitat i creuen que el temps ha passat, i passarà, massa de pressa.

Els més joves tenen projectes que esperen complir a través dels ingressos del treball: llogar un habitatge, conviure amb la seva parella, pagar la quota alimentària dels seus fills, viatjar, acabar els estudis, etc. Qualifiquen aquest

futur com “una vida normal”. Tanmateix, siguin immigrants o autòctons, han arribat a aquest punt d’inflexió des de dos camins diferents. D’una banda, n’hi ha que sempre han treballat i estan acostumats a “trepitjar polígons”; són persones que, en general, només han estat condemnades una vegada. Per exemple, EXI-01 surt diàriament a les vuit del matí del centre penitenciari per recórrer els polígons de Barcelona en cerca d’ocupació i es queixa que no pot sortir abans. D’altra banda, n’hi ha que han buscat feina per primera vegada i ho han fet com a resultat d’una decisió meditada, aquella que comporta abandonar el delicte (i les addiccions), que van prendre anys enrere, en algun cas coincidint amb la decisió d’ingressar als tallers del CIRE. Es tracta gairebé sempre de “professionals del delicte”. Un cas simptomàtic, ja esmentat abans, és el que explica EXI-04, que *“no sabía lo que era tener que levantarse a las cinco o seis de la mañana, cumplir horarios, cobrar a fin de mes... no conocía esas limitaciones”*, es va presentar a les oficines del CIRE i va dir: *“Yo he trabajado para vosotros muchos años a sueldo muy bajo, entonces vosotros tenéis que hacer algo por mi... yo creo que la reinserción sin trabajo es imposible, entonces os pido que me ayudéis...”*.

En canvi, les persones que passen dels 50 i 60 anys han mostrat, en general, un desencant en l’avenir que projecten sobre les seves oportunitats d’ocupació. Tanmateix, aquí és necessari fer una distinció entre els qui tenen parella (i en algun cas fills) i els qui no. Entre els primers, el desencant és més aviat l’expressió d’haver pres consciència de les raonables limitacions que imposa l’edat pel que fa a la reinserció laboral. Aquí, el suport de la parella i la necessitat econòmica els empenyen cap a la recerca d’una ocupació encara que modesta, amb la qual podran esperar l’arribada de la jubilació. Es poden esmentar tres casos: el d’EXI-03, que després de treballar dos anys en una empresa d’inserció, ara és oficial de manteniment en un restaurant del Port Olímpic. Ha tornat a conviure amb la seva esposa i tenen fills adolescents que volen *“sacar adelante”* i *“una hipoteca que pagar”*. EXI-16 es troba en una situació similar, encara que *“no necesita mucho porque sus hijas ya se han independizado”*. EXI-14 no té permís de treball però col·labora al bar de la seva

xicota i això li permet mantenir-se en actiu mentre espera el termini necessari per tornar a tramitar el seu permís de treball.

Per la seva part, EXI-08, EXI-10, EXI-20 i EXI-21 mostren la cara més amarga del desencant. La solitud els ha fet minvar la motivació indispensable per a una reinserció laboral, que se sap complicada. S'hi suma el problema de l'habitatge, ja que excepte casos excepcionals com el d'EXI-11, que en disposa de propi, la majoria comparteix un apartament arrendat o viu en una casa d'acollida, com la que ofereix la Fundació del Pare Manel. La llibertat té per a aquests homes un sabor agredolç: es valora però es troba a faltar la protecció que ofereix la presó. Allà poden tenir satisfetes les necessitats mínimes, com l'allotjament, el menjar, l'assistència sanitària, etc., al mateix temps que "gaudeixen" del reconeixement de companys i del personal penitenciari. Al cap i a la fi tot el sistema penitenciari està disposat per a ells, són el subjecte i l'objecte d'aquest sistema. Per a aquests homes la finalització de la reclusió ha significat la fi de les garanties mínimes de vida (reals i simbòliques); surten al carrer sense proteccions, sense paracaigudes.

Sobre l'aprofitament de la formació ocupacional amb posterioritat a la reclusió penitenciària, el balanç és ambigu. D'una banda, n'hi ha que utilitzen les competències adquirides; de l'altra, n'hi ha que no les utilitzen però podrien fer-ho o ho fan de forma parcial; finalment, n'hi ha que no les aprofiten i creuen que mai ho faran. El primer grup el constitueixen aquells que treballen fent tasques de manteniment (com EXI-03 en un restaurant del Port Olímpic) o de reparació d'habitatges (com EXI-04), en les quals apliquen diàriament les competències adquirides en els cursos de fontaneria, electricitat, fusteria, paleta, etc. Cal destacar, però, que són una minoria en la nostra mostra.

Un altre grup d'interns, en aquest cas la majoria dels que componen la mostra, treballa en empreses d'inserció (Dimas i Engrunes, per exemple) manipulant materials per reciclar (roba, mobles, material d'informàtica, cartró, etc.) o netejant i mantenint boscos. Tots són homes adults, alguns immigrants, amb baixos nivells educatius i sense o poca experiència laboral prèvia (EXI-10, EXI-08, EXI-07 i EXI-06). En els seus relats solen trobar-se crítiques severes a la

formació rebuda a les presons, sobretot en tot allò que fa als fonaments pedagògics i a l'organització: “*Los cursos no están bien montados. Siempre van con el mismo esquema, no te enseñan; o también te dicen al día siguiente hoy no hay curso, esto pasa mucho*” (EXI-21). S'exclou una mica d'aquest subgrup EXI-25, un exintern que ha completat tot un cicle: formació, treball en un equip, encarregat d'equip i formador en cursos organitzats sobre neteja de boscos. Des de l'any 2003, tres després d'entrar a la presó, fins a la data de l'entrevista, ha treballat en la neteja de boscos per a una empresa d'inserció.

És obvi que, tret d'alguna excepció, els exinterns pràcticament no utilitzen en les seves ocupacions actuals les competències tècniques adquirides en els cursos. Tanmateix, hi ha un tipus de “competències transversals”, com el treball en equip, el respecte a l'autoritat, l'acatament de les normes de seguretat i higiene, el compliment d'horaris, la cura de l'espai i els materials, etc. que formen part de la rutina de treball quotidià. Potser en ser menys “visibles” que les altres no són percebudes, tot i que sí són interioritzades. En tot cas, amb l'evidència disponible no es poden donar més detalls.

Finalment, hi ha un grup d'exinterns que no utilitzen els continguts dels cursos i no creuen que ho puguin fer en el futur ja que, senzillament, no els necessiten en les seves ocupacions actuals o en les que esperen tenir. S'hi inclouen homes que tenen un nivell educatiu mitjà i, en general, trajectòries laborals dilatades (per exemple EXI-20 i EXI-01) i les dones de la mostra (EXI-18, EXI-22 i EXI-23). Els continguts de la formació ocupacional (troncals i transversals) no agregen competències reals als seus currículums.

El discurs sobre el treball en tallers productius de les persones en llibertat condicional i en llibertat definitiva és més homogeni que per a la formació, i com ja s'ha vist, se centra a considerar que no contribueix a la reinserció laboral. L'argument es basa en el fet que els tipus de tasques exercides en els tallers no es corresponen amb les que es porten a terme en les empreses d'inserció o en les empreses ordinàries. A més, el salari en aquestes darreres es preveu més alt, de manera que els tallers són percebuts com a mecanismes d'explotació, com ja s'ha explicat. Lògicament, la reclusió potencia aquesta

sensació en no poder desplaçar-se a la recerca d'altres fonts "normalitzades" d'ingressos. *"El trabajo de talleres en cárceles tiene muy poca utilidad para trabajar fuera. La única utilidad que le veo es que te da dinero para no depender de la familia. Además estás entretenido. Hay puestos de trabajo, de mantenimiento, de torero, en panadería, etc. que no sirven para encontrar trabajo después, porque con mi edad no me contratarán"* (EXI-10). *"Me ha servido para distraerme, para pasar el día, matar el rato. Para dinero no, te pagan poco; y tampoco sirve para aprender un oficio"* (EXI-21). *"El trabajo en talleres en la cárcel es una porquería, no tienes derecho a nada. La gente trabaja por miedo a que lo saquen de ahí; si protestas por algo te echan de talleres. Y vuelves al patio"* (EXI-24).

A excepció de les dones i uns quants homes (EXI-03 i EXI-05, per exemple), la resta de les persones que componen la mostra i que estan ocupades ho estan en empreses d'inserció. Sens dubte, això constitueix un biaix de la mostra, però alhora permet fer una millor valoració del seu funcionament. A diferència dels tallers productius, aquestes empreses gaudeixen d'alta estima per part dels exinterns que hi treballen. Malgrat que les tasques que exerceixen són repetitives, no exigeixen qualificació, o poca, de vegades exigeixen gran esforç físic (el treball en boscos, per exemple) i gairebé no existeix la possibilitat de promoció (més que a capatàs i s'aconsegueix amb el pas del temps), les empreses d'inserció apareixen en els relats com la millor opció d'ocupació per a persones que acaben de sortir de la presó o estan en el trànsit de fer-ho. Per tant, si una cosa ha quedat clara des del punt de vista dels entrevistats, és la necessitat d'ampliar el nombre d'aquest tipus d'empreses per tal que ocupin la major quantitat de gent possible; recordem que aquest és un suggeriment que també ha sortit en les entrevistes fetes als experts.

Segurament la situació més complicada entre els qui han finalitzat definitivament la reclusió penitenciària és la de les persones estrangeres no comunitàries, que no disposen del permís de treball. Aquesta situació suposa que no poden formalitzar un contracte de treball fins que obtinguin un nou permís, uns quants anys després que finalitzin la condemna. Malgrat la gravetat

que té aquesta situació per concretar una reinserció sociolaboral reeixida, hi ha dos indicadors que conviden a l'optimisme.

El primer és que no existeix una relació directa entre la falta de "papers" i l'activitat delictiva. En tot cas, la hipòtesi que caldria explorar seria el nexa entre el delicte i la falta de treball, no de "papers". En els casos d'estrangers reincidents, la reincidència tampoc mostra una relació amb la situació legal. El segon indicador és que els exinterns manifesten desigs de romandre a Espanya un cop acabada la reclusió. Malgrat la situació vulnerable en la qual solen trobar-se, el retorn al país d'origen no és una alternativa sòlida en el seu horitzó. Només un informant de tots els entrevistats que componen la mostra (EXI-20) manifesta la seva opció pel retorn, però com s'ha vist, es tracta d'una persona que treballava a Espanya en situació de trànsit (en una companyia naviliera) i vivia a Cuba, per tant, sense arrelament al país.

Aquestes troballes ens han portat a investigar quines estratègies duen a terme els exinterns estrangers per suportar o superar la manca de documentació. N'hem trobat tres, les dues primeres de les quals són més habituals i complementàries entre si. La primera estratègia consisteix a casar-se amb una persona espanyola (d'origen o nacionalitzada) per recuperar el permís de treball (per exemple, EXI-17 s'ha casat amb la seva parella d'origen colombiana nacionalitzada espanyola i EXI-15 té plans de fer-ho amb una dona espanyola d'origen). Es tracta de l'opció òptima ja que l'exintern troba en la parella no solament una solució a l'emparament legal sinó també al problema de l'habitatge, suport econòmic i sobretot emocional. Hi ha indicis per pensar que es dona més habitualment entre homes, encara que per ara només és possible plantejar aquesta qüestió hipotèticament.

La segona estratègia és el treball en l'economia submergida. Una situació que no és nova per a una bona part d'aquesta població, i que a més es veu afavorida pels sectors en els quals treballen (la construcció o el treball domèstic, per exemple). Si bé l'ocupació submergida permet als exinterns sobreviure mentre transcorre el temps necessari per tramitar de nou un permís de treball, implica habitualment el retorn al "barri" i a les xarxes socials prèvies

a la reclusió, la qual cosa pot significar una amenaça per a la reinserció. Per tant, l'ocupació submergida té un caràcter ambigu, ja que permet que l'exintern subsisteixi (dotant-lo de treball i habitatge) alhora que implica un potencial retorn al delictes. Aquesta qüestió condueix a una valoració negativa del treball en els tallers al·ludida pels exinterns i és que no els permet estalviar diners suficients per utilitzar-los després quan assoleixen l'excarceració.

La tercera estratègia, freqüent sobretot en els més joves, consisteix a “refugiarse” en la família nuclear fins recuperar l'estatus legal perdut. EXI-02, per exemple, va ingressar a la presó quan tenia 21 anys i, després d'un breu període de reclusió, ha obtingut el tercer grau. En el moment de l'entrevista portava dos anys en aquesta situació, vivint amb la seva família (pare i tres germans) i buscant feina.

Aquestes estratègies destaquen l'important rol que tenen les xarxes socials per a la reinserció dels exinterns. En el primer apartat s'avançava ja que la família és imprescindible, sobretot la parella i els fills, pel suport emocional i material que brinden a l'exintern en un moment cabdal de la seva vida com és la fi de la reclusió. Doncs bé, ara volem destacar aquí l'important recurs que suposen, en general, les xarxes socials per a la reinserció laboral. Per mitjà de les entrevistes s'ha vist que les xarxes són un formidable mecanisme de distribució d'oportunitats d'ocupació, bàsicament sota la forma d'informació i de confiança.

Són pocs els exinterns entrevistats que han trobat feina pel seu compte. Com s'ha vist, el CIRE actua com a mitjancer en la major part dels casos de reinserció. Però aquells que ho han fet o que pensen fer-ho, creuen que el mecanisme més efectiu consisteix a buscar feina a través de familiars i amics. Saben que el mètode de la competència de mèrits entre candidats anònims no és el millor per a ells. Temen que, per un motiu o un altre, no puguin ocultar el seu passat i això suposi un desavantatge comparatiu, o no se senten aptes, o creuen que hi ha un altre mecanisme de recerca d'ocupació més eficient i econòmic: les xarxes socials. El problema habitual amb què es troba la majoria d'exinterns és que la reclusió és un formidable destructor de xarxes. Com s'ha vist, aquesta de vegades ha estat un “mal necessari” per abandonar

definitivament el món del delicte, però en altres casos, lamentablement, és un “dany col·lateral”.

EXI-22 és una dona immigrant de prop de 40 anys, que no té permís de treball però que es guanya la vida com a logopeda per compte propi. Els clients arriben fins a ella a través de recomanacions d'amics. EXI-08 també és immigrant sense permís de treball. Ha tingut una parada de mercat ambulant amb la seva exparella durant deu anys i ara els seus antics col·legues li “passen alguna feina” (de vigilant a les festes dels pobles, per exemple). EXI-11 és originari de Jaén si bé s'ha criat a Barcelona. Té 55 anys i diu haver finalitzat una llarga carrera delictiva. Diu que està *“convencido que cuando salga no voy a pillar nada... Para estar vigilando en una obra, para estar vigilando como un perrillo... es la única esperanza que tengo. Hombre, tengo amigos que me pueden ayudar, de peón porque yo he visto a gente trabajar con dignidad de peón. Incluso cuando yo vine aquí la primera vez en el Besós me dieron faena, estuve en una obra, esta gente que son amigos míos desde crío; ellos se han buscado una vía, yo me he buscado otra, pero como me han visto trabajar en otros sitios...”*.

Però hi ha experiències diferents, en que hi ha absència de xarxes socials en sortir de la presó i grans dificultats o la impossibilitat de reconstruir-les a mitjà termini. El cicle de vida i els escassos recursos de què disposen aquestes persones hi contribueixen. En aquests casos esdevé molt important la tasca d'institucions com la Fundació del Pare Manel i altres similars. Aquesta tasca consisteix a oferir allotjament, manutenció, contactes per a ocupacions i una teràpia d'autoajuda en reunir a persones amb problemes i amb perfils similars. És una tasca d'acompanyament i de socialització mínima i, de vegades, imprescindible.

Arribats a aquest punt es pot concloure que no és possible (o bé és extremadament difícil) aconseguir la reinserció en solitud. Els suports socials i professionals són imprescindibles. Molts relats hi posen èmfasi, principalment en l'estat de “desempament institucional” en el qual queden els exinterns quan obtenen la llibertat definitiva, ja que a partir d'aquell moment

desapareixen de les seves vides els instruments de reinserció que el Departament de Justícia havia posat a la seva disposició, instruments que han estat dissenyats atenent les particularitats d'aquesta població especialment vulnerable. EXI-04 ho resumeix molt bé. Reproduïm el seu testimoni per la seva claredat, tot i que en part ja ha estat recollit anteriorment: *“Tú no puedes salir de la prisión, como es en el 99,9%, con una mano atrás y otra adelante, en el sentido de que nadie te busca trabajo... estás muy bien de aspecto, estás como tú quieras, te ves en la calle, te ves sin un duro, nadie te ha buscado un triste piso para vivir, o sea, te ves mal. Como no tengas ayuda, vas a delinquir porque ¿cómo vives?... El que tiene familia, suerte, como es mi caso, pero hay mucha gente que no tiene a nadie”*.

Però aquesta conclusió no s'esgota entre els exinterns desocupats o que estan treballant momentàniament en empreses d'inserció, sinó que s'estén també als que estan treballant en empreses ordinàries, i, a priori, semblen haver superat amb èxit la reinserció. Precisament, la falta de suports (afectius, econòmics, socials, etc.) és una de les principals causes per la qual una gran part d'exinterns abandona el seu lloc de treball abans dels sis primers mesos. Un problema que no és nou a Catalunya (Luque Reina *et al.*, 2005), ni en altres societats avançades (Bushway, 2003).

Una altra consideració final és que les persones que han superat totes les etapes de la condemna fins a assolir la llibertat definitiva no són, ni de bon tros, les que tenen les xarxes socials més denses, ni els recursos més abundants, ni les que millor han resolt els seus problemes d'ocupació. Al contrari, en aquest estadi trobem immigrants “sense papers” i sense expectatives d'aconseguir-los a curt termini (EXI-22 i EXI-08); persones que viuen en cases d'acollida perquè no tenen cap altre lloc on anar (EXI-19, EXI-20 i EXI-21). Tots de prop de 50 anys i amb seriosos problemes d'inserció en el mercat de treball. Per tant, si bé és clar que una bona ocupació i una xarxa social densa contribueixen a evitar la reincidència delictiva, no ho és tant, almenys a partir d'aquest estudi, que la falta de treball i de suports socials condueixin a delinquir una altra vegada.

5.2.3 Conclusions

Es confirma el paper fonamental que tenen els llaços socials per a la reinserció, de manera que haurien de constituir, juntament amb l'ocupació, dos components d'un mateix procés. Els vincles socials més importants són els més propers, és a dir els vincles amb familiars i amics, que constitueixen el capital social dels exinterns quan finalitzen la reclusió. La idea bàsica de capital social utilitzada aquí és que la família i els amics conformen un recurs al qual es pot recórrer per a la satisfacció de les necessitats materials i per gaudir com una finalitat en si mateixa, bàsicament a través del reconeixement i l'intercanvi d'afecte. En sentit contrari, l'impacte que provoca l'absència de llaços socials pot ser igualment significatiu.

La integració sociofamiliar de l'exintern s'ha entès aquí com la possessió de capital social i poder d'usufructuar-lo quan acaba la reclusió penitenciària. Aquesta integració mostra diverses modalitats d'acord amb dos atributs dels informants: el sexe i la reincidència en el delictes. Els vincles familiars són els més importants, sobretot quan estan constituïts per ascendents i per descendents; en canvi altres familiars (germans, cosins, etc.) ocupen un lloc exigü i només excepcionalment són rellevants per a la reinserció. Els amics, finalment, tenen també una participació escassa en la reinserció encara que la seva representació sol ser contradictòria, unes vegades positiva i altres pejorativa. Aquesta lògica binària arrela en el fet que les persones amb reincidència delictiva s'han d'allunyar dels seus antics vincles d'amistat com a requisit fonamental per construir una nova vida. En canvi, les persones que només han tingut una condemna solen perdre els amics involuntàriament, per la mateixa dinàmica que imposen la reclusió i l'allunyament.

Homes i dones experimenten situacions diferents en relació amb la família. Les dones estan més lligades que els homes a l'atenció de familiars abans d'ingressar a la presó. Per tant, un cop recuperada la llibertat conserven més i millor els vincles, molt en especial amb els seus fills. És habitual que una vegada recloses, continuïn tenint-hi contacte i procurin continuar fent les tasques de cura. Això condiciona el seu comportament a la presó i, sens dubte,

les seves actituds cap al treball i la formació. Quan finalitza la reclusió (parcialment o totalment) solen reconstituir llars monoparentals ràpidament.

Els homes entrevistats, en canvi, presenten camins d'inserció sociofamiliar diversos, que es podrien classificar en quatre tipus:

a) Reincidentes que es queden sols. Es tracta de persones que hem definit com a "professionals del delictes" perquè experimenten extensos períodes de reclusió i tenen amplis historials delictius. En aquest cas, són homes majors de 50 anys que no tenen fills ni parella, o que hi han perdut la relació. El deteriorament dels vincles ha estat un llarg procés que comença abans de la darrera reclusió. Actualment, viuen en habitatges compartits, generalment amb desconeguts, o són acollits per entitats de caritat.

b) Reincidentes amb nova parella. Acostumen a ser homes més joves que els precedents, entre 24 i 40 anys en la nostra mostra, que han abandonat un estil de vida basat en el delictes i ara tenen una nova parella i fills (o projecte de tenir-los). Aquesta situació implica també l'abandonament d'addiccions (tractament amb metadona). En els casos d'estrangers, el casament amb la nova parella és l'únic mitjà de què disposen per aconseguir un nou permís de treball. Per tant, la relació entre inserció familiar i laboral és directa i formal.

c) "El pare penedit que torna a casa". Són homes que han viscut llargs períodes de reclusió amb una única condemna i que "tornen a casa" per convida de nou amb les seves famílies (esposa i fills). Malgrat que el retorn implica un procés conflictiu per a tots els membres, el resultat sol ser positiu.

d) "Joves que tornen a casa". Es tracta d'homes joves de 24 i 26 anys que tornen amb els seus pares a l'habitatge familiar. Han estat poc temps a la presó i per causes menors.

Pel que fa més directament a la reinserció laboral, s'han de considerar diverses qüestions. En primer terme, que els nivells educatius i formatius de la població

reclusa són, en general, baixos o molt baixos; però aquells que han tingut estudis o una ocupació socioeconòmica mitjana o mitjana-alta tenen més recursos per a la inserció.

En segon terme, que les trajectòries laborals prèvies a la reclusió són breus en els casos de les persones reincidents i més dilatades en els casos dels principiants. Les persones reincidents pràcticament no tenen experiència de treball, i en general, quan l'han tingut no ha estat gaire apreciada per la persona. En canvi, les persones que només han tingut una condemna, solen tenir oficis més ben definits, experiència laboral (fins i tot de vegades de 20 a 30 anys de cotització a la Seguretat Social) i valoren el treball com a mitjà de vida.

En tercer terme, s'ha de tenir en compte la valoració de la formació ocupacional realitzada durant la reclusió penitenciària. Sobre això entre els entrevistats s'han trobat tres discursos diferents però complementaris:

- a) Com un mèrit que “dóna punts” de cara a obtenir un grau de condemna menys restrictiu. La participació en activitats formatives s'interpreta com una senyal que fa l'intern a les autoritats per indicar que està canviant d'actitud: vol deixar el pati per entrar a les aules.
- b) És una teràpia contra el tedi. La lluita contra el temps a la presó és tenaç i els cursos són una excel·lent eina que hi ajuda.
- c) És una oportunitat que obre portes per trobar una feina en el futur. Aquest discurs és present entre els que han aconseguit “girar la truita”, en paraules

En general, i de manera més subreptícia, la formació també és de gran ajuda per contribuir a elevar l'autoestima dels interns, ja que per a moltes persones és el primer pas en el terreny educatiu, que és més eficaç quan va acompanyat d'un esforç d'autoaprenentatge. A més, és un estímul quan es realitza a l'exterior d'un centre penitenciari, sobretot, per als més joves, ja que només el fet de sortir fora els suposa un incentiu important. En resum, el balanç és ambigu, ja que només dos dels discursos dels nostres entrevistats valoren la

formació per la utilitat que pot tenir de cara a la inserció laboral posterior a la reclusió. Per tant, pot ser convenient pensar en modificacions.

En quart terme, hi ha els tallers productius. Al voltant d'aquests s'han identificat quatre discursos, alguns complementaris entre si i amb les conclusions extretes de

- a) El primer apareix ja esmentat en relació amb la formació ocupacional i qualifica els tallers com una teràpia per combatre el temps d'oci. D'aquesta manera el treball en tallers contribueix també a l'equilibri mental dels interns, com suggereixen estudis previs.
- b) El treball en els tallers permet "allunyar-se del pati", que es caracteritza perquè és un lloc de pèrdua de temps, de problemes i de resistència al sistema punitiu. Així, el treball en tallers pot aparèixer com el contrari del pati.
- c) En relació amb el punt precedent, el treball en els tallers és també un senyal cap a l'Administració, amb el qual l'intern manifesta la voluntat d'abandonar el "món del delictes", una "picada d'ull" clara tractant-se de persones per a les quals el treball ha estat un lloc hostil i aliè.
- d) El treball en tallers és l'única manera (legal) d'obtenir recursos econòmics per millorar la qualitat de vida a la presó i/o ajudar la família. Això darrer, al seu torn, ajuda a incrementar l'autoestima.

També hem d'esmentar que han aparegut quatre valoracions negatives sobre el treball en els tallers. Són qüestions importants tant més que poden deslegitimar, quan és el cas, el món del treball i els esforços del CIRE cap a la reinserció d'aquesta població.

- a) Es manifesta un sentiment d'explotació bastant estès entre la població reclusa, ja que consideren molt baixos els salaris; al seu torn això repercuteix en què no es pugui generar estalvi suficient per al futur (establir-se en sortir de la presó) i que no es puguin enviar diners suficients a les famílies. Una sensació que es potencia pel fet de la reclusió.

- b) Es manifesta també un desacord amb els criteris de distribució d'esforços i compensacions pel treball realitzat.
- c) Les tasques que es porten a terme no estan vinculades amb el contingut dels cursos de formació i no contribueixen a l'aprenentatge d'un ofici.
- d) S'hi afegeix que en els casos de persones estrangeres, no permet obtenir un permís de treball.

Taula 5.2.1. Entrevistes a exinterns de centres penitenciaris segons acrònim d'identificació, sexe, edat, origen, reincidència en el delicte, situació penal actual, treball en tallers i situació laboral actual

N.	Acrònim	Sexe	Origen	Edat Aproximada	Reincidència delicte	Situació penal	Treball a tallers	Cursos formació
1	EXI-01	Home	Espanyol	36	No	3r grau	No	Sí
2	EXI-02	Home	Immigrant	24	No	3r grau	Sí	Sí
3	EXI-03	Home	Espanyol	51	No	3r grau	Sí	Sí
4	EXI-04	Home	Espanyol	37	No	3r grau	Sí	Sí
5	EXI-05	Home	Espanyol	39	No	Condiciona	Sí	Sí
6	EXI-06	Home	Immigrant	41	No	Definitiva	Sí	No
7	EXI-07	Home	Espanyol	35	Sí	3r grau	No	Sí
8	EXI-08	Home	Immigrant	60	Sí	Definitiva	Sí	Sí
9	EXI-09	Home	Espanyol	46	Sí	3r grau	Sí	Sí
10	EXI-10	Home	Espanyol	56	Sí	2n grau	Sí	Sí
11	EXI-11	Home	Espanyol	55	Sí	2n grau	Sí	Sí
12	EXI-12	Home	Immigrant	39	No	3r grau	Sí	No
13	EXI-13	Home	Immigrant	38	Sí	3r grau	Sí	No
14	EXI-14	Home	Immigrant	50	No	3r grau	Sí	Sí
15	EXI-15	Home	Immigrant	26	Sí	3r grau	Sí	Sí
16	EXI-16	Home	Espanyol	45-50	No	3r grau	Sí	Sí
17	EXI-17	Home	Immigrant	40	No	Definitiva	Sí	No
18	EXI-18	Dona	Espanyola	45-50	No	Condiciona	No	Sí
19	EXI-19	Home	Espanyol	50	No	Definitiva	Sí	Sí
20	EXI-20	Home	Immigrant	50	No	Definitiva	Sí	No
21	EXI-21	Home	Espanyol	54	Sí	Definitiva	Sí	Sí
22	EXI-22	Dona	Immigrant	45	No	Definitiva	No	Sí
23	EXI-23	Dona	Immigrant	35	No	Definitiva	Sí	Sí
24	EXI-24	Home	Espanyol	61	No	Definitiva	Sí	Sí
25	EXI-25	Home	Espanyol	36	No	Definitiva	Sí	Sí

Font: elaboració pròpia.

5.3 Aproximació quantitativa

5.3.1 Variables utilitzades i descripció de resultats

Com ja hem comentat en l'explicació metodològica, per a l'anàlisi de les dades d'inserció laboral dels exinterns utilitzem diverses fonts i variables, que ens identifiquen el grau d'èxit. En una primera aproximació distingim aquells exinterns que han tingut alguna alta per ocupació laboral a la SS amb posterioritat a la seva sortida en llibertat definitiva, dels que no n'han tingut cap i dels que han caigut en la reincidència. Més endavant i a fi d'afinar un xic més en el grau d'inserció laboral, dues altres variables introdueixen matisos; d'una banda, distingim aquells exinterns que tenen ocupació a 30 de juny de 2010 i els que, tot i que no estaven ocupats en aquesta data, ho han estat en algun moment des de l'obtenció de la llibertat definitiva; i d'altra banda, els que des que obtingueren la llibertat definitiva i fins al 30 de juny de 2010 han passat per etapes breus o més extenses (mitjanes-llargues) d'ocupació, considerant el tall a aquests efectes a partir dels tres mesos de cotització de mitjana anual. Cal advertir que les dades de la SS es refereixen a tot Espanya. D'aquesta manera convé posar de manifest que no es detecten aquelles situacions de persones que hagin emigrat del país o que hagin mort sense haver tingut cap alta a la SS des de la data de sortida en llibertat definitiva, o bé, i aquest pot ser un cas prou estès, de persones que treballin, amb més o menys regularitat, en l'economia submergida.

Les variables que relacionarem amb les precedents, i que potencialment poden incidir en els resultats de la inserció laboral (les variables explicatives), tenen orígens de tres tipus: personal i familiar, del sistema penitenciari i de les activitats del CIRE, més concretament. Aquestes darreres són les que constitueixen l'objecte específic d'estudi d'aquest projecte, mentre que les dues primeres ens serveixen de control.

Les dades personals i familiars que hem inclòs en l'anàlisi són: any de naixement (o edat a finals del 2009), sexe, nivell d'estudis, estat civil, que tinguin fills o que no en tinguin i, si és el cas, nombre de fills. Un fet que cal tenir present és que en alguns casos la informació és exhaustiva, com per

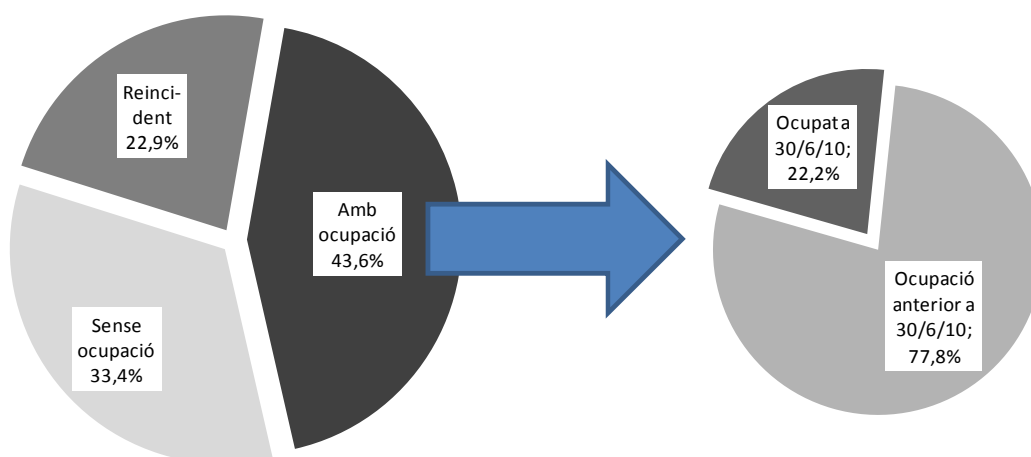
exemple en el sexe i l'edat, però en altres, com en els estudis o el fet de tenir fills o no, falta molta informació; així, en aquest darrer cas afecta el 15% dels individus. No ha estat possible obtenir informació sobre vincles familiars efectius, més enllà dels formals, tot i que aquest és un aspecte cabdal com s'ha vist en les parts precedents d'aquest informe. Un indicador interessant hauria estat la freqüència de visites de familiars durant l'estada en els centres penitenciaris, però no s'ha pogut disposar d'aquesta informació. No obstant això, disposem d'un indicador aproximat dels vincles familiars representat per l'estat civil i pel fet de tenir fills o no. Tampoc ha estat possible disposar d'informació referida a malalties que invaliden per treballar, en aquest cas perquè és considerada una informació altament sensible per part dels responsables del Departament de Justícia. No es pot oblidar que la drogodependència i les invalideses afecten de manera molt especial el col·lectiu objecte d'estudi, fins a l'entorn d'un 44% segons la informació que recullen Miguélez *et al.* (2006).

El segon grup de dades està format per les relacionades amb el sistema judicial. En un primer apartat hem inclòs les variables següents: any d'obtenció de la (darrera) llibertat definitiva de 2004 a 2007, edat del primer ingrés en un centre penitenciar situat a Catalunya, edat de sortida del centre penitenciar amb la llibertat definitiva (en el període de 2004 a 2007), duració de la condemna principal per la qual s'obté la llibertat definitiva, duració de la suma de causes, duració de la darrera estada en centres penitenciaris i duració de la suma d'estades, sempre en centres situats a Catalunya, tipus de delictes principal, haver estat reincident o no amb anterioritat a la causa considerada i haver passat pel tercer grau. En un segon apartat fem referència a un conjunt de qüestions, totes indicadores de les actituds personals prèvies a la sortida en llibertat definitiva. Concretament, es tracta d'informació (que es respon en termes de sí o no) referida als darrers dotze mesos abans de la baixa d'un centre penitenciar sobre l'obtenció de permisos ordinaris, les faltes comeses, el fet de gaudir d'un destí de confiança i la participació en activitats bàsicament culturals o esportives.

Finalment, pel que fa a les activitats del CIRE envers els interns, es disposa de les dades següents: participació en cursos de formació professional i nombre de cursos, treball en tallers i nombre de tallers pels quals han passat, tipus de taller, motiu de la baixa del treball en tallers, haver estat derivat al CIRE de cara a l'orientació i ajut a la inserció laboral en el darrer període de compliment de la condemna, tipus de recurs utilitzat en aquest cas i motiu de baixa en derivació. En relació amb aquest darrer grup de variables, no ha estat tècnicament possible sistematitzar la informació sobre la durada de les estades en tallers o dels cursos formatius, la qual cosa hauria estat interessant per a una aproximació als aspectes més qualitius d'aquestes activitats. D'altra banda, en alguns casos, falta molt informació, com en el cas del motiu de baixa dels tallers (no tenim informació per al 22,2% dels afectats) o, en general, tota la que afecta relacionada amb la derivació al CIRE en les darreres etapes de compliment de condemna.

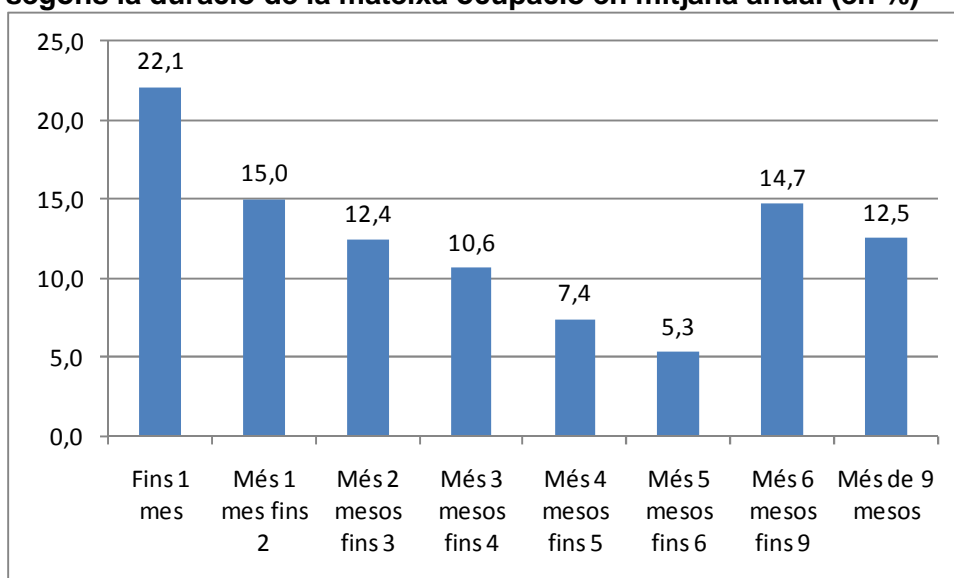
L'aplicació de l'anàlisi d'associació a través de les taules de contingència entre les variables d'inserció laboral i la resta permet observar diferències sensibles. Com es veurà, gairebé totes les variables mantenen una relació significativa, amb graus diversos d'associació. Abans però recordem que de 3.225 exinterns, 1.407, és a dir, el 43,6%, aconseguen algun tipus d'inserció laboral, poc més de la meitat d'aquests amb una ocupació que hem anomenat mitjana-llarga (més de tres mesos per any per terme mitjà un cop en llibertat definitiva) i la resta de breu duració. 740 exinterns, o el 22,9%, reincideix de nou, mentre que per a 1.078, és a dir, el 33,4%, no consta cap alta a la SS per ocupació amb posterioritat a la data de sortida en llibertat definitiva. Dels 1.407 que han tingut algun tipus d'inserció laboral, tan sols 313 o un 22,2% la mantenen el 30 de juny de 2010. En la minvada ocupació actual hi poden haver incidit els problemes associats a la constància en el treball apareguts en l'anàlisi qualitativa, però així mateix les formes ocupacionals i contractuals a les quals accedeixen els exinterns i, més en particular, la crisi en el mercat de treball. Aquests són aspectes que comentarem més endavant.

Gràfic 5.3.1. Distribució dels exinterns de nacionalitat espanyola segons resultats d'inserció

Font: elaboració pròpia a partir de dades del SIPC, CIRE i SS.

Gràfic 5.3.2. Distribució dels exinterns de nacionalitat espanyola amb ocupació segons la duració de la mateixa ocupació en mitjana anual (en %)

Font: elaboració pròpia a partir de dades del SIPC, CIRE i SS.

Les variables d'ordre personal i familiar tenen nivells d'associació sempre significatius però en general moderats en relació amb la inserció laboral, excepte l'edat actual o el moment de l'obtenció de la llibertat definitiva (V de Cramer⁴ = 0,155 i 0,160 els dos darrers respectivament). Els homes solen ser més reincidents i alhora s'acosten més a la inserció laboral reeixida que les dones, que se situen proporcionalment més en l'àmbit de la no-ocupació un cop

⁴ El coeficient V de Cramer es basa en el khi-quadrat, i obté un valor que oscil·la entre 0 (ambdues variables són independents) i 1 (màxima associació entre ambdues variables).

en llibertat definitiva; i quan entren en una ocupació, en general les dones ho fan amb una duració breu. Es pot dir, doncs, que entre el col·lectiu d'interns s'accentuen els factors culturals que mantenen allunyades les dones dels àmbits laborals productius, almenys els més públics. Pel que fa als estudis, tot i que són pocs els que disposen d'estudis superiors iniciats o acabats, aquests són, amb diferència, els que mostren uns majors nivells d'inserció laboral, i més consolidada; mentre que els que tenen menys estudis recauen més en la no ocupació i, en algun grau, en la reincidència. La situació i els vincles familiars, mesurats a través de l'estat civil i els fills, mostren una certa associació entre el fet d'estar casat i el fet de no reincidir amb posterioritat a l'obtenció de la llibertat definitiva, però no accentua de manera destacada el fet de tenir una ocupació, tot i que per a aquells que l'obtenen acostuma a ser més constant. També s'observa una associació entre el fet d'estar divorciat i el fet de no ser reincident: els solters són els que més s'acosten a la reincidència i més s'allunyen, sempre en termes comparatius, de la inserció laboral, i quan ho fan sol ser per períodes breus. No obstant això, en tots aquests casos no es pot oblidar que allò més important no és l'estat civil, sinó la qualitat dels vincles. El fet de tenir fills no apareix com a factor excessivament determinant en el conjunt dels factors que expliquen el fet d'accedir o no a una ocupació després de la sortida en llibertat definitiva. Una primera hipòtesi suggeriria l'explicació que la gran majoria dels exinterns són homes i aquests, en general, mantenen vincles més dèbils amb els fills que no pas les dones (Almeda, 1999). En tot cas, en introduir aquesta distinció, s'observa que les dones amb fills es caracteritzen perquè són més reincidents i perquè assoleixen menys inserció laboral que les que no en tenen, mentre el fet de tenir fills provoca un efecte contrari, si bé més moderat, en els homes; és a dir, els que tenen fills s'insereixen més laboralment i reincideixen menys. Són uns resultats que aparentment contradiuen les impressions observades en la part qualitativa de l'estudi. No obstant això, com s'explica més endavant, és possible que les dones amb fills s'incorporin més a treballs que no van acompanyats d'una alta a la SS, aspecte que aquest estudi no permet verificar.

L'edat apareix, doncs, i d'acord amb la literatura especialitzada i els nostres testimonis (entrevistes), com un factor important associat a la inserció laboral o a la reincidència. Disposem de dues informacions prou similars, l'edat d'obtenció de la llibertat definitiva (recordem: la darrera entre 2004 i 2007) i l'edat al final de l'any 2009. Com que les diferències entre una i altra no excedeixen en tres anys, els resultats obtinguts són gairebé coincidents, raó per la qual a continuació ens remetem exclusivament a l'edat en el moment d'obtenir la llibertat definitiva. Així, els més joves, fins als 35 anys, són els que més reincideixen, (com més joves, més tendeixen a ser reincidents en el futur), i ho fan molt especialment si ho comparem amb els exinterns d'edats més avançades, de més de 40 anys i particularment de més de 50 anys. Però, alhora, són els més joves, sobretot els d'edats de 26 a 30 anys, els que obtenen millors resultats quan a inserció laboral, seguits dels de 31 a 35 anys i de menys de 25 anys. No obstant això, els exinterns joves, quan troben ocupació o en tenen, acostuma a ser de breu duració. Els d'edats més avançades, a partir de 50 anys, són al seu torn els que mostren més dificultats d'obtenir ocupació, a causa de l'elevada concentració de persones d'aquesta edat entre els "no ocupats"; recordem que els d'aquestes edats apareixen com els més desanimats de cara a trobar feina en les entrevistes a interns. També apareixen dificultats d'inserció laboral entre els que sobrepassen els 40, si bé no tan agreujades com per al grup precedent. En aquest aspecte, l'edat avançada pot ser un condicionant negatiu en la inserció laboral en particular per a persones que provenen d'una llarga desconexió amb el mercat de treball, però, en canvi, sembla que és un fre important de cara a reincidir.

Taula 5.3.1. Distribució dels exinterns de nacionalitat espanyola segons la situació (amb alguna ocupació, cap ocupació o reincident) posterior a la llibertat definitiva i les variables personals i familiars

	Amb ocupació	Sense ocupació	Reincident	Total	N.	V. de Cramer
Dona	35,7%	46,4%	17,9%	100%	235	0,077**
Home	44,2%	32,4%	23,3%	100%	2.990	
Fins estudis primaris	37,5%	37,2%	25,3%	100%	1.543	0,091**
Estudis secundaris	47,7%	29,2%	23,1%	100%	1.292	
Superiors iniciats o acabats	63,2%	22,1%	14,7%	100%	95	
Solter	41,8%	31,8%	26,5%	100%	1.958	0,070**
Divorciat, separat, vidu	47,7%	34,2%	18,1%	100%	673	
Casat	44,3%	37,9%	17,8%	100%	427	
Té fill(s)	43,5%	33,6%	22,9%	100%	1.535	0,041
No té cap fill	40,2%	33,9%	26,0%	100%	1.193	
Edat de llibertat definitiva:						0,160**
Fins a 30 anys	48,1%	21,9%	29,9%	100%	775	
De 31 a 35 anys	46,6%	26,5%	26,9%	100%	672	
De 36 a 40 anys	42,4%	35,1%	22,5%	100%	667	
De 41 a 45 anys	41,1%	40,3%	18,5%	100%	491	
De 46 a 50 anys	39,7%	40,3%	20,0%	100%	290	
De 51 anys o més	36,7%	54,8%	8,5%	100%	330	
Total	43,6%	33,4%	22,9%	100%		

Nota: * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$ per a la prova khi-quadrat. En negreta ressaltem la sobrerepresentació, en itàlica la infrarepresentació. S'obvien els casos sense informació.
Font: elaboració pròpia a partir de dades del SIPC, CIRE i SS.

Pel que fa a les variables referides més estrictament a la justícia penitenciària, en el seu conjunt mostren una associació en general superior que les variables d'ordre personal i familiar, amb la inserció laboral. Així, pel que fa a l'edat del primer ingrés en un centre penitenciari, els que més joves hi han ingressat per primer cop són els que més s'allunyen de la inserció laboral, i són més reincidents. Per contra, els que hi han ingressat més adults se situen més en la no-ocupació, tot i que els que obtenen treball són els que proporcionalment més destaquen perquè tenen més continuïtat en l'ocupació. Sobretot els que han ingressat amb edats intermèdies són els que aconseguen relativament un major grau d'inserció laboral.

Quan al tipus de delicte (V de Cramer = 0,114), en què distingim entre delictes contra les persones, contra la llibertat sexual, contra la propietat, contra la salut pública i altres delictes, els exinterns amb major grau d'inserció laboral són aquells que han delinquit contra la salut pública⁵ o han comès altres delictes, mentre que els més reincidents i alhora amb un grau d'inserció laboral menor, acostumen a ser els que han delinquit contra les persones. Per la seva part, els que més se situen en l'àmbit de la no-ocupació són els que han complert condemna per delictes contra la propietat. En altres paraules, la inserció laboral és més elevada entre els que han comès delictes contra la salut pública (un 52,4% té alguna alta ocupacional en la SS posterior a la data de sortida en llibertat definitiva); a continuació trobem els classificats en altres delictes, seguits, i per aquest ordre, dels que han delinquit contra la llibertat sexual i contra la propietat; finalment, se situen en el nivell inferior d'inserció laboral els que han comès delictes contra les persones (només un 36,6% d'ells aconseguix algun tipus d'inserció laboral).

La duració de la darrera estada en un centre penitenciari i la suma d'estades, en cas d'haver-n'hi més d'una, també tenen una certa associació, sempre significativa, amb la inserció laboral, així com el fet d'haver estat reincident (amb V de Cramer = 0,152, 0,176 i 0,147, respectivament). Els que tenen aquest perfil són els més propensos a reincidir de nou, mentre els que provenen d'una única estada breu són, amb escreix, els que millors resultats obtenen quant a inserció laboral i menys reincidència. Així, mentre més de la meitat dels que surten després d'unes estades i, sobretot, una única estada inferior a tres anys tenen algun tipus d'inserció laboral, només ho aconseguix un de cada tres dels que tenen una suma d'estades superior als sis anys, que alhora són els més reincidents després de sortir en llibertat definitiva. En comparació amb aquests darrers, els que han tingut una única estada llarga,

⁵ Diversos exinterns entrevistats han delinquit contra la salut pública, per tràfic de drogues. Tot i que es tracta d'un perfil heterogeni, diverses persones només havien traficant un o pocs cops, amb la intenció de guanyar diners ràpidament o eliminar deutes. No eren professionals del delicte. Altres havien fet del tràfic de drogues el seu mitjà de vida. Un altre perfil diferent seria el de la persona addicta que trafica per finançar la pròpia addicció. D'acord amb les entrevistes, la probabilitat de reinserció dels dos darrers és inferior que la dels primers.

superior als sis anys, obtenen millors resultats quant a la inserció laboral i tenen menys reincidència. En altres paraules i com ja s'ha vist, la reincidència es comporta com una espiral perversa que afavoreix una nova reincidència, d'acord amb els estudis corresponents. La dinàmica negativa és extensiva als interns que tenen estades llargues en centres penitenciaris, en contrast amb la dels que hi passen poc temps i no són reincidents. Possiblement sobre aquells interns que passen anys reclosos sense que hagin estat reincidents es produeix un efecte de cansament derivat de la mateixa pena que els empeny a desistir de la conducta delinqüent i els motiva a cercar la reinserció. No obstant això, pel que fa a aquest mateixos interns, com més llarga és la condemna que compleixen més possibilitats hi ha que es desvinculin de les xarxes socials i del mercat de treball, per la qual cosa la seva voluntat de reinserció pot estar amenaçada per dificultats d'aquest ordre.

Taula 5.3.2. Distribució dels exinterns de nacionalitat espanyola segons la situació (amb alguna ocupació, cap ocupació o reincident) posterior a la llibertat definitiva i variables penitenciàries

	Amb ocupació	Sense ocupació	Reincident	Total	N.	V. de Cramer
Edat 1er. ingrés: fins a 20 anys	38,7%	25,5%	35,8%	100%	483	0,142**
de 21 a 25 anys	43,5%	27,6%	28,9%	100%	729	
de 26 a 30 anys	45,8%	30,6%	23,5%	100%	565	
de 31 a 35 anys	44,5%	36,1%	19,5%	100%	416	
de 36 a 40 anys	44,1%	37,2%	18,6%	100%	349	
de 41 o més anys	42,3%	45,9%	11,8%	100%	508	
Delicte contra persones	36,6%	29,1%	34,3%	100%	776	0,114**
llibertat sexual	46,4%	30,0%	23,7%	100%	207	
la propietat	42,7%	36,5%	20,7%	100%	1.268	
salut pública sexual	52,4%	33,3%	14,3%	100%	273	
altres delictes	47,8%	29,7%	22,5%	100%	404	
Duració darrera estada:						0,152**
fins a 1 any	41,1%	31,3%	27,6%	100%	1.363	
de 2 a 3 anys	40,2%	30,2%	29,6%	100%	917	
de 4 a 5 anys	44,7%	41,7%	13,6%	100%	463	
de 6 a 8 anys	62,1%	35,2%	2,7%	100%	219	
9 anys o més	58,5%	35,8%	5,7%	100%	123	
Duració suma estades:						0,176**
fins 1 any	55,5%	36,4%	8,2%	100%	687	
de 2 a 3 anys	47,9%	30,5%	21,6%	100%	689	
de 4 a 5 anys	44,4%	32,7%	22,9%	100%	568	
de 6 a 8 anys	39,7%	29,3%	30,9%	100%	501	
9 anys o més	28,6%	35,7%	35,7%	100%	653	
Reincident anterior	32,6%	36,6%	30,8%	100%	754	0,147**
No reincident anterior	47,0%	33,9%	19,1%	100%	2.127	
Total	43,6%	33,4%	22,9%	100%		

Nota: * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$ per a la prova khi-quadrat. En negreta ressaltem la sobrerepresentació, en itàlica la infrarepresentació. S'obvien els casos sense informació.

Font: elaboració pròpia a partir de dades del SIPC, CIRE i SS.

En aquest mateix apartat incloem un conjunt de variables que ens remeten més o menys directament a aspectes actitudinals dels interns, en el darrer temps de condemna i en particular en el darrer any d'estada en un centre penitenciari. Les variables que s'hi refereixen mostren resultats diversos quant a la seva relació amb la inserció laboral. D'entrada, passar pel tercer grau (amb V de

Cramer = 0,190) té a veure positivament amb un nivell d'inserció laboral més elevat i, contràriament, amb menys possibilitats de no-ocupació i menys de reincidència, la qual cosa pot ser resultat d'aspectes actitudinals com també de la preparació que els reclusos reben en aquesta etapa final de compliment de la condemna. Per la seva part i més concretament en relació amb el darrer any d'estada en un centre penitenciari, el fet d'haver participat en activitats culturals o esportives, tot i que és significatiu, mostra poca associació amb la inserció laboral (V de Cramer = 0,063). Amb tot, s'aprecia que, moderadament, aquells que han participat en activitats, així com els que han assumit un destí de confiança (això és, una activitat de confiança dels responsables d'un centre penitenciari), assolixen un relatiu major grau d'inserció laboral, alhora que també són un xic més reincidents. Això darrer possiblement s'explica pel fet que alguns interns poden haver assumit una certa "normalització" de la vida carcerària, en el sentit que procuren adequar el seu comportament a les normes imperants en els centres penitenciaris, sense que això signifiqui una voluntat d'abandonar el camí de la delinqüència.

L'associació de les variables d'inserció laboral apareix bastant més elevada amb l'obtenció de permisos de sortida i més encara, si bé en sentit contrari, amb el fet d'haver estat o no sancionat per faltes (amb valors V de Cramer = 0,170 i 0,277, respectivament). Mentre el 53,6% dels que ha obtingut algun permís de sortida té algun tipus d'inserció laboral, només n'aconsegueix un 36,7% dels que no n'han obtingut cap. I mentre el 51,5% dels que no han estat sancionats amb cap falta tenen algunes altes per ocupació a la SS (sovint de duració mitjana o llarga), només obté ocupació el 32,9% dels que han estat sancionats; aquests darrers, i de manera destacada, són molt més propensos a la reincidència. En definitiva, la taula 5.3.3 sembla que avala l'existència de diversos grups d'interns, el més nombrós dels quals, que incorpora a prop de la meitat dels interns, mostra voluntat d'inserció laboral i de reinserció social, alhora que en la seva estada en un centre penitenciari manté uns comportaments ajustats a aquesta finalitat. Altres interns mantenen actituds i comportaments no favorables a la reinserció social, fins i tot en els darrers temps de condemna, la qual cosa els porta a situacions de confrontació amb

les normes del sistema penitenciari. I encara se'n pot distingir uns altres que, possiblement, naturalitzen la seva estada als centres penitenciaris adequant-se a les normes que aquests imposen, sense que aquesta adaptació signifiqui necessàriament una voluntat clara de deixar enrere el món de la delinqüència.

Taula 5.3.3. Distribució dels exinterns de nacionalitat espanyola segons la situació (amb alguna ocupació, cap ocupació o reincident) posterior a la llibertat definitiva amb variables d'actituds i de comportament durant l'estada en un centre penitenciari

	Amb ocupació	Sense ocupació	Reincident	Total	N.	V. de Cramer
Ha passat pel 3r grau	59,3%	27,7%	13,0%	100%	799	0,190**
No ha passat pel 3r grau ⁽¹⁾	38,5%	35,3%	26,2%	100%	2.426	
Ha tingut permisos darrer	53,6%	28,4%	18,0%	100%	1.257	0,170**
No ha tingut permisos	36,7%	36,3%	27,0%	100%	1.841	
Sanció per faltes darrer any	32,9%	30,5%	36,6%	100%	1.323	0,277**
No sanció per faltes	51,5%	35,0%	13,5%	100%	1.775	
Ha tingut destí darrer any	46,4%	26,7%	26,8%	100%	1.372	0,124**
No ha tingut destí	41,3%	38,2%	20,6%	100%	1.726	
Ha participat en activitats	44,7%	31,2%	24,2%	100%	2.159	0,063**
No ha participat en activitats	41,0%	37,6%	21,4%	100%	939	
Total	43,6%	33,4%	22,9%	100%		

Nota: * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$ per a la prova khi-quadrat. En negreta ressaltem la sobrerepresentació, en itàlica la infrarepresentació. S'obvien els casos sense informació.

⁽¹⁾ En aquest cas s'inclouen individus sense la informació corresponent.

Font: elaboració pròpia a partir de dades del SIPC, CIRE i SS.

Finalment, l'any de baixa del centre penitenciari apareix amb poca associació amb les variables d'inserció laboral (V de Cramer = 0,054). En tot cas, quant a les dades estadístiques, es pot remarcar que la inserció laboral i la reincidència mostren una tendència gairebé oposada, i la inserció és més elevada entre els excarcerats l'any 2004 i es redueix moderadament en anys posteriors, mentre la reincidència, en canvi, va en augment progressiu del 2004 al 2007. No obstant això, per a una correcta interpretació d'aquestes dades convé tenir presents dues qüestions fonamentals. La primera és que els que surten en llibertat definitiva els primers anys del període considerat, conviuen més llargament en el temps amb una fase expansiva de l'economia, en la qual trobar una feina ha estat relativament senzill, no ha estat així a partir de la crisi econòmica que pren cos en el mercat de treball al final del 2007 i molt

especialment ja l'any 2008. La crisi de l'ocupació afecta, doncs, de manera molt aguditzada els que surten de la presó al final del període que hem seleccionat. I la segona qüestió que cal tenir present és que com que s'ha escollit la darrera sortida d'un centre penitenciari per baixa definitiva produïda entre els anys 2004 i 2007, i tenint en compte que la probabilitat de reincidència, com mostren els estudis, s'allunya amb el temps, i és molt més elevada el primer o segon any des de la sortida en llibertat definitiva, és lògic i inevitable que en les nostres dades el nivell de reincidència augmenti de 2004 a 2007, ja que una gran part dels reincidents que acabaren la condemna en els primers anys queden exclosos de les estadístiques de baixa (de fet, tots els que reincideixen abans del 31 de desembre de 2007), al contrari dels que surten cap al final del període considerat i que reincideixen amb posterioritat a 31 de desembre de 2007.

Taula 5.3.4. Distribució dels exinterns de nacionalitat espanyola segons la situació (amb alguna ocupació, cap ocupació o reincident) posterior a la llibertat definitiva i any de baixa per llibertat definitiva

	Amb ocupació	Sense ocupació	Reincident	Total	N.	V. de Cramer
Any baixa intern 2004	47,5%	32,2%	20,2%	100%	667	0,054**
Any baixa intern 2005	45,0%	33,7%	21,3%	100%	731	
Any baixa intern 2006	45,2%	31,8%	22,9%	100%	889	
Any baixa intern 2007	38,3%	35,6%	26,1%	100%	938	
Total	43,6%	33,4%	22,9%	100%	3.225	

Nota: * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$ per a la prova khi-quadrat. En negreta ressaltem la sobrerepresentació, en itàlica la infrarepresentació. S'obvien els casos sense informació.
Font: elaboració pròpia a partir de dades del SIPC, CIRE i SS.

Pel que fa a les diverses variables que recullen activitats del CIRE (vegeu la taula 5.3.5), aquestes ofereixen resultats variats quant a significació i a associació amb les variables d'inserció laboral. Participar en cursos de formació professional (amb V de Cramer de tan sols 0,087) va associat amb una probabilitat d'ocupació lleugerament més elevada (de breu duració) posterior a la sortida en llibertat definitiva, però també són més els exinterns que reincideixen després d'haver passat per cursos formatius. En canvi, els que no participen en cursos formatius es troben més, tot i que molt modestament, entre els no ocupats. El nombre de cursos en què s'ha participat reforça

moderadament la tendència assenyalada, de manera que els que han participat en més cursos mostren més ocupació, tot i que també, més reincidència. El treball en tallers ofereix uns resultats similars als de la formació professional però amb un nivell d'associació força més elevat (amb V de Cramer = 0,195), i en el sentit que recull la taula següent. Participar en tallers va associat a uns resultats d'inserció laboral lleugerament millors, però sobretot a més reincidència (paradoxalment els que participen en més tallers, són més reincidents); mentre que no haver treballat en els tallers porta més a no-ocupació i alhora es relaciona amb una reincidència bastant inferior. Evidentment, això no vol dir que el treball en tallers, com la formació, prepari per a la reincidència; la possibilitat d'accedir a una o altra activitat està oberta a tots els interns, i això implica que per aquestes activitats també hi passen interns sense voluntat de reinserció. D'altra banda, s'ha de tenir present en aquests comentaris precedents, que aquells interns que tenen estades més curtes en centres penitenciaris participen menys en cursos de formació professional i, també, menys en tallers (només un 5,2% dels que tenen una suma d'estades inferior a un any –que són el 21,3% dels exinterns– han intervingut en cursos formatius, i un 11,9% en tallers); i aquests són precisament un col·lectiu relativament favorable a la inserció laboral, possiblement perquè pateix un allunyament temporal inferior del mercat de treball.

Entre els tipus d'activitat laboral que ofereix el CIRE, els tallers productius són els menys associats amb la inserció laboral, en comparació amb els plans d'ocupació o tallers d'ocupació, mentre que la reincidència mostra una tendència oposada; és a dir, la probabilitat de reincidència és més petita per als interns que participen en aquestes darreres activitats. Aquest pot ser un aspecte important a retenir, que donaria suport als esforços duts a terme en els darrers anys pel CIRE de cara a reforçar l'oferta de plans d'ocupació (vegeu l'apartat 3.2.2).

El tercer braç del CIRE és la intervenció abans de la llibertat definitiva de cara a l'orientació i preparació dels interns en la inserció laboral futura, la “derivació” en termes del sistema penitenciar. Les variables que recullen aquestes

activitats no mostren cap associació significativa amb la inserció laboral. Com ja hem comentat, la forma d'administració d'aquesta informació per part dels seus responsables la fa especialment poc adequada per al tractament estadístic, generant un nombre excessivament ampli de buits d'informació en les variables seleccionades.

Taula 5.3.5. Distribució dels exinterns de nacionalitat espanyola segons la situació (amb alguna ocupació, cap ocupació o reincident) posterior a la llibertat definitiva i participació en cursos de formació professional i en tallers productius

	Amb ocupació	Sense ocupació	Reincident	Total	N.	V. de Cramer
Ha participat en cursos	46,7%	25,0%	28,4%	100%	553	0,087**
̄ No participat en cursos	43,0%	35,2%	21,8%	100%	2.672	
̄ Ha treballat en tallers	45,5%	24,3%	30,2%	100%	1.421	0,195**
No ha treballat en tallers	42,2%	40,6%	17,2%	100%	1.804	
Derivat a CIRE	44,1%	34,0%	21,9%	100%	626	0,012
No derivat a CIRE ⁽¹⁾	43,5%	33,3%	23,2%	100%	2.599	
Total	43,6%	33,4%	22,9%	100%		

Nota: * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$ per a la prova khi-quadrat. En negreta ressaltem la sobrerepresentació, en itàlica la infrarepresentació. S'obvien els casos sense informació.

⁽¹⁾ Molt possiblement inclou casos de no informació.

Font: elaboració pròpia a partir de dades del SIPC, CIRE i SS.

Uns i altres resultats, a l'entorn de la participació en cursos de formació professional i en el treball en els tallers, semblen influïts per dos conjunts de factors d'ordre diferent i també contradictoris. D'una banda, sens dubte es dona una voluntat de reinserció per part d'alguns interns, que possiblement i com mostra certa literatura i algunes entrevistes dutes a terme amb motiu d'aquest estudi, predisposa a alguns interns a participar en aquestes activitats, mentre que altres poden adquirir aquesta predisposició justament per la participació en aquestes activitats. En efecte, aquestes activitats poden aportar autodisciplina, autocontrol, acostar a l'estatus de treballador, alhora que permeten adquirir habilitats que ajuden a la inserció laboral. Però participar en aquest tipus d'activitats no sembla d'entrada una condició indispensable per a tots els interns de cara a la seva inserció ocupacional. Aquest darrer matís encaixa amb les opinions d'alguns interns entrevistats, que es caracteritzen per haver aconseguit un cert grau d'inserció laboral, que s'han mostrat crítics envers

aquestes activitats, bàsicament perquè les consideren poc professionalitzadores. Possiblement es tracta en aquest cas, i a tall d'hipòtesi, d'interns amb experiència laboral prèvia; aquest és, però, un aspecte sobre el qual les dades de què disposem no permeten cap confirmació. D'altra banda i com ja hem remarcat anteriorment, els resultats obtinguts també poden ser el reflex d'una certa "normalització" de la vida carcerària d'alguns interns, que hem anomenat els professionals del delictes, que "adapten" la seva conducta durant les seves estades als centres penitenciaris participant en aquestes i altres activitats que la institució penitenciària els ofereix, a fi de "matar el temps" de manera passatgera i, en el seu cas, obtenir alguns ingressos i esperar els beneficis de l'aparent "bona conducta". És a dir, que adequen la seva conducta a allò que s'espera d'ells, una manera de fer que en el fons els permet preservar sense cap alteració els valors i actituds propis, això és, la personalitat que els va portar a delinquir.

A quin tipus d'ocupació accedeixen els exinterns? Aquesta és una qüestió plantejada en els interrogants inicials, i per a la qual el banc de dades construït permet apuntar alguna resposta. Així, es pot dir que una gran majoria dels exinterns accedeix a contractes laborals temporals, concretament un 71,6% si s'exclouen tots aquells dels quals no disposem d'informació. D'aquí que sigui molt estès entre aquest col·lectiu el treball amb contractes de breu duració, com mostra la taula 5.3.7, en què s'observa que un 18% dels contractes laborals no sobrepassa els 30 dies de duració, mentre un 37,4% supera els sis mesos. Això explica que en el seu conjunt i de mitjana, els exinterns amb ocupació passin llargues temporades sense feina, com es desprèn del gràfic 5.3.2 (a l'inici d'aquest apartat), en què s'observa que prop de la meitat d'aquest col·lectiu no ha treballat més de tres mesos per any des que ha obtingut la llibertat definitiva. En relació amb la situació contractual, si la duració mitjana d'ocupació és de 593 dies per als que disposen de contracte laboral indefinit, és de 163 dies per als que tenen contracte temporal o de duració determinada, i la situació d'alta té una duració mitjana de 745 dies per als autònoms. La duració de l'ocupació més llarga d'aquests darrers mostra una major estabilitat en la seva situació laboral, la qual cosa permet associar-los a una inserció

laboral comparativament més sòlida i estable. Pel que fa al grup de cotització a la SS, que ens aproxima a la categoria laboral reconeguda, es disposa d'informació només per als ocupats amb alta a 30 de juny de 2010 (per tant, no per a tot el període posterior a l'obtenció de la llibertat definitiva): el 36,8% d'aquests es pot considerar qualificat, la gran majoria són oficials de primera o segona, mentre que el 63,2% treballa com a personal no qualificat, en aquest cas, molt majoritàriament com a peó (vegeu la taula 5.3.8). Peó i oficial de primera o segona són les categories més assumides, seguides de la d'oficial de tercera o especialista. El 2,6% dels exinterns aconseguix la categoria de cap, tècnic o ajudant tècnic, mentre que el 8,3% la d'administratiu. Es pot dir, doncs, que les feines a les quals accedeixen la gran majoria d'exinterns són manuals, i amb un grau baix de reconeixement pel que fa a la categoria o qualificació. Són molt pocs els que assoleixen un reconeixement d'administratiu, de tècnic o de cap.

Taula 5.3.6. Distribució dels exinterns de nacionalitat espanyola amb ocupació posterior a la sortida en llibertat definitiva, segons el darrer tipus contracte o la situació professional

	Freqüència	Percentatge
Indefinit	222	15,8%
Temporal o duració determinada	916	65,1%
Autònom	142	10,1%
Sense informació	127	9,0%
Total	1.407	100%

Font: elaboració pròpia a partir de dades del SIPC, CIRE i SS.

Taula 5.3.7. Distribució dels exinterns de nacionalitat espanyola amb ocupació posterior a la sortida en llibertat definitiva, segons els dies d'ocupació per contracte laboral

	Freqüència	Percentatge
Fins a 30 dies	253	18,0%
Més de 30 i fins a 180 dies	628	44,6%
Més de 180 dies	526	37,4%
Total	1.407	100%

Font: elaboració pròpia a partir de dades del SIPC, CIRE i S.S.

Taula 5.3.8. Distribució dels exinterns de nacionalitat espanyola amb ocupació en condició d'assalariats a 30 de juny de 2010 segons el grup de cotització

	Freqüència	Percentatge
Cap, tècnic o ajudant	7	2,6%
Administratiu	22	8,3%
Subaltern	18	6,8%
Oficial de 1 o 2	69	25,9%
Oficial de 3 o especialista	54	20,3%
Peó	96	36,1%
Total	266	100%

Font: elaboració pròpia a partir de dades del SIPC, CIRE i S.S.

Pel que fa al sector d'activitat de la darrera empresa en què han treballat amb posterioritat a la sortida en llibertat definitiva, domina el sector de la construcció, que ocupa un de cada quatre exinterns amb ocupació. Segueix a continuació l'activitat immobiliària o de serveis en les empreses (que es refereix, sobretot i per aquest ordre, als epígrafs d'agències de subministrament de personal, de neteja industrial i d'altres activitats empresarials) que n'ocupa un de cada cinc, i la resta de sectors d'activitat tenen una incidència bastant més petita pel que fa a l'ocupació.

Taula 5.3.9. Distribució dels exinterns de nacionalitat espanyola amb ocupació posterior a l'obtenció de la llibertat definitiva, segons el sector d'activitat de la darrera empresa

	Freqüència	Percentatge
Sector agrari o extracció	71	5,0%
Industrial o mecànica	102	7,2%
Construcció	346	24,6%
Comerç	104	7,4%
Hostaleria	119	8,5%
Transports i correus	69	4,9%
Immobiliària i serveis a empreses	280	19,9%
Administració pública	81	5,8%
Educació, sanitat, serveis socials	55	3,9%
Neteja i serveis personals	99	7,0%
Sense informació	81	5,8%
Total	1.407	100%

Font: elaboració pròpia a partir de dades del SIPC, CIRE i SS.

Si es comparen les dades precedents sobre inserció en el mercat de treball dels exinterns amb la situació del conjunt de la població ocupada a Espanya, les diferències són evidents. Com mostren els resultats de l'estudi de Miguélez *et al.* (2010), tenint en compte també les dades registrals de la SS del final del 2007, un 45% dels treballadors assalariats té reconeguda una categoria professional poc qualificada, mentre que aquest tipus de categoria afecta un 63,2% dels exinterns; o dit d'una altra manera, un 43,9% dels ocupats treballa de cap, tècnic o administratiu, mentre que només ho fa un 10,9% dels exinterns. Pel que fa al tipus de situació professional, el contracte temporal afecta especialment els exinterns, més del 65%, mentre que recau en un 23,4% dels treballadors assalariats ocupats. I les diferències també són sensibles en relació amb els sectors d'activitat de l'empresa on es treballa: els exinterns estan molt més presents en la construcció i en l'activitat immobiliària o dels serveis a empreses, en una proporció que duplica amb escreix la distribució del conjunt de la població ocupada; i en canvi, estan molt menys presents en el comerç, l'educació, la sanitat i els serveis socials. Amb tot, s'ha de tenir present que el baix nivell educatiu, les vides desestructurades, l'escassa capacitat de treball, etc. són condicionants que difícilment es poden canviar de manera radical amb polítiques penitenciàries o des de les actuacions del CIRE; són condicionants que, d'una banda acoten el camp d'intervenció del CIRE, i de l'altra, afecten i limiten les possibilitats d'accés al mercat de treball.

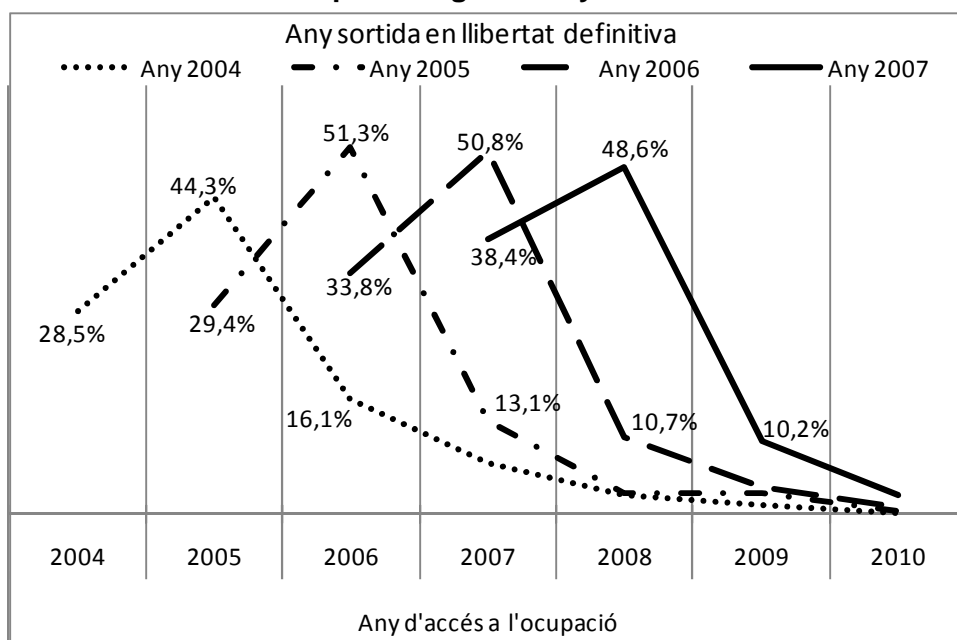
Dels 1.407 exinterns que han accedit a alguna ocupació des que varen obtenir la llibertat definitiva, tan sols 313, el 22,2%, la manté a 30 de juny de 2010. En altres termes, 1.094 exinterns l'han perdut, dels quals només 14 per motiu de passar a la situació de pensionista. La pèrdua de l'ocupació ha estat molt generalitzada, si bé ha afectat de manera més intensa els ocupats dels sectors agrari, construcció i immobiliària o serveis a empreses; és a dir, precisament els sectors en els quals, com s'ha vist, han tingut més facilitat d'accés els exinterns. Es tracta, a més, dels sectors més perjudicats en termes ocupacionals per la crisi econòmica. El tipus de contracte o la mateixa situació laboral tampoc ha estat sempre una garantia de seguretat laboral, ja que la pèrdua del lloc de treball és generalitzada, com ho mostra la dada que de tots

aquells que han tingut un contracte indefinit tant sols un 42% el conserva a 30 de juny de 2010 (només un 14% dels que n'han tingut un de temporal o un 32% dels autònoms mantenen l'ocupació en aquesta darrera data).

Un altre aspecte interessant que cal tenir present és el temps que triguen els exinterns a accedir a una ocupació. La informació de la qual partim obliga a analitzar-ho en anys, condició que ha estat necessària a fi de garantir la privacitat de les dades al llarg dels diversos processos de fusió d'aquestes dades, la qual cosa, òbviament, limita la precisió temporal de l'anàlisi. Recordem que el 43,6% dels exinterns passa per algun tipus d'inserció laboral a partir de la data de sortida en llibertat definitiva, una proporció que es redueix sensiblement per als excarcerats l'any 2007, que són els que troben, en obtenir la llibertat definitiva, un mercat de treball en forta recessió. Els dos gràfics següents mostren com la majoria (que se situa entre el 73 i el 87%) dels exinterns que aconseguen una alta per ocupació a la S.S. ho fa entre el mateix any de sortida en llibertat definitiva i el següent. És pot dir, doncs, que els que no han accedit a una activitat laboral en els primers temps en llibertat definitiva, tenen més dificultats per aconseguir-ho després. Si el gràfic 5.3.3 indica quina és la proporció de tots els exinterns que accedeix a una ocupació el mateix any de sortida o bé els següents, distingint per anys (de 2004 a 2007) d'obtenció de la llibertat definitiva, el gràfic 5.3.4 reproduïx el mateix càlcul però prenent com a referència exclusivament els exinterns que aconseguen algun tipus d'inserció laboral; és a dir, indica d'aquells exinterns que accedeixen a una ocupació, quants l'obtenen l'any de sortida, quants el següent, etc. El primer gràfic fa evident els efectes de la recessió econòmica, en reduir-se la proporció d'exinterns que troben una ocupació de manera moderada ja l'any 2007, per la qual cosa es fa més sensible l'any 2008. Així, es pot dir que la crisi econòmica trenca l'evolució positiva pel que fa a la inserció laboral que s'observa de l'any 2004 al 2006. Una lectura sobre allò que succeeix en els primers temps en llibertat definitiva (el mateix l'any i el següent) porta a constatar aquesta evolució positiva, en el sentit d'una inserció laboral més elevada des del 2004 al 2006 (vegeu el gràfic 5.3.3). Així, un 32,5% dels exinterns que obtenen la llibertat definitiva l'any 2004 troba una ocupació entre aquell mateix any i el

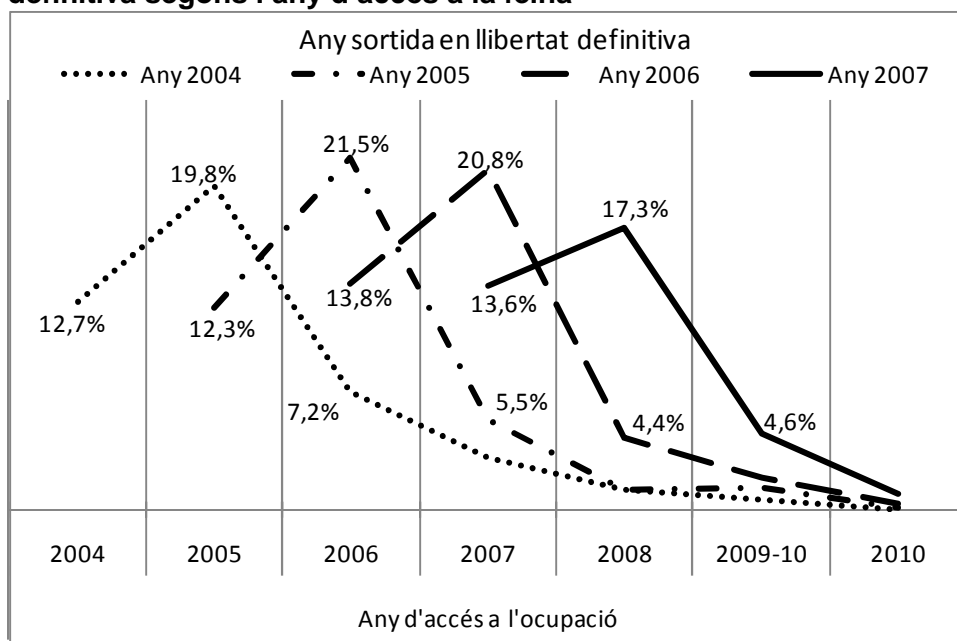
següent; aquesta proporció s'eleva al 33,8% per als que surten el 2005 i al 34,6% per als que ho fan l'any 2006, si bé es redueix al 30,9% per als que obtenen la llibertat definitiva el 2007, sobre els quals ja comença a apreciar-se l'efecte de la crisi d'ocupació. Aquests resultats podrien apuntar en línia que l'augment del camp d'intervenció del CIRE, tal com queda recollit en el capítol 3.2, podria haver repercutit en un augment de la proporció d'exinterns que aconseguix una inserció laboral, fins a l'any 2007 quan s'inicia el sobtat canvi del cycle econòmic.

Gràfic 5.3.3. Proporció de tots els exinterns de nacionalitat espanyola (dels centres penitenciaris de Catalunya) que surten en llibertat definitiva del 2004 al 2007 i obtenen una ocupació segons l'any d'accés a la feina

Font: elaboració pròpia a partir de dades del SIPC, CIRE i SS.

Gràfic 5.3.4. Proporció dels exinterns de nacionalitat espanyola (dels centres penitenciaris de Catalunya) amb ocupació posterior a la sortida en llibertat definitiva segons l'any d'accés a la feina

Font: elaboració pròpia a partir de dades del SIPC, CIRE i SS.

Si tenim en compte les característiques personals i familiars, penitenciàries i les relacionades amb les activitats del CIRE, s'observa que en general les dones, com es podia esperar, treballen més a temps parcial i es concentren comparativament més que els homes en els sectors d'activitat del comerç, l'hostaleria, immobiliari o serveis a empreses i l'educació i serveis socials, mentre que els homes estan molt més ocupats en la construcció. Així mateix, les dones acostumen a treballar menys dies per any amb alta a la SS que els homes, i estan molt més afectades pels contractes de duració breu (per a un 41% de dones els contractes són de menys de 30 dies). El grau d'instrucció també mostra una certa associació amb la situació laboral, ja que els exinterns amb més estudis són els que comparativament gaudeixen més de feines qualificades, d'acord amb la categoria laboral, també els autònoms, mentre que els que no passen de primària es concentren molt més en activitats no qualificades. Per a aquests darrers, juntament amb els que tenen estudis secundaris, la construcció és el sector d'activitat més habitual, mentre que els que tenen més estudis estan proporcionalment més situats en sectors com el comerç, l'hostaleria, la indústria o fins i tot l'Administració pública. Com ja s'ha

dit, els que disposen de més estudis aconseguen millors resultats quant a la inserció laboral, amb més temps d'ocupació i contractes de més llarga duració. Pel que fa a la situació familiar, els solters i els que no tenen fills són alhora els que estan ocupats més ocasionalment i amb contractes de menys duració temporal. Els vincles familiars semblen, doncs, reforçar la voluntat o la necessitat d'inserció laboral. L'edat apareix de nou com una variable important. Els de més edat amb ocupació, en aquest cas de més de 50 anys, són els que més es col·loquen en categories qualificades, també semiqualficades, amb contracte laboral indefinit o d'autònom, i amb una ocupació més extensa en temps de duració. Al contrari, els més joves (i no tan joves) recauen molt més en la contractació temporal, que afecta el 68% dels que, amb ocupació no sobrepassen els 45 anys. En conseqüència, els joves conviuen més amb contractes de breu duració i amb situacions freqüents de no-ocupació. En definitiva, es pot concloure que l'edat, el sexe i els estudis afecten els exinterns de manera similar com succeeix per al conjunt de la població, però diverses indicacions apunten que d'una manera més accentuada.

Pel que fa a les variables d'ordre penitenciari, les més significatives en relació amb la situació ocupacional en són poques, que s'expliquen a continuació. Concretament, el fet d'haver passat pel tercer grau i el fet d'haver gaudit de permisos el darrer any de reclusió, ambdues associades positivament a més temps d'alta en l'ocupació i amb contractes de més llarga duració, contràriament al fet d'haver estat sancionat per faltes, que comporta ocupacions més inestables i intermitents en el temps.

Finalment, pel que fa a les activitats dutes a terme pel CIRE, destaquem que els exinterns que accedeixen a una ocupació i que han assistit a cursos de formació professional, sempre en comparació amb els que no hi han assistit, disposen de contractes en general de durada inferior i amb menors temporades d'alta en ocupació. També els que passen per tallers accedeixen a contractes de durada inferior i estan més contractats que els que no hi passen en empreses de la construcció i també, en menor grau, en l'Administració pública. Són uns resultats que d'entrada poden sorprendre i que, per tant, obliguen a indagar un xic més a fons. No obstant això, abans convé recordar que els que

passen per cursos de formació professional i per tallers tenen més possibilitats d'accedir a una ocupació que els que no hi passen, tot i les característiques més incertes de les feines. Dit això, una de les explicacions plausibles, almenys parcialment, es pot derivar del tipus de clientela que opta per aprofitar els serveis oferts pel CIRE, de la qual es poden destacar dos aspectes. D'una banda, els assistents a cursos de formació professional són sobretot els interns més joves: un de cada tres no supera els 30 anys quan obté la llibertat definitiva, o un 55% no en té més de 35; i són precisament els més joves d'aquestes edats, els que tenen més dificultats per obtenir una ocupació amb més estabilitat i continuïtat, com succeeix de manera similar per al conjunt dels joves de la nostra societat. I de l'altra, els interns amb condemna més breu, inferior a un any, no acostumen a treballar en tallers (un 78,1% no ho fa), i aquest és un col·lectiu que quan no prové de la reincidència acostuma a tenir uns millors resultats en inserció laboral, possiblement perquè no ha trencat els vincles amb el mercat de treball o ho ha fet més atenuadament. Tampoc acostumen a treballar en tallers els interns amb més estudis, que són els que millor s'insereixen amb posterioritat al mercat de treball. Per a aquest col·lectiu, d'altra banda, la formació professional apareix excessivament bàsica, i per tant inútil. Amb tot, el perfil dels interns que passen pels tallers i obtenen millors resultats quant a la posterior ocupació és el dels que tenen més estudis, de més de 35 anys, que no han delinquit contra les persones i que no han estat reincidents.

5.3.2 Aprofundint en l'anàlisi. Models explicatius de la inserció laboral dels exinterns

A fi d'anar més enllà de la simple constatació de l'existència d'associació entre variables personals i familiars, penitenciàries i de la intervenció del CIRE amb els resultats pel que fa a la inserció laboral dels exinterns, a continuació verificarem aquestes associacions amb l'aplicació de l'anàlisi de regressió logística. Aquest tipus d'anàlisi serveix per comprovar el grau d'influència d'una i altra variables controlat pels efectes indirectes que hi ha entre les dites variables. Per a aquesta anàlisi seleccionem tots els factors que s'han destacat perquè tenen una elevada associació amb la variable que recull la situació de

l'exintern amb posterioritat a la llibertat definitiva; és a dir, alguna inserció laboral coneguda a través de les dades de la SS, la no constatació de la mateixa o la reincidència. De totes les variables, hem de descartar-ne quatre per l'elevada associació –o covariació– que mostren a d'altres. El fet de tenir fills o no tenir-ne i estat civil tenen un coeficient V de Cramer de 0,551; en aquest cas descartem tenir fills o no i mantenim l'estat civil, ja que aquesta darrera manté una associació més forta amb la variable a explicar (la inserció laboral). Com s'ha vist, per als interns, molt majoritàriament homes, repercuteix més en el seu comportament tenir parella que tenir fills. L'edat de sortida en llibertat definitiva i l'edat actual (any 2009) assoleixen un coeficient V de Cramer de 0,891, i l'edat de sortida en llibertat definitiva i edat del primer ingrés en un centre penitenciari de 0,550. En aquest cas seleccionem la variable edat de sortida en llibertat definitiva i descartem les dues altres, no solament perquè la primera mostra un coeficient més elevat d'associació amb la inserció laboral, sinó també perquè es pot considerar la variable més consistent de cara a l'anàlisi. En efecte, tot i que entre l'edat actual i l'edat de sortida en llibertat definitiva la diferència en anys és limitada, és de més interès de cara a conèixer els resultats d'inserció laboral posteriors a la llibertat definitiva l'edat de l'intern en aquell moment, que l'edat més recent. I l'edat del primer ingrés en un centre penitenciari, que té un interès teòric evident com ha mostrat la literatura, en certa mesura es pot dir que queda recollida en l'anàlisi a partir d'altres variables, com ara la duració del total d'estades en centres penitenciaris i la constatació de si ha estat ja reincident o no. I per la seva part, la duració de la darrera estada en un centre penitenciari i la duració de totes les estades que hagi tingut l'intern assoleixen un coeficient V de Cramer de 0,436. En aquest cas seleccionem la darrera, també perquè mostra una major associació amb les variables a explicar i en quan interessa particularment en aquest estudi el temps de reclusió o d'allunyament del mercat de treball i de la vida en societat de l'intern.

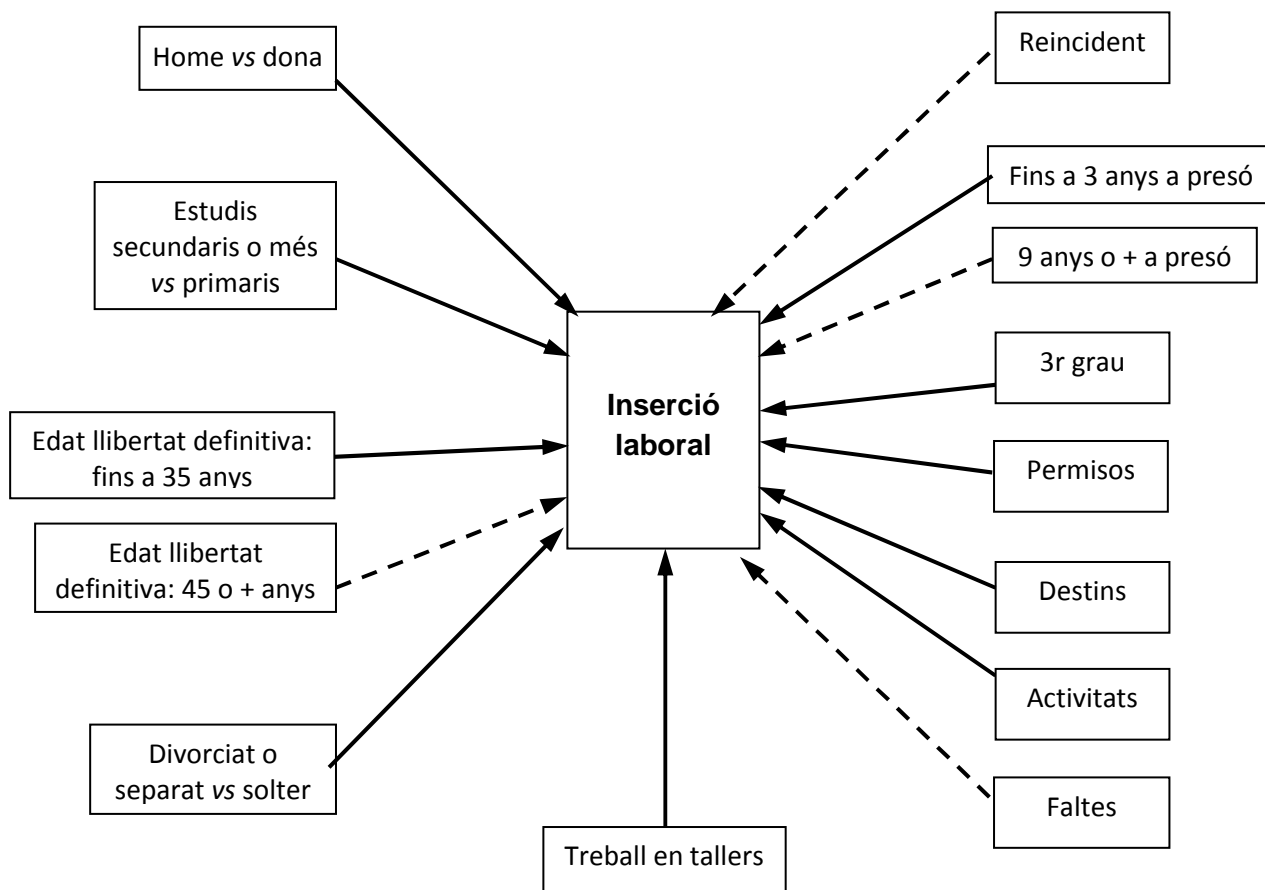
Fetes aquestes consideracions, primerament s'ha procedit a fer una anàlisi logística aplicant una regressió binària, en la qual la variable a explicar presenta dos valors, distingint els exinterns que obtenen alguna alta a la SS per

una ocupació aconseguida amb posterioritat a la sortida en llibertat definitiva dels que no en tenen cap. Posteriorment s'afina aquesta anàlisi amb una regressió múltiple, que distingirà aquells exinterns que obtenen una ocupació de duració mitjana-llarga, els que l'obtenen però durant breus períodes, els que no n'obtenen cap i els que acaben reincidint.

La primera regressió logística binària mostra els següents resultats, representats en l'esquema 5.3.1 i reproduïts en la taula 1 de l'annex, en les darreres pàgines d'aquest treball. Així, tenen més probabilitat d'obtenir una inserció laboral els homes que les dones; els que tenen més estudis en relació amb els que no passen de primària; els que surten en edats més joves (fins a 35 anys) en relació amb els d'edats intermèdies, i més encara respecte dels d'edats més avançades; d'alguna manera també els divorciats o separats en relació amb els solters; els que no han estat reincidents; els que tenen una suma d'estades en centres penitenciaris inferior als tres anys en comparació als que tenen estades més llargues, de manera que es redueixen les possibilitats d'inserció laboral com més llargues són les estades; els que passen pel tercer grau; els que obtenen permisos de sortida el darrer any abans de l'excarceració, o també, en una proporció més reduïda, els que han gaudit de destins de confiança o participat en activitats culturals o esportives. En sentit contrari, tenen menys probabilitats d'inserció laboral els que el darrer any de reclusió han tingut alguna sanció per faltes. Pel que fa a les intervencions del CIRE, ni la formació, ni la derivació per a l'orientació professional adquireixen significació i sí, en canvi, treballar en tallers, que es relaciona positivament amb la inserció laboral. Aquests resultats confirmen, en termes generals, els fins ara obtinguts mitjançant altres tècniques; i en particular pel que fa als objectius d'aquest estudi, es confirma la relació positiva entre passar pels tallers i la inserció laboral posterior a l'obtenció de la llibertat definitiva. L'anàlisi descarta la formació professional i la derivació al CIRE com a elements que incideixin directament en els resultats d'inserció laboral dels exinterns, i perden significació els motius del delicte pel qual s'ha complit condemna (la darrera) i l'estat civil.

Com hem dit, l'esquema següent recull els resultats comentats, assenyalant en línia contínua la relació positiva amb la inserció laboral i en línia discontinua la relació negativa.

Esquema 5.3.1. Factors associats a la inserció laboral dels exinterns de nacionalitat espanyola que surten en llibertat definitiva del 2004 al 2007

Notes: —————> indica relació positiva; - - - - -> indica relació negativa.

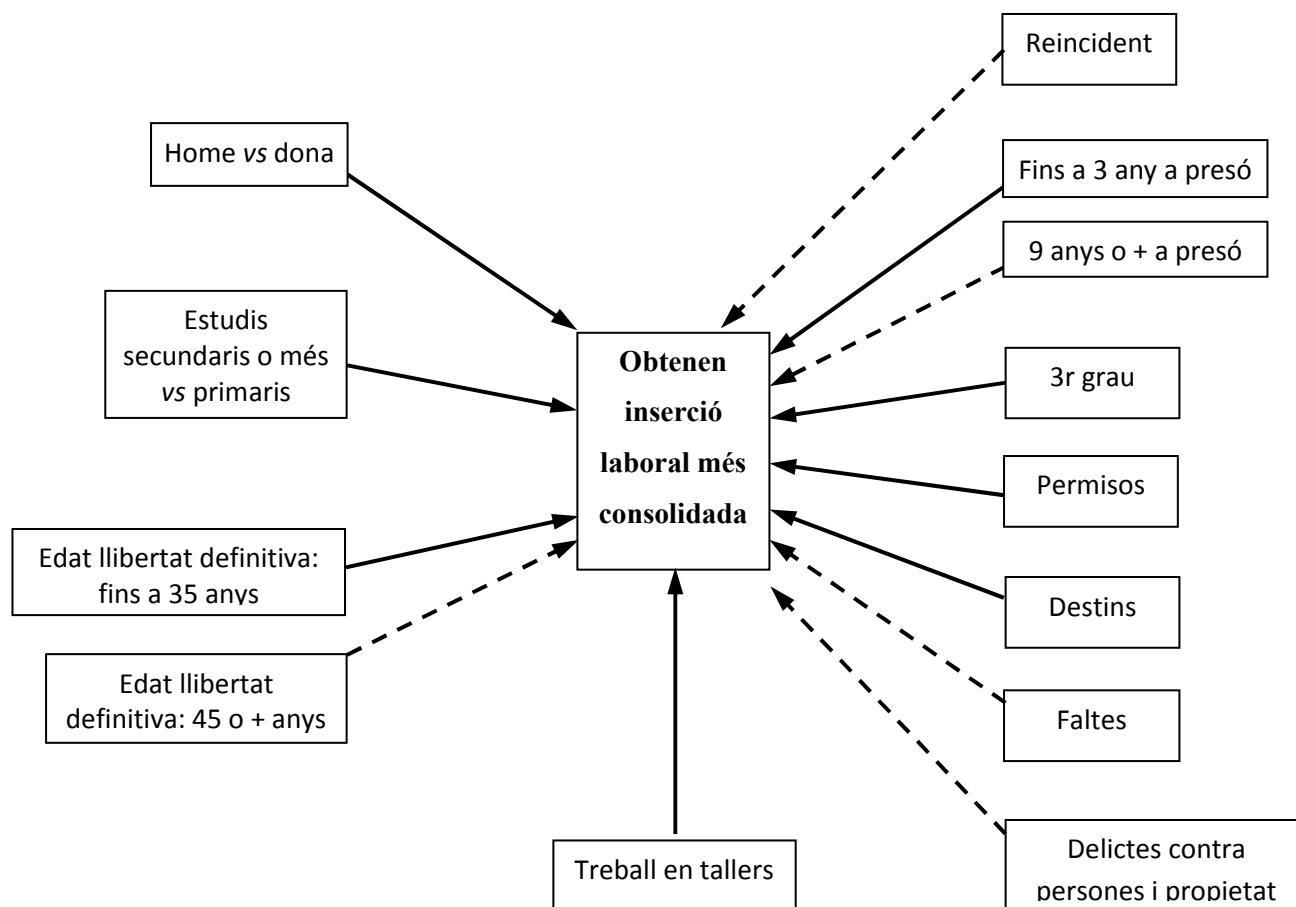
Font: elaboració pròpia a partir de dades del SIPC, CIRE i SS.

Amb l'objectiu d'introduir una distinció en funció del grau d'inserció laboral o de fracàs, recorrem a la variable dependent que distingeix entre aquells exinterns que han estat d'alta per ocupació més de tres mesos per terme mitjà per any des de la seva sortida en llibertat definitiva, els que han tingut alguna ocupació però de duració més breu, els que no n'han tingut cap (cap alta a la SS per ocupació) i els que reincideixen. Amb aquesta finalitat hi apliquem una anàlisi de regressió logística multinomial prenent les mateixes variables explicatives

utilitzades precedentment. En aquest cas només varia la variable a explicar, i ho fa en el termes que s'han comentat, és a dir, pel que fa a insercions laborals més o menys consolidades. Per a aquesta anàlisi hem escollit com a valor de referència aquells interns que després de la sortida en llibertat no obtenen cap ocupació amb alta a la SS, i comparem els altres tres amb aquest col·lectiu; és a dir, els que tenen una ocupació de duració mitjana-llarga, els que en tenen de duració breu i els reincidents. Recordem (vegeu la taula 4.4) que el 22,4% dels exinterns estudiats obté una ocupació de duració mitjana o llarga, el 19,5% breu, el 33,4% no n'obté cap i el 22,9% reincideix.

Els resultats obtinguts mostren que una inserció laboral més consolidada (amb una duració de l'ocupació de mitjana anual superior als tres mesos) té a veure de manera molt sensible amb el fet de ser home, amb estudis, sobretot jove (de fins a 35 anys), sense reincidències prèvies, amb breus períodes d'estada a la presó (inferior als tres anys), el fet d'haver passat pel tercer grau i haver obtingut permisos de sortida, així com un destí de confiança en el darrer any abans de l'excarceració. També haver treballat en tallers apareix com una dada significativa, amb resultats destacadament favorables a l'obtenció d'una inserció laboral comparativament consolidada. En aquest cas, el fet de participar en cursos formatius, la derivació al CIRE, l'estat civil, el fet de participar en activitats culturals o esportives el darrer any abans de l'excarceració, són aspectes que no adquireixen significació. I pel que fa al delicte principal, els resultats mostren que aquells que han delinquit contra la propietat o contra les persones obtenen pitjors resultats en la inserció laboral consolidada.

Esquema 5.3.2. Factors que incideixen en una inserció laboral més consolidada (ocupació de duració mitjana o llarga), dels exinterns de nacionalitat espanyola que surten en llibertat definitiva del 2004 al 2007

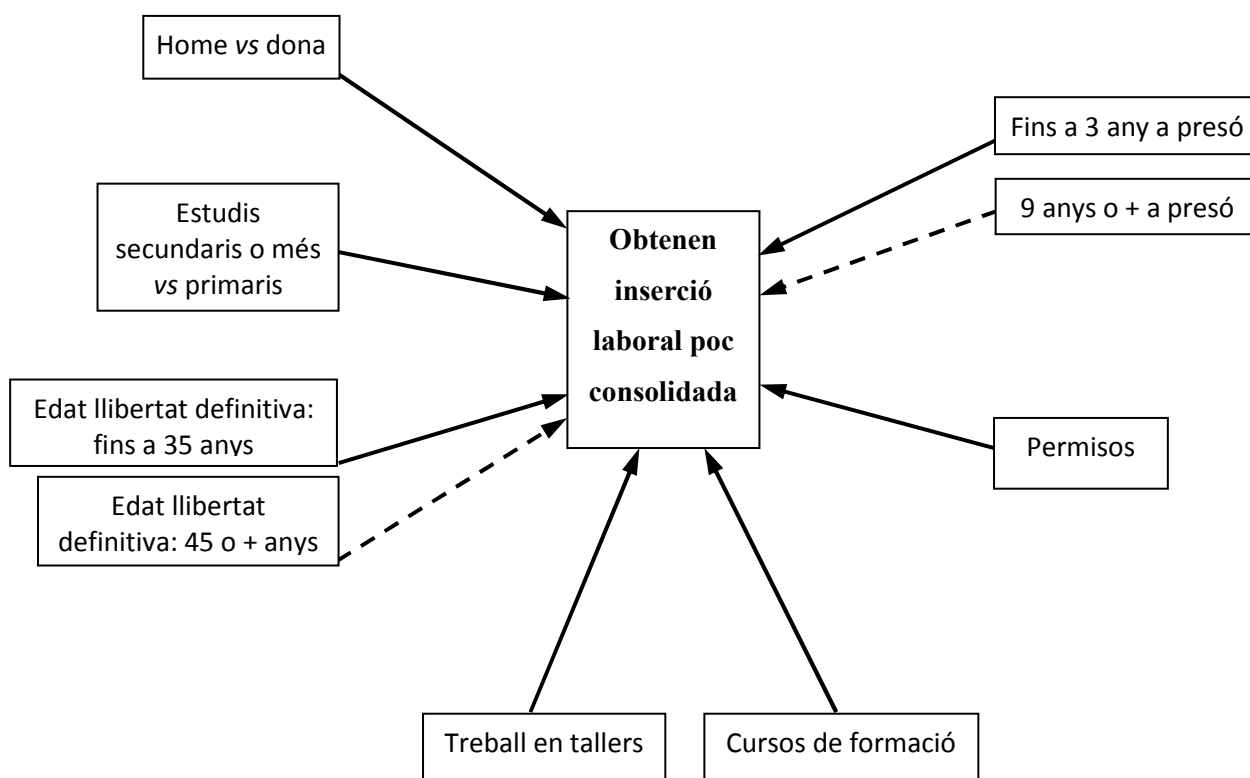
Notes: —————> indica relació positiva; - - - - -> indica relació negativa.

Font: elaboració pròpia a partir de dades del SIPC, CIRE i S.S.

Pel que fa als exinterns que obtenen resultats d'inserció laboral durant breus períodes d'ocupació (inferiors als tres mesos de mitjana anual), l'anàlisi de regressió els associa amb el fet de ser homes (si bé el sexe perd influència en relació amb els que obtenen una ocupació més consolidada); amb estudis (que com el sexe, també perd influència); sobretot amb els més joves (de fins a 35 anys), essent en aquest cas l'edat una variable molt influent; amb els que han tingut breus estades a la presó, també de manera sensible; i amb aquells que han obtingut algun permís de sortida el darrer any abans de l'excarceració. En aquest cas s'incorpora com a variable explicativa o relacionada favorablement amb els resultats d'ocupació el fet d'haver participat en cursos de formació

professional, a més i sobretot el fet d'haver treballat en tallers. Possiblement es tracta de persones amb pocs recursos professionals o cap, als quals la participació en cursos i el treball en tallers ofereix una oportunitat d'adquirir coneixements i habilitats laborals que, finalment, els serveix per a la inserció laboral, tot i que es tracta d'una inserció dèbil per les mateixes característiques d'aquest col·lectiu. De nou, la derivació al CIRE per a l'orientació ocupacional no adquireix significació. En aquest cas tampoc tenen significació l'estat civil, el fet d'haver estat reincident o no, el tipus de delicte, el fet d'haver passat pel tercer grau, o gran part dels aspectes actitudinals recollits, com el fet d'haver estat sancionat per faltes, el fet d'haver obtingut un destí o haver participat en activitats culturals o esportives durant el darrer any abans de l'excarceració.

Esquema 5.3.3. Factors que incideixen en una inserció laboral poc consolidada (ocupació de breu duració), dels exinterns de nacionalitat espanyola que surten en llibertat definitiva del 2004 al 2007

Notes: —————> indica relació positiva; - - - - -> indica relació negativa.

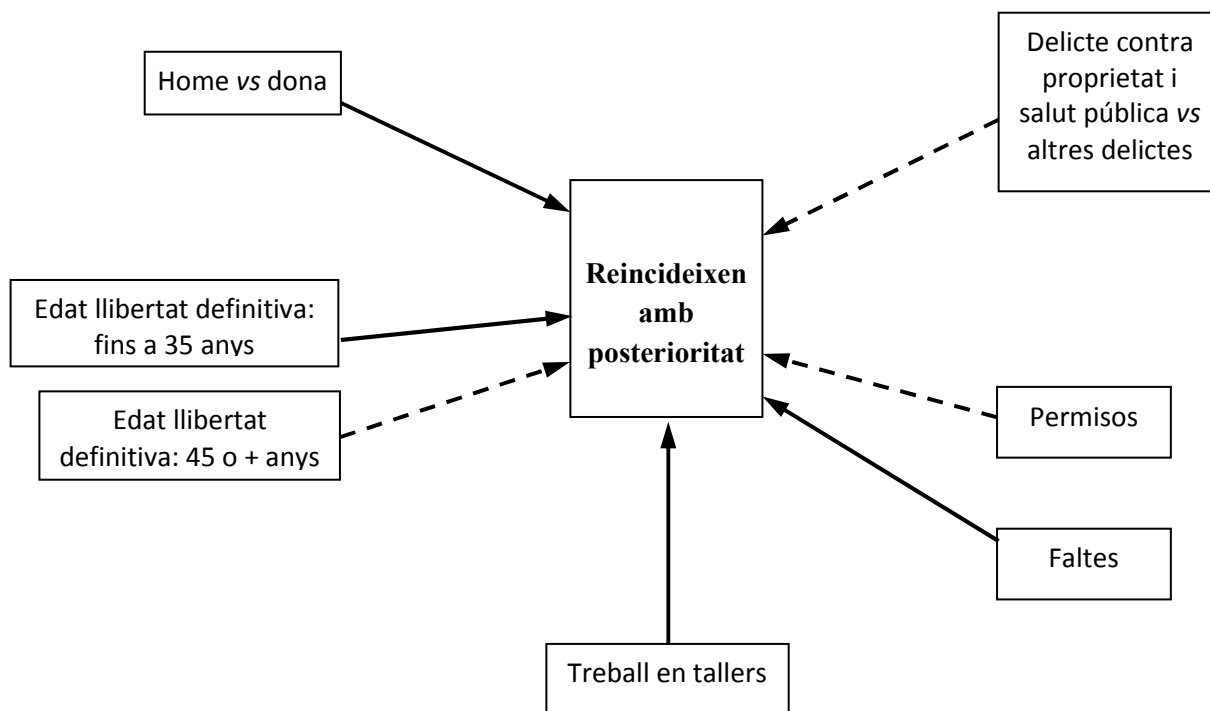
Font: elaboració pròpia a partir de dades del SIPC, CIRE i SS.

Finalment, es pot assenyalar que són més reincidents els homes que les dones; sobretot i amb diferència els més joves (de fins a 35 anys); aquells que no han obtingut cap permís de sortida durant el darrer any de reclusió, o que en aquest període han estat sancionats per faltes; els que han delinquit contra la salut pública i també els que han passat pels tallers. En aquest darrer cas, com que ja ha estat comentat, es pot considerar que es tracta d'interns que opten per treballar en tallers bàsicament amb fins instrumentals, això és, per a l'obtenció d'uns ingressos, per obtenir una situació més favorable el darrer temps de compliment de condemna i, possiblement també, per passar el temps a la presó més ràpidament.

La reincidència, en canvi, no apareix associada a l'estat civil, al grau d'instrucció, al fet d'haver estat ja reincident prèviament, haver passat pel tercer

grau, haver gaudit d'algun destí de confiança o haver participat en activitats esportives o culturals. Tampoc elf et d'haver participat en cursos de formació professional o haver passat per derivació al CIRE mostren cap influència en la reincidència.

Esquema 5.3.4. Factors que incideixen en la reincidència dels exinterns de nacionalitat espanyola que surten en llibertat definitiva del 2004 al 2007

Notes: —————> indica relació positiva; - - - -> indica relació negativa.

Font: elaboració pròpia a partir de dades del SIPC, CIRE i SS.

En el seu conjunt, doncs, es pot dir que l'anàlisi de regressió confirma les associacions descrites a l'inici d'aquest capítol, però introdueix alguns matisos. Pel que fa a les variables d'ordre personal i familiar, es confirma la importància del sexe, l'edat i els estudis, en els resultats d'inserció laboral; i en canvi perd influència l'estat civil, per la qual cosa d'entrada es podria dir que d'alguna manera es qüestionen les teories explicatives que remetien al capital social i als vincles familiars i afectius. No obstant això, s'ha d'afegir d'immediat que l'única variable disponible que en l'anàlisi de regressió logística ens aproxima al capital social, l'estat civil, no es pot considerar suficientment sòlida, ja que, com hem

comentat, no recull la qualitat dels vincles, aspecte fonamental en aquesta qüestió.

En relació amb les variables penitenciàries, el temps d'estada a la presó i el fet d'haver estat ja reincident es confirmen com a variables explicatives claus, mentre que es debilita la que es refereix al tipus de delicte. Tot el conjunt de variables que recullen aspectes actitudinals introduïdes en l'anàlisi es mostren com a factors explicatius rellevants dels resultats d'inserció laboral, especialment les que es refereixen a permisos de sortida en el darrer any abans de l'excarceració i a sancions per faltes.

I pel que fa a les variables relacionades amb l'activitat duta a terme pel CIRE, es confirma la no incidència de la derivació i la incidència de passar per tallers, i es debilita, en canvi, la participació en cursos de formació professional. El treball sembla, doncs, el tipus d'intervenció que obté millors resultats en termes d'inserció laboral, possiblement, en comparació amb la formació, per les insuficiències i limitacions que sobre aquesta han aparegut en la part qualitativa d'aquest estudi.

5.3.3 Consideracions finals de l'anàlisi quantitativa

Abans de tot convé recordar les importants limitacions amb les quals s'ha portat a terme aquesta part de l'estudi, a causa de la diferent naturalesa i origen de les fonts. Això ha portat a reduir el nombre d'exinterns estudiats a 3.225, que inclou exclusivament els de nacionalitat espanyola. D'altra banda, els problemes d'identificació i el fet que les bases de dades tinguin totes, o gairebé totes, finalitat administrativa i de gestió, ha comportat que més sovint del desitjat ens hàgim trobat una manca d'informació sobre determinats aspectes o variables, la qual cosa ha impedit disposar d'informació suficient per aprofundir alguns aspectes bàsics. Tampoc hem pogut disposar d'informació que ens permetés diferenciar les persones incapacitades per treballar.

D'aquí es desprenen dos suggeriments que sorgeixen d'aquesta part de l'estudi. Primerament, seria convenient que aquelles dades de control administratiu que poden tenir un particular interès per al tractament estadístic i

el seu posterior estudi rebessin una particular atenció i cura per part de les persones encarregades de la seva gestió; qüestió gens senzilla a causa de les prioritats del dia a dia en què se solen portar a terme aquestes activitats. I en segon lloc, quan es disposa de diferents bases d'informació sobre les quals potencialment pot existir un interès en la fusió a efectes d'estudis, s'hauria de prestar atenció al fet que compartissin els mateixos identificadors i que fossin clars. Aquesta tampoc és una qüestió fàcil de resoldre, especialment quan es tracta d'organismes o institucions diferents; però afecta també bases de dades d'una mateixa institució quan hi intervenen serveis diferents. En qualsevol cas, disposar de dades de qualitat és bàsic de cara a permetre bones anàlisis, que al seu torn facilitin la monitorització i la posada en marxa de polítiques públiques.

Dit això, la primera qüestió que s'ha de destacar és que el 43,6% dels exinterns de nacionalitat espanyola aconseguix alguna ocupació amb alta a la SS posteriorment a l'obtenció de la llibertat definitiva, enfront d'un 33,4% que no i un 22,9% que reincideix. Recordem que ens referim als exinterns que han obtingut la llibertat definitiva entre els anys 2004 i 2007 (la darrera en aquests anys si n'han tingut més d'una, sempre en centres penitenciaris de Catalunya). I l'ocupació, la seva absència o la reincidència es remet al període que hi ha entre la sortida en llibertat definitiva i el 30 de juny de 2010, és a dir, un període que oscil·la entre sis anys i mig per als que varen sortir a l'inici del 2004 i dos anys i mig per als que ho varen fer al final del 2007.

Un segon aspecte que cal remarcar és la debilitat dels vincles amb el mercat de treball que manté la majoria d'exinterns que accedeix a una ocupació. En efecte, són pocs els que s'insereixen laboralment i aconseguixen seguretat i estabilitat. La majoria alterna situacions d'ocupació amb altres de desocupació, en alguns casos no breus, la qual cosa fa que els vincles amb el treball, l'empresa (empresari, caps i companys) i la professió siguin en general dèbils i, en aquest sentit, poc favorables a una plena reinserció.

Un tercer aspecte remarcable és que la gran majoria dels exinterns que accedeix a una ocupació ho fa en feines manuals i poc reconegudes, segons

els grups professionals en els quals són contractats. Són aspectes també que cal considerar, perquè d'alguna manera impedeixen parlar de normalització, o millor dit, d'equiparació amb la resta de la població i dels treballadors. Són aspectes que també els condicionen en la seva inserció, tret de aquesta no sigui una situació de pas, transitòria en un procés gradual d'inserció laboral, cosa que aquest estudi no permet reconèixer.

El quart aspecte que cal destacar es refereix a les característiques sociodemogràfiques. L'edat és clau, és un condicionant important de cara a la inserció laboral. Si l'edat aporta maduració, aspecte en el qual coincideixen els experts entrevistats, també comporta majors dificultats d'inserció laboral en relació amb els més joves, sobretot si aquests darrers surten de breus condemnes. L'edat avançada és, sens dubte, un inconvenient per a la reinserció en el mercat de treball, sobretot quan el bagatge professional és escàs i quan es ve de llargues absències en el món laboral. Però també són condicionants molt destacats el sexe i els estudis; amb menor influència apareixen els vincles familiars mesurats a través de l'estat civil i els fills, que mostren que la cultura o els valors i les referències assumits són uns elements també influents en la inserció laboral.

El cinquè aspecte es remet a informacions penitenciàries. El fet d'haver estat o no reincident amb anterioritat i el temps d'estada en centres penitenciaris condicionen una futura inserció laboral, la qual cosa remet a aquella literatura que analitza la capacitat d'autocontrol i les normes interioritzades a partir dels àmbits de convivència. De manera similar convé recordar les dades que es refereixen al comportament de l'intern poc abans d'obtenir la llibertat definitiva, que com hem dit, són aclaridores del seu grau de voluntat d'inserció social, tret dels casos que, com hem vist, naturalitzen la seva estada als centres penitenciaris ajustant-se a les normes que des d'aquests se'ls imposa.

Finalment, i com a sisè aspecte, les dues activitats del CIRE que ofereixen resultats favorables a la inserció laboral són els cursos formatius i, sobretot, el treball en tallers. Recordem, no obstant això, que pel que fa a les activitats en "derivació", possiblement els resultats obtinguts, o millor dit la manca de

resultats, s'explica per la poca qualitat i la insuficient informació de què es disposa, amb molts buits respecte a això. L'ocupació en tallers i, en bastant menor mesura la formació professional tenen efectes positius en la inserció laboral, però sens dubte alhora amb resultats controvertits. Val a dir que aquestes activitats dutes a terme pel CIRE se situen entre els interns, als quals van dirigides, i el mercat de treball, per al qual s'orienten, i això les fa especialment complexes. I en el cas dels tallers, s'hi afegeix l'empresa subministradora del treball productiu. Aquesta no és una posició fàcil. Els interns són un col·lectiu divers, alguns dels seus components estan molt allunyats de l'àmbit i la cultura del treball, i molt més del regularitzat; altres interns hi mantenen vincles esporàdics i exclusivament instrumentals; i encara n'identifiquem d'altres que es consideren treballadors i professionals, als quals circumstàncies diverses han portat a l'univers de la delinqüència. El mercat de treball, per la seva part, ha conegut una fase expansiva que ha generat una gran quantitat de llocs de treball. Una fase que cap el 2007 i 2008 s'ha capgirat dràsticament, i ha afectat sobretot la població menys consolidada ocupacionalment i professionalment, entre la qual hem d'incloure els exinterns. S'ha de dir també que el mercat de treball espanyol presenta unes característiques que fan que tingui un sector secundari, això és, de treballadors amb contractes puntuals, ocasionals, de temporada, d'incerta duració, molt ampli, en el qual troben més fàcil acollida els exinterns. Aquest mercat de treball secundari o bé és de transició cap a situacions ocupacionals més favorables, o bé, en cas contrari, no afavoreix la inserció i consolidació professional, i així debilita el nexa que pot convertir els ingressos pel treball, no ja l'exercici d'una professió que seria un objectiu desitjable, en prioritari en relació amb els que pot proporcionar l'activitat delictiva. I, finalment, les empreses proveïdores de treball als tallers productius són empreses que en termes organitzatius externalitzen una part de la seva activitat; i com sol ser en aquests casos, es tracta sobretot de les activitats més rutinàries, sovint poc qualificades i de fàcil control. Si les tasques d'aquest tipus ofereixen l'avantatge que són fàcilment assumibles per a aquells interns, que són molts, sense coneixements i habilitats professionals, són menys estimulants i engrescadores per a aquells que compten ja amb ells, almenys com a realització d'una activitat

que pugui generar expectatives d'inserció laboral o de possibilitats de millora d'aquesta.

D'altra banda, com ja s'ha dit, tant la formació com el treball en tallers poden incidir en un canvi d'actituds dels interns favorable a la reinserció; però també, com han manifestat sobretot diversos experts en les entrevistes, hi ha la possibilitat que els que participen en aquestes activitats siguin els interns que ja tinguin algun grau de motivació o de predisposició per a la reinserció. En tot cas, aquesta és una qüestió que l'anàlisi estadística no resol amb les variables de què es disposa per a aquest estudi; això al marge del fet bàsic que la motivació s'ha d'entendre que té graus i que és un procés, la qual cosa porta a considerar que per a l'intern entrar en un curs formatiu o treballar en tallers li pot suposar una contribució en la consolidació i un ajut en l'avenç en el seu grau de motivació de cara a la reinserció; o en sentit contrari, que la inexistència d'aquestes activitats li frustri unes expectatives de canvi. També hi ha la possibilitat que si la formació professional i el treball no s'ajusten a les expectatives o no aporten coneixements professionals i habilitats laborals, no contribueixin, ans al contrari, a reafirmar la voluntat de reinserció, opció que no hem pogut contrastar amb les dades disponibles.

6. Conclusions i recomanacions que es desprenen de l'estudi

El conjunt d'iniciatives desplegades per portar a terme aquest estudi, és a dir, el repàs de la literatura especialitzada i la perspectiva comparativa internacional, les entrevistes als experts, les entrevistes a exinterns o a interns en un procés d'excarceració avançat i l'anàlisi de les diferents fonts de dades, ens han permès explorar el difícil món de la inserció laboral –un element cabdal de la complexa (re)inserció social– dels exinterns. A partir d'aquesta exploració hem obtingut diferents resultats que ja hem ofert al llarg d'aquestes pàgines. Ara, en aquest darrer capítol, agrupem aquests resultats en dos formats diferents: primerament, en forma de les conclusions que es desprenen de tot el conjunt d'iniciatives i del problema abordat; en segon lloc, acabem amb alguns suggeriments i recomanacions.

6.1 Conclusions

Una primera conclusió ens porta a retenir de nou les tensions pròpies de la institució penitenciària que es desprenen de les entrevistes als experts; són aspectes rellevants que ajuden a contextualitzar i entendre millor els resultats obtinguts. En primer terme, la tensió referida als centres penitenciaris, entre la seva finalitat de recloure i disciplinar la població reclusa, i al mateix temps la de reinserir, això és, la funció de “construir” en les mateixes persones voluntats autònomes perquè actuïn posteriorment en societat (i més específicament en el mercat de treball). Si la primera finalitat afavoreix actituds que s'ajusten a uns modes de vida tutelats i dirigits en els actes quotidians, la segona comporta iniciativa i capacitat de decisió i d'adaptació, en un mercat de treball que canvia constantment, essent difícil la preparació per a aquests canvis des d'un medi tancat.

Una segona tensió afecta més directament el CIRE. D'una banda, aquest organisme és part del sistema penitenciar, i de l'altra, intervé en el mercat de treball amb certa similitud a una empresa de col·locació de treballadors. Això implica que el CIRE en la seva gestió ha d'atendre simultàniament les necessitats de la població reclusa i els interessos de les empreses, la qual cosa

genera o pot generar, com a conseqüència no volguda, situacions de “discriminació” entre els interns, en el sentit que es pot afavorir els que ja són bons treballadors (per exemple, en el procés de selecció o en la ubicació a una o altra feina), en detriment dels que més poden necessitar introduir-se en la vida laboral o els ingressos que el treball els proporciona. S’hi pot afegir la manifestació d’alguns entrevistats que apunta que l’afany d’inserció dels reclusos per part del CIRE (aquesta, en definitiva, és la seva finalitat) el porta a competir en preus (salaris) baixos amb empreses d’inserció, ordinàries i, fins i tot, amb ONG.

La tercera tensió remet a la contradicció que viuen alguns interns, entre el desig, d’un costat, de passar a un règim obert, de donar passos cap a l’autonomia en llibertat i, de l’altre, el fet de saber que la satisfacció de les necessitats bàsiques d’habitatge i alimentació està plenament assegurada a la presó. És una tensió que es reproduïx i s’accentua quan l’intern compara l’univers ideal de consum que ofereix la nostra societat i la realitat de la seva capacitat adquisitiva, derivada dels llocs de treball als quals pot accedir.

Pel que fa més en concret a la inserció laboral dels exinterns, i aquesta és la segona conclusió, l’estudi estadístic permet constatar que gairebé la meitat, més concretament un 43,6%, aconseguix alguna ocupació amb alta a la SS posteriorment a la data d’obtenció de la llibertat definitiva; enfront d’un 33,4% que no i un 22,9% que reincideix. Recordem que ens referim als exinterns de nacionalitat espanyola i que han obtingut la llibertat definitiva entre el 2004 i 2007, la darrera en aquests anys. Per la seva part, l’ocupació, l’absència d’ocupació o la reincidència es remeten al període comprès entre l’any de finalització de la condemna i el 30 de juny de 2010. Amb tot, convé no oblidar que una part important dels que surten de les presons no poden treballar per malaltia o per incapacitat, i que molts altres treballen en l’economia no regularitzada, en la que troben més fàcil accés. Aquestes circumstàncies porten a considerar que no és baixa la proporció d’exinterns que obtenen algun tipus d’inserció laboral.

Una tercera conclusió confirma el paper important que adquireixen els vincles socials en la inserció laboral, sobretot els més propers, que constitueixen el capital social dels exinterns quan finalitzen la reclusió. En sentit contrari, l'impacte que provoca la seva absència pot ser igualment significatiu. Les entrevistes mostren que els vincles familiars són els més decisius, sobretot quan estan constituïts per la parella, o els descendents o fins i tot els ascendents més immediats (pares i fills). En canvi, altres familiars (germans, cosins, etc.) ocupen un lloc poc significatiu i només excepcionalment són rellevants per a la reinserció. Els amics tenen una participació escassa en la reinserció i quan la tenen la seva influència sol ser contradictòria, unes vegades positiva i altres perjudicial, en funció de les persones de referència. Aquesta lògica porta a pensar que els interns amb reincidència delictiva s'hagin d'allunyar dels seus antics vincles d'amistat com a requisit fonamental per construir una nova vida; mentre que aquells que només han tingut una condemna solen perdre els amics involuntàriament, per la mateixa dinàmica que la reclusió imposa. Amb tot i en termes generals, es pot dir que els vincles familiars afavoreixen la inserció laboral, però sobretot redueixen la reincidència.

La qüestió dels vincles familiars porta a una primera distinció entre homes i dones, que ens condueix a la quarta conclusió. Les dones estan més lligades que els homes a l'atenció de familiars abans d'ingressar a la presó; per això, un cop recuperada la llibertat, conserven més i millor els vincles, molt en especial amb els fills. És més habitual entre les dones que entre els homes mantenir fins i tot en reclusió el contacte amb ells. Això condiciona el comportament a la presó, i sens dubte les actituds cap al treball i la formació. Les dones en finalitzar la reclusió solen reconstituir les seves llars ràpidament; però i al mateix temps, com mostren les dades obtingudes, estan més allunyades que els homes tant de la inserció laboral, com de la reincidència. En altres paraules, un cop finalitzada l'estada en centres penitenciaris, les dones se situen més com a inactives en termes econòmics, o bé es pot pensar que quan s'insereixen laboralment ho fan en activitats no regularitzades (sense una alta a la SS), que els proporcionen uns ingressos ràpids i els permeten compaginar millor els horaris laborals amb els de les responsabilitats familiars; una pauta,

d'altra banda, que no deixa de reproduir allò que passa en el conjunt de la societat. Els homes, en canvi, assoleixen en el seu conjunt nivells d'inserció laboral més elevats, però també de reincidència, que les dones. Per als homes, a diferència de les dones, tenir fills no influeix tant com tenir parella en aconseguir una ocupació. En efecte, tenir parella o estar casat afavoreix entre els homes la inserció laboral i redueix de manera sensible la reincidència.

La cinquena conclusió ens remet als nivells educatius i formatius de la població reclusa, que, en general, són baixos o molt baixos. D'aquí que la majoria dels exinterns que accedeix a una ocupació ho faci en activitats manuals, i poc qualificades i reconegudes. Els que tenen més estudis gaudeixen de més recursos per a la inserció, que reverteixen en majors i millors nivells d'inserció laboral, com confirmen les dades de la SS. L'educació, doncs, és un condicionant important pel fet que obre portes a l'accés a una futura ocupació. Possiblement, i aquest és un aspecte que el nostre estudi no permet confirmar, el nivell d'estudis vagi associat així mateix amb els vincles socials, en el sentit que les persones amb més estudis i formació han pogut construir (o tinguin més facilitat de reconstruir) xarxes de relacions i de coneixements més extensos i de més "qualitat", que els permeten tenir informació i accedir a més recursos, que els que tenen menys estudis. Dit d'una altra manera, disposen de més recursos d'informació, relació i comunicació (o capital social).

L'edat és una referència inevitable en parlar de delinqüència i reinserció, i ens porta a la sisena conclusió. De manera unànime els experts entrevistats, i també alguns interns, coincideixen en la idea que amb l'edat s'esvaeix la força i ímpetu juvenil que poden portar a la transgressió de les normes i les persones es preocupen més per assentar un futur en societat. Són opinions que coincideixen amb la literatura criminològica. No obstant això, l'anàlisi quantitativa que hem portat a terme amb els historials laborals de la SS no confirma les opinions precedents. Així, els més joves són els que tenen més probabilitat de trobar una ocupació posterior a la llibertat definitiva, i amb l'edat es redueixen les oportunitats d'accedir a una ocupació. Aparentment es tracta d'una contradicció, però no necessàriament. En efecte, la mateixa anàlisi quantitativa confirma que la probabilitat de reincidir en la delinqüència es

modera amb el pas dels anys, la qual cosa coincideix amb les opinions recollides en les entrevistes. Però, d'altra banda, no es pot oblidar el mercat de treball i les seves lògiques, per les quals pot resultar més fàcil a un jove accedir a una ocupació, en la qual possiblement no hagi d'amagar, o ho pugui fer fàcilment, els anys de reclusió, que una persona d'edats intermèdies o d'edats avançades; més quan es tracta, com és el cas per a una majoria d'exinterns, de feines manuals poc qualificades, o que requereixen l'ús de la força. Així, doncs, la sisena conclusió de l'estudi ens porta a afirmar que els exinterns joves tenen més probabilitats d'obtenir una ocupació que els adults, no per una més elevada predisposició a la feina, sinó perquè tenen menys dificultats d'inserció en el mercat de treball.

Com a setena conclusió remarcuem la fragilitat dels vincles amb el mercat de treball que caracteritza la major part de la població reclusa, la qual cosa repercuteix també en una dèbil cultura del treball. Les trajectòries laborals prèvies a la reclusió solen ser breus o inexistents en els casos de les persones reincidents i més variades en els casos dels principiants, més dilatades per a uns, absents per a altres. Així, uns no tenen o pràcticament no tenen experiència laboral i, en general, quan l'han tingut no ha estat gaire apreciada. Altres, en canvi, han tingut un ofici, també experiència laboral i entenen el treball com un mitjà de vida. Sens dubte, l'experiència laboral, i el tipus d'experiència, o la seva absència, són factors que condicionen una futura inserció laboral, un cop arriba la llibertat definitiva. Es pot dir, doncs, a partir de les entrevistes, que en certa manera hi ha una línia de continuïtat entre els vincles amb el mercat de treball abans i després de la reclusió. Aquest és, però, un aspecte sobre el qual no s'ha pogut disposar de dades estadístiques per a la seva comprovació empírica.

Amb tot, hi ha un element addicional molt important en els resultats de la inserció laboral, que és el mercat de treball. Això ens remet a la vuitena conclusió. En efecte, no es pot entendre la inserció laboral sense referir-se al mercat de treball, i fer-ho en dues vessants, una quantitativa i una qualitativa. La primera porta a parlar del cicle econòmic, expansiu o recessiu. En aquest sentit, la crisi econòmica i la destrucció de llocs de treball que pren cos a partir

del final de l'any 2007 és un condicionant cabdal en els resultats que es poden esperar en inserció laboral, molt en especial quan ens referim a una població, els exinterns, que en general té pocs recursos (coneixements i habilitats professionals, currículum, autoestima, etc.) per fer-hi front. La vessant qualitativa ens remet a un mercat de treball, com l'espanyol, altament segmentat, en el qual les possibilitats d'inserció per a la població d'exinterns es redueix bàsicament a ocupacions associades a escassa seguretat, baixos ingressos i feble reconeixement. D'aquí que siguin pocs els exinterns que s'insereixin laboralment i, al mateix temps, aconseguixin seguretat i estabilitat en la feina. La major part alterna situacions d'ocupació amb altres de desocupació, la qual cosa no contribueix a consolidar vincles forts amb el treball, amb l'empresa o amb la professió (recordem que tan sols el 12,5% ha estat ocupat més de nou mesos per any). Aquests són aspectes que d'alguna manera no permeten parlar de plena normalització, menys encara d'equiparació amb la resta de la població i dels treballadors. I sens dubte, són aspectes que condicionen les trajectòries d'inserció laboral, tret de que, com hem dit, es tracti de situacions de pas, transitòries en un procés gradual de millora ocupacional.

La novena conclusió ens porta a l'entorn penitenciari. El tipus de delictes, el fet d'haver estat o no reincident, el temps d'estada en centres penitenciaris, el fet d'obtenir el tercer grau, són aspectes que també condicionen una futura inserció laboral, com explica la literatura que ha estudiat la capacitat d'autocontrol i les normes interioritzades a partir dels àmbits de convivència. D'una manera similar convé recordar les dades que es refereixen al comportament de l'intern poc abans d'obtenir la llibertat definitiva, que com hem dit, il·lustren el seu grau de voluntat d'inserció social i també laboral; tret dels casos que, com hem vist, naturalitzen la seva estada en els centres penitenciaris adaptant-se a les normes que des d'aquests se'ls imposa.

Les dues darreres conclusions es refereixen a les activitats que es porten a terme sota la direcció i responsabilitat del CIRE, la formació professional i el treball, que constitueixen la part central d'aquest estudi. Deixem de banda l'orientació per a la inserció laboral en la darrera etapa de compliment de

condemna, ja que per motius d'informació insuficient no permet obtenir conclusions en l'estudi estadístic. No obstant això, com a resultat de les entrevistes en farem alguna referència en l'apartat de suggeriments. Pel que fa a la formació ocupacional duta a terme durant la reclusió penitenciària, en les entrevistes s'han detectat tres discursos diferents però complementaris sobre els motius de la seva utilització per part dels interns:

- a) S'assenyala com un mèrit que "dóna punts" i permet guanyar un tracte més favorable durant l'estada en un centre penitenciari, així com obtenir permisos en les darreres etapes de compliment de la condemna.
- b) Es considera una teràpia contra el tedi, car ajuda a passar el temps.
- c) Es contempla com una oportunitat que obre portes per trobar una feina en el futur. Aquest darrer discurs està present sobretot entre els que han aconseguit un canvi d'actitud i una motivació per trencar amb el passat que els ha portat a la situació d'empresonament.

Aquests tres discursos ajuden a explicar els resultats de l'anàlisi estadística, que detecta que l'assistència a cursos de formació professional s'associa, tot i que molt dèbilment, a una major inserció laboral, per als que la veuen com una oportunitat pensant en al futur. Però a més a més d'aquests també hi assisteixen reincidents, possiblement una part d'ells perquè entenen que ajuda a passar millor el temps de condemna, o perquè esperen una millor qualificació per part de les autoritats penitenciàries. De totes maneres, quan la formació reverteix positivament en inserció laboral aquesta acostuma a ser fràgil, sobretot pel que fa a la duració de l'ocupació. Aquest darrer aspecte pot relacionar-se amb certes crítiques formulades sobre la formació professional en la presó, en el sentit que és poc professionalitzadora, que es basa en cursos breus a més d'interromputs quan hi ha canvi de mòdul o de centre penitenciari. És un balanç, doncs, ambigu que porta a pensar en la conveniència de possibles modificacions i en una major adaptació a les diverses característiques dels interns. Amb tot, no es pot deixar de banda que en general, la formació és de gran ajuda per elevar l'autoestima dels interns, ja que per a moltes persones és el primer pas en el terreny educatiu o formatiu. I

és un estímul addicional quan es porta a terme a l'exterior d'un centre penitenciari, sobretot, per als més joves, ja que només el fet de sortir fora els suposa un incentiu remarcable. Les reflexions precedents no han de portar a menystenir que la formació aconsegueix una important funció en el manteniment de l'ordre en els centres penitenciaris.

Pel que fa al treball en tallers, les entrevistes han permès identificar quatre tipus de discursos, alguns complementaris entre si:

a) El primer qualifica el treball en tallers com una teràpia per afrontar el lleure. D'aquesta manera contribueix també a l'equilibri mental dels interns, com suggereixen estudis previs.

b) El treball en tallers permet "allunyar-se del pati", caracteritzat com un lloc de pèrdua de temps, però sobretot de problemes o conflictes i de resistència al sistema punitiu.

c) Treballar en tallers és també un senyal que emet l'intern cap a l'administració penitenciària, en manifestar una voluntat de "bon comportament" o fins i tot d'abandonar el "món del delictes" a través de l'adquisició d'hàbits laborals.

d) El treball en tallers és l'única manera (legal) d'obtenir recursos econòmics per millorar la qualitat de vida a la presó i/o ajudar la família, la qual cosa, sobretot aquest darrer aspecte, contribueix a incrementar l'autoestima.

Més contradictori apareix el discurs sobre la relació entre treball en tallers i l'adquisició de coneixements i habilitats professionals. Alguns, els que han gaudit de feines més professionals i de responsabilitat, ho valoren en general positivament, mentre que altres en fan una valoració negativa. Aquesta darrera es concreta en cinc qüestions, segons l'opinió dels entrevistats, que resumim a continuació:

a) En general són feines molt rutinàries, que no contribueixen a l'aprenentatge d'un ofici.

b) Es manifesta un sentiment d'exploació bastant estès, pels salaris que es consideren molt baixos. Això repercuteix en el fet que no es pugui generar estalvi suficient per al futur o que no es puguin enviar diners suficients a la família. Possiblement en alguns casos els baixos salaris formen part d'una espiral en què hi intervenen també un ritme de treball relaxat i un desinterès de l'intern en qüestió per al propi treball, quan aquest és assumit bàsicament com una oportunitat per passar el temps.

c) Es manifesta també un desacord entre els criteris de distribució d'esforços i les compensacions pel treball realitzat.

d) Les tasques que es porten a terme no acostumen a estar vinculades amb el contingut dels cursos de formació.

e) En els casos de persones estrangeres, haver treballat no permet obtenir un permís de treball.

Són qüestions que cal tenir presents perquè poden deslegitimar als ulls dels interns el món del treball i els esforços per part del CIRE cap a la reinserció d'aquesta població. Amb tot, aquests discursos ajuden a interpretar els resultats obtinguts en l'estudi estadístic. Passar per tallers per a uns, sens dubte, és un ajut de cara a la inserció laboral, possiblement aquells interns amb algun grau de motivació per a la reinserció i amb poca experiència i vincles amb el món laboral previs a l'entrada a la presó. Per a altres, possiblement aquells amb un ofici i alguna experiència laboral prèvia a la reclusió, els tallers productius ofereixen pocs estímuls, possiblement més en canvi participar en plans d'ocupació. Finalment, encara per a altres treballar en tallers els permet "matar" el temps i obtenir uns ingressos, la qual cosa fa més suportable la vida en reclusió, sense que això impliqui necessàriament un canvi d'actitud en la carrera delictiva. Aquest darrer aspecte ens porta a insistir de nou en la important funció que l'ocupació en tallers, com la formació, exerceix en el sentit de, primerament, en alguns casos no frustrar unes expectatives de canvi de vida pensant en un futur normalitzat i amb inserció laboral; en segon lloc, en altres casos, consolidar o estimular en aquells que no les tenen, les anteriors expectatives de canvi de vida; i en tercer lloc, en contribuir a mantenir l'ordre en

els centres penitenciaris i evitar processos que podrien derivar en situacions conflictives.

6.2 Recomanacions

Finalment, l'estudi realitzat permet proposar alguns suggeriments que podrien millorar, segons el nostre punt de vista, la gestió de determinats aspectes del sistema penitenciar relacionats amb el procés d'inserció laboral dels exinterns. Els enumerem tot seguit:

1. Com que l'estudi estadístic és part indispensable de control i millora de la gestió, i atesa la diferent naturalesa i origen de les fonts, seria convenient que aquelles dades que poden tenir un particular interès per al tractament estadístic i el seu posterior estudi rebessin una especial atenció i cura per part de les persones encarregades de la seva gestió. Com ja s'ha dit, aquesta no és una qüestió gens senzilla, a causa de les prioritats del dia a dia en què se solen portar a terme aquestes activitats. Però els buits informatius en uns casos, o la informació codificada de manera poc apropiada en altres, són limitacions molt importants per a l'estudi sistemàtic i també per al control i la monitorització de les mateixes iniciatives d'inserció.
2. Alhora, quan es disposa de bases diferents d'informació i existeix l'interès d'un tractament o estudi conjunt amb l'objectiu d'investigar i analitzar els efectes que determinades pràctiques o disposicions tenen en la vida dels interns o en les futures possibilitats d'inserció social i laboral dels exinterns, en casos com aquests, s'hauria de fer atenció per tal que unes i altres bases de dades compartissin uns mateixos i clars identificadors, preservant sempre, òbviament, la privacitat de les dades.
3. Els resultats de l'estudi estadístic portat a terme, tot i les seves limitacions, permet ser optimista sobre les seves potencialitats, per la qual cosa pot ser d'interès generar una rutina de producció estadística que permeti als responsables i als organismes pertinents disposar de coneixements de resultats d'inserció laboral en termes periòdics. En aquest sentit, amb

aquest estudi i les facilitats que les institucions i responsables implicats (Departament de Justícia i Tresoreria General de la Seguretat Social) han donat per treballar amb bases de dades d'ordre molt diferent, s'ha obert un camí molt important per tal de controlar el grau d'eficiència de les polítiques públiques especialitzades.

4. El sistema d'inserció laboral s'orienta a potenciar competències professionals i personals. Es basa, per tant, en la millora de les aptituds dels individus. Tanmateix, es desprèn de les entrevistes que també són fonamentals les accions encaminades a "l'autoconeixement, l'autoajuda i la intel·ligència emocional", millorar les actituds davant dels canvis, davant dels altres, així com tolerar millor les frustracions.
5. Es pot assolir una reeixida inserció laboral sense tenir en compte alhora la inserció social? Els testimonis porten a pensar en mecanismes d'inserció social que acompanyin la inserció laboral, de la qual n'és part indissoluble. L'entrada o reentrada en el mercat de treball no es fa en condicions de buit social. Per tant, l'habitatge, els llaços socials i familiars, el barri, etc., haurien de formar part de programes més amplis o "globals" d'inserció sociolaboral que impulsessin una "immersió social gradual dissenyada" per a cada cas. Això seria especialment recomanat per a persones amb entorns familiars inexistents o desestructurats. És més, caldria buscar la manera que els interns tinguessin accés a certes xarxes i institucions socials que els podrien servir d'ajut per obtenir llocs de treball bons i segurs; i també per gaudir d'un habitatge decent, així com per garantir l'accés als serveis socials i sanitaris que puguin necessitar.
6. Des dels centres penitenciaris i des del CIRE es poden portar a terme actuacions interessants que, tanmateix, al final no reverteixin suficientment en termes d'inserció laboral per manca d'un acompanyament d'altres actuacions en paral·lel. La política orientada a la reinserció planteja problemes de difícil resolució quan es limita al temps de condemna. S'haurien d'estudiar procediments que obrissin la possibilitat d'anar més enllà de la reinserció, i orientar en l'adquisició d'una vida "normal" i en el

manteniment d'una ocupació; per suposat, amb el consentiment de la persona afectada. Això podria requerir la col·laboració de diverses institucions, més enllà de les penitenciàries. La col·laboració d'institucions alienes seria, doncs, bàsica, tot i que difícil i complicada.

7. El punt precedent adquireix una particular rellevància per a persones amb addiccions i problemes de salut, que són un altre aspecte important que cal tenir en compte, i un important factor de reincidència en el delictes o de fracàs en la reinserció. Per a aquests col·lectius s'haurien de possibilitar uns mecanismes de seguiment o d'ajuda més enllà del temps de condemna, en col·laboració amb els serveis assistencials i de salut públics.
8. Els casos més difícils i que requereixen una intervenció especial possiblement són els d'aquelles persones amb una dinàmica d'entrada i de sortida sovintejada de la presó (és a dir, els reincidents); o els d'aquells que estan millor dins que fora: dins tenen normes que els governa la vida, a més d'una seguretat de sostre i alimentació; fora no s'hi adapten. Potser per a aquests col·lectius una activitat més estable i continuada en el temps de tallers i uns cursos de formació més personalitzats i amb els recursos necessaris, els permetrien adquirir certes habilitats que els ajudarien a augmentar l'autoestima o els permetrien el desenvolupament d'activitats que els facilitarien el retorn a la societat. Alhora algunes d'aquestes persones es podrien derivar cap a institucions tutelars de les seves conductes a fi que gradualment adquirissin hàbits d'autonomia responsable.
9. La formació hauria d'apuntar a formar treballadors més polivalents i a fixar hàbits de bona conducta en el treball, de tal manera que les accions no fossin rutinàries i prefixades per una autoritat, sinó que arribessin a ser internalitzades com a part d'un projecte de vida propi. Seria convenient, doncs, la revisió del tipus de cursos, el nombre d'assistents, els recursos emprats, etc., que podria anar acompanyada de la intervenció d'empreses especialitzades en les quals aquestes persones poguessin desenvolupar una activitat laboral remunerada útil a la comunitat, juntament amb un acompanyament en el temps a fi d'evitar que recaiguin.

10. També pel que fa a la formació, es podrien potenciar, en la mesura que es pugui, els cursos fora de la presó, perquè ofereixen una atmosfera més relaxada que convida a pensar en una normalitat futura.
11. Malgrat que la major part de les ocupacions productives en tallers a què accedeixen interns i exinterns reporten ingressos baixos i són socialment poc desitjades, de manera que no produeixen satisfacció ni orgull, haurien de constituir un primer pas, necessari per a molts d'ells, cap a millors condicions laborals. Així, caldria pensar en itineraris d'una certa mobilitat laboral a mitjà termini, ajudats amb programes de formació contínua. En altres paraules, són necessàries feines menys i més qualificades en nombre suficient i una vinculació estreta amb la formació, i evitar que els interns tinguin la percepció de que no aprenen res ni adquireixen competències professionals. Tot això requeriria, al seu torn, disposar d'una àmplia xarxa d'entitats col·laboradores i de borses de treball que permetessin cobrir ocupacions en les diferents etapes del procés, un procés que evidentment ha de ser limitat en el temps, tot i que de duració variable adaptada a l'evolució de cada intern.
12. Per a una reinserció social i laboral en els termes apuntats, les empreses d'inserció podrien ser una bona alternativa, segons el que es desprèn dels testimonis; per la qual cosa podria ser desitjable una major inversió a fi de fomentar l'expansió d'empreses d'aquestes característiques.
13. Així mateix, seria preferible que institucions d'orientació i contenció funcionessin "al marge", no de manera independent, del Departament de Justícia, amb la intenció que els exinterns se sentin "amb més confiança" en no identificar aquestes institucions amb el sistema penitenciari.
14. S'hauria de millorar la relació entre institucions i empreses col·laboradores amb el Departament de Justícia, de manera que permetés un seguiment més enllà del moment en què un intern passa d'una acció d'inserció a una altra, o un cop finalitza la seva relació amb una empresa. En les empreses d'inserció es podrien dissenyar programes combinats de formació *in situ*,

mentre desenvolupen el seu treball, i reben els tractaments necessaris (psicològics, de desintoxicació, etc.).

15. Finalment, s'ha de remarcar el cas de les persones estrangeres que han perdut el permís de treball i el de residència, especialment quan la seva situació jurídica impedeix el seu accés al mercat de treball. En aquests casos, els esforços i recursos utilitzats per a la seva reinserció es perden. Malgrat les limitacions que imposa la regulació d'estrangeria, caldria que un diàleg amb altres Administracions Públiques afrontés aquestes qüestions; amb solucions, com ara la concessió d'un permís temporal per a aquells exinterns que hagin demostrat de manera consistent la seva voluntat d'inserció.

7. Bibliografia utilitzada

Almeda, E. (1999), *Passat i present de les presons de dones: un estudi de cas al Centre Penitenciari de Brians*. Bellaterra, tesi doctoral.

Bales, W.D.; Mears, D.P. (2008), "Inmate Social Ties and the Transition to Society: Does Visitation Reduce Recidivism?". *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 45, 3: 287-321.

Baskin, D.R.; Sommers, I.B. (1998), *Casualties of Community Disorder: Women's Careers in Violent Crime*. Boulder, Westview Press.

Bunker, E. (2009), *No hay bestia tan feroz*. Barcelona, Sajalín.

Bushway, S. (2003), *Employment Dimensions of Reentry: Understanding the Nexus between Prisoner Reentry and Work*. New York, Urban Institute Reentry Roundtable, New York University School.

Centre d'Iniciatives per a la Reinserció (diversos anys), *Memòria anual*. Barcelona, CIRE.

Cullen, F.T. (2005), "The twelve people who saved rehabilitation: How the science of criminology made a difference". *Criminology*, 43, 1: 1-42.

Gottfredson i Hirshi (1990), *A General Theory of Crime*. Stanford, Stanford University Press.

Guilbaud, F. (2008), "Le travail pénitentiaire: sens et articulation des temps vécus des travailleurs incarcérés". *Revue française de sociologie*, 49, 4: 763-791.

Jiang, S.; Winfree, L.T. Jr. (2006), "Social Support, Gender, and Inmate Adjustment to Prison: Insights From a National Sample". *The Prison Journal*, 86, 1: 32-55.

LeBel, T.P.; Burnett, R.; Maruna, S.; Bushway, S. (2008), "The 'Chicken and Egg' of Subjective and Social Factors in Distance from Crime". *European Journal of Criminology*, 5, 2: 131-159.

Lilly, J.R.; Cullen, F.T.; Ball, R.A. (2007), *Criminological Theory. Context and Consequences*. Thousand Oaks, SAGE Publications.

Luque Reina, M.E.; Ferrer Puig, M.; Capdevila Capdevila, M. (2005), *La Reincidència Penitenciària a Catalunya*. Barcelona, Generalitat de Catalunya, Centre d'Estudis i Formació Especialitzada.

Maruna, S. (2001), *Making Good: How Ex-Convicts Reform and Rebuild Their Lives*. Washington, American Psychological Association.

Messner S.F. i Rosenfeld, R. (2007), *Crime and the American Dream*. Belmont, Thomson Wadsworth.

Miguélez, F.; Alós-Moner, R.; Martín, A.; Gibert, G. (2006), *El treball a les presons de Catalunya*. Barcelona, Generalitat de Catalunya, Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada.

Miguélez, F.; Martín, A.; Alós-Moner, R.; Esteban, F.; López, P.; Molina, Ó.; Moreno, S. (2010), *Itinerarios laborales de los inmigrantes en España*. UAB.

Puy Roca, Ò.; Aliaga Hernández, J.M. (2007), Libro blanco. El trabajo en las prisiones europeas. Organización y gestión de los talleres penitenciarios. Barcelona, Centre d'Iniciatives per a la Reinserció.

Rebellon, C.J.; Piquero, N.L.; Piquero, A.R.; Thaxton, S. (2009), "Do Frustrated Economic Expectations and Objective Economic Inequity Promote Crime?: A Randomized Experiment Testing Agnew's General Strain Theory". *European Journal of Criminology*, 6, 1: 47-70.

Sampson, R.J.; Laub, J.H. (1995), *Crime in the Making. Pathways and Turning Points Through Life*. Cambridge, Harvard University Press.

Sarasa, S.; Sales, A. (2009), *Itineraris i factors d'exclusió social*. Barcelona, Ajuntament de Barcelona. Sindica de Greuges.

Simon, F.H. (1999), *Prisoners' Work and Vocational Training*. London, Routledge.

Travis, J. (2005), *But They All Come Back. Facing Challenges of Prisoner Reentry*. Washington, The Urban Institute Press.

Walton i Young (1998), *The New criminology revisited*. New York, Macmillan.

Wilson, D.B.; Gallagher, C.A.; MacKenzie, D.L. (2000), "A Meta-Analysis of Corrections-Based Education, Vocation, and Work Programs for Adult Offenders", *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 37, 4: 347-368.

Wikström, P.-O.H.; Treiber, K. (2007), "The Role of Self-Control in Crime Causation: Beyond Gottfredson and Hirshi's General Theory of Crime". *European Journal of Criminology*, 4, 2: 237-264.

Annexos

Guió d'entrevista a informants qualificats

Objectius:

- Fer entrevistes obertes a informants qualificats a partir del treball que desenvolupen amb exinterns (o interns en els mesos abans de la sortida en llibertat definitiva). Possibles àmbits dels entrevistables, a desenvolupar en col·laboració amb el CIRE:
 - CIRE i institucions penitenciàries, que treballin en inserció sociolaboral
 - Entitats diverses (ONG, fundacions, serveis socials,...) i persones dedicades a la reinserció d'exinterns.
 - Empreses que contracten o han contractat exinterns.
- Recollir informació qualitativa que permeti contextualitzar i situar l'estudi sobre la inserció social, i molt en particular la laboral, dels exinterns; sobre les polítiques i pràctiques d'aquest àmbit; els itineraris més habituals seguits a partir de l'excarceració i les casuístiques i entorns que els expliquen; les dificultats per a la inserció; les mesures de les institucions penitenciàries (CIRE en particular) que l'acompanyen, o podrien fer-ho, i la manera com hi incideixen. Sempre amb un especial èmfasi en la inserció laboral i la manera com aquesta té lloc.

El guió de l'entrevista té cinc blocs, en els quals se situen les preguntes orientatives o qüestions a tractar. En cada bloc s'ha de tenir molt present tot allò que té relació amb la reinserció social i més en particular la laboral. Els cinc blocs són:

1. Experiència personal de la persona entrevistada i de l'entitat en què participa
2. Què busca i què fa l'exintern a partir de l'excarceració (des de la subjectivitat)

3. Amb què es troba l'exintern a partir de l'excarceració (els condicionants de l'entorn)
4. Què busca, què fa i amb què es troba l'exintern a partir de l'excarceració pel que fa concretament al treball (activitat laboral)
5. Com influeixen les intervencions des de la institució penitenciària.

1. Experiència personal de la persona entrevistada i de l'entitat en què participa

Quina és la seva experiència personal en relació amb els exinterns, i en el seu cas, de l'entitat en què participa?

Si participa en nom d'una entitat, quins objectius té?, com intervé? quins són els resultats? quines possibles correccions s'haurien d'introduir?

2. Què busca i què fa l'exintern a partir de l'excarceració: és possible reconèixer alguns itineraris com els més habituals?

Es tracta que l'entrevistat, a partir dels seus coneixements, expliqui els passos habituals d'un exintern des de l'excarceració, ja sigui en relació amb l'entorn familiar, el suport social, com busca sobreviure de nou en un ambient de llibertat amb les dificultats que el fet delictiu, l'estada a la presó i l'estigma associat comporten. Com busca reeixir? Refà la família? Es refugia en velles amistats? Vol refer la seva vida? Busca ajut? On? Com busca obtenir ingressos?

En el precedent interessa reconèixer situacions diferenciades tenint en compte:

- L'origen "nacional" (immigrant o no)
- L'origen social
- El sexe
- Els estudis

- L'edat
- L'entorn i la situació familiar
- Els precedents delictius
- Altres aspectes, com són les addiccions, malalties, etc.

L'entrevistat, basant-se en la seva experiència, podria remarcar o explicar alguna anècdota, sobre com incideixen els aspectes precedents en la vida posterior a l'excarceració del exintern.

3. Amb què es troba l'exintern a partir de l'excarceració: aspectes que faciliten o dificulten (o no contribueixen) a la inserció

Si en el punt precedent s'ha vist la perspectiva subjectiva de l'exintern, en aquest bloc ens centrem en l'entorn, tenint en compte que ambdós aspectes interaccionen i així influeixen en els resultats. Es tracta, doncs, de repassar o tenir l'opinió sobre cadascun dels aspectes que a) contribueixen o b) dificulten la reinserció social dels exinterns: entorn familiar, altres relacions socials, habitatge, subsistència, salut, estigma,...

Quin són els principals problemes dels exinterns en sortir al carrer?

Pot remarcar aspectes concrets de la inserció social que li semblin rellevants (en positiu i en negatiu)?

Reflexió final recapitulant els blocs 1 i 2: en el moment de sortir de la presó què pot ser més important: la voluntat de l'exintern (més o menys reforçada amb activitats d'inserció ja des de la presó impulsades per l'Administració), o el suport social que rep?

4. Què busca, què fa i amb què es troba l'exintern a partir de l'excarceració pel que fa al treball (activitat laboral)

Es tracta de plantejar qüestions similars als punts 1 i 2 precedents, però centrades en la inserció laboral, les possibilitats i dificultats en aquest aspecte,

el tipus d'inserció, etc. Cal veure també si hi ha uns "itineraris laborals" o ocupacionals més habituals dels exinterns en sortir de la presó.

Aquí l'entrevistat podria descriure un itinerari d'èxit i un altre de fracàs, situant també els aspectes en què l'Administració ha intervingut: programes de treball i formació dins de la presó, programes d'acompanyament per a la inserció laboral i social posterior, etc., i què explica un o altre itinerari en ambdós casos (èxit i fracàs).

5. Com influeixen les intervencions des de la institució penitenciària

En aquest aspecte ens interessa que l'entrevistat expliqui, a partir dels coneixements que té, com valora l'activitat que es porta a terme des de les institucions penitenciàries (especialment el CIRE) en cadascun dels tres àmbits següents:

5.1. El treball en tallers

5.2. L'educació i la formació

5.3. Altres activitats d'acompanyament (des del CIRE ens hauran de concretar quines activitats es fan: orientació professional, treballs fora de la presó, altres activitats)

Quin coneixement en té? Què creu que es fa bé en cada àmbit? Quins aspectes d'allò que es fa repercuteixen més favorablement? Què creu que es fa malament? Què creu que s'hauria de modificar o corregir d'allò que es fa, i en quin sentit s'hauria de modificar?

En aquest bloc, doncs, en la mesura en què l'entrevistat en tingui coneixement, convindria entrar en detalls:

En relació amb el treball

- Utilitat del treball per canviar hàbits i adquirir-ne de nous (responsabilitat, respecte als altres i a les coses, autonomia, autoestima, disciplina,...)

- Què li manca al treball que es porta a terme en tallers, què s'hauria de corregir o modificar?

En relació amb la formació

- Valoració del tipus de formació que es proporciona. Quina formació s'hauria d'oferir?
- Què s'hauria de corregir per millorar el lligam amb la inserció posterior?

En relació amb altres activitats d'acompanyament

- Valorar també aspectes positius i negatius de cada una
- Propostes d'iniciatives que creu s'haurien d'abordar des de l'Administració

Finalment, es deixa la porta oberta a suggeriments, opinions...

Guió d'entrevista a interns i a exinterns

Previsiblement, s'iniciarà conversant sobre terceres persones (amics, coneguts, etc., a la presó) com una forma de trencar el gel entre la persona que fa l'entrevista i la persona entrevistada, i després es passarà a parlar del cas personal de la persona entrevistada.

Primera part: després de sortir de la presó (llibertat definitiva)

Prèvia: temps passat a la presó

Vida social

En sortir:

Retrobada amb:

Familiars (parella, fills, germans, pares

Amics

Explicar o descriure els vincles afectius (o les relacions socials) en sortir de la presó

Va tornar a la seva ciutat, al seu barri, a casa seva?

Explicar o descriure l'habitatge

Vida laboral

Ha tingut feina després de sortir de la presó?

Quantes?

Durada de cada feina

Característiques de cada feina

Forma d'accés

Tipus d'empresa i de sector

Salari

Jornada

Tipus de contracte

Tipus de tasques

Motivació o satisfacció amb el treball

Relació amb el/la cap

Problemes quotidians

Motiu del cessament o acomiadament

Trajectòria laboral (inclòs l'atur)

REINCIDENTS

Per què ha tornat a la presó?

Per quins motius, causes o circumstàncies? Què hauria impedit la reincidència?

Segona part: durant la presó (incloent tercer grau)

Vida laboral

Ha cursat estudis durant la seva estada?

Quina formació professional té?

Ha tingut experiència de treball?

Durada

Tipus d'ocupació

Forma d'accés a aquestes ocupacions

Vida social i familiar

Ha mantingut vincles amb algú?

Familiars (parella, fills, germans, pares...

Amics

Explicar o descriure els vincles afectius (o les relacions socials) durant l'estada a la presó

Tercera part: abans d'entrar a la presó

Qualificacions

Nivell màxim d'estudis

Estudis realitzats

Quin és el seu ofici o professió?

Vida laboral

Ha tingut alguna ocupació abans d'entrar a la presó?

Descripció de la feina

Satisfacció amb el treball i el salari

Tipus de tasques

Jornada

Tipus d'empresa i sector

Tipus de contracte

Trajectòria laboral (incloent-hi la desocupació)

Vida social i familiar

Amb qui vivia en aquells moments?

Expliqui o descrigui els vincles afectius (o les relacions socials) abans d'entrar a la presó

Menors de 30 anys: amistats, activitats d'oci (cóm passava el temps, on, de quina manera?

Com pensava que seria la seva vida abans de la presó?

Digui'ns per favor, com s'imagina vostè d'aquí a cinc anys?

Com a darrera pregunta, ens podria recomanar alguna persona que hagi estat a la presó i que puguem entrevistar?

Taula annex 1: Resultats de la regressió logística binària: variable dependent: inserció laboral o alguna alta per ocupació posterior a la sortida en llibertat definitiva dels exinterns de nacionalitat espanyola

Variables seleccionades pel model (mètode enter)		Exp(B)
Sexe	Home vs dona	1,764**
Estudis	Secundaris o superiors vs primaris	1,548**
Estat civil (referència solter/a)	Solter/a	*
	Divorciat/da, separat/da	1,344*
	Casat/da, amb parella	1,273
Edat sortida amb llibertat definitiva (referència fins 35 anys)	Fins a 35 anys	**
	De 36 a 45 anys	0,731**
	Més de 45 anys	0,439**
Reincident anterior	Sí	0,693**
Suma estades intern (referència fins a 3 anys)	Fins 3 anys	**
	De 4 a 8 anys	0,648**
	9 o més anys	0,393**
Darrer delictes (referència altres delictes)	Contra les persones	0,786
	Contra la llibertat sexual	1,014
	Contra la propietat	0,904
	Contra la salut pública	1,374
	Altres delictes	*
Tercer grau	Sí	1,662**
Permisos darrer any	Sí	1,599**
Destins confiança darrer any	Sí	1,281*
Activitats darrer any	Sí	1,261*
Faltes darrer any	Sí	0,586**
Treball en tallers	Sí	1,365**
Constant		0,421**

Nota: Exp(B) recull l'associació entre les categories considerades: un valor 1 o pròxim indica independència amb la variable a explicar en el model (en aquest cas la inserció laboral); un valor per sota d'1 indica associació negativa i per sobre d'1 associació positiva, i com més s'allunya de 1 més intensa és l'associació. El grau de significació es recull amb: * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$ per al test de khi-quadrat; en ambdós casos es pot rebutjar el fet que les variables siguin mútuament independents.

Resum del model: Nombre de casos vàlids: 2.402; Chi2=337,926**; -2log verosimilitud=2932,219; R2 Nagelkerke=0,176; % pronosticat= de 66,4%.

Font: elaboració pròpia a partir de dades del SIPC, CIRE i SS.

Taula annex 2: Resultats de la regressió logística multinomial aplicada als exinterns de nacionalitat espanyola: probabilitat d'obtenir una ocupació de mitjana-llarga duració en relació amb els que no accedeixen a una ocupació

		Exp(B)
Sexe	Home vs dona	3,319**
Estudis	Secundaris o superiors vs primaris	1,781**
Estat civil (variable de referència casat/da o parella)	Solter/a	0,742
	Divorciat/da, separat/da	0,982
Edat llibertat definitiva (variable referència + 45 anys)	Fins a 35 anys	2,585**
	De 36 a 45 anys	1,429*
Reincident anterior	Sí	0,688*
Suma estades (variable referència 9 o més anys)	Fins a 3 anys	2,346**
	De 4 a 8 anys	1,770**
Darrer delictes (variable de referència altres delictes)	Contra les persones	0,648*
	Contra la llibertat sexual	1,193
	Contra la propietat	0,598**
Tercer grau	Contra la salut pública	0,899
	Sí	2,454**
	Sí	1,383*
Permisos darrer any	Sí	1,715**
Destins confiança darrer any	Sí	1,075
Activitats darrer any	Sí	0,706*
Faltes darrer any	Sí	1,005
Cursos formació	Sí	1,739**
Treball en tallers	Sí	1,094
Derivació CIRE	Sí	

Nota: Vegeu nota a la taula annex 1.

Resum del model (per a les taules annex 2, 3 i 4): nombre de casos vàlids: 2.402; Chi2=648,110**; -2log verosimilitud=5513 R2 Nagelkerke=0,253.

Font: elaboració pròpia a partir de dades del SIPC, CIRE i SS.

Taula annex 3: Resultats de la regressió logística multinomial aplicada als exinterns de nacionalitat espanyola: probabilitat d'obtenir una ocupació de breu duració en relació amb els que no accedeixen a una ocupació

		Exp(B)
Sexe	Home vs dona	1,656*
Estudis	Secundaris o superiors vs primaris	1,479**
Estat civil (variable de referència casat/da o parella)	Solter/a	0,947
	Divorciat/da, separat/da	1,300
Edat llibertat definitiva (variable referència + 45 anys)	Fins a 35 anys	4,244**
	De 36 a 45 anys	2,365**
Reincident anterior	Sí	0,784
Suma estades (variable referència 9 o més anys)	Fins a 3 anys	2,273**
	De 4 a 8 anys	1,519*
Darrer delictes (variable de referència altres delictes)	Contra les persones	0,788
	Contra la llibertat sexual	0,708
	Contra la propietat	0,693
	Contra la salut pública	1,201
Tercer grau	Sí	1,295
Permisos darrer any	Sí	1,327*
Destins confiança darrer any	Sí	1,195
Activitats darrer any	Sí	1,176
Faltes darrer any	Sí	0,833
Cursos formació	Sí	1,365*
Treball en tallers	Sí	1,917**
Derivació CIRE	Sí	0,975

Nota: Vegeu la nota a la taula annex 1. Vegeu el resum del model a la taula annex 2.

Font: elaboració pròpia a partir de dades del SIPC, CIRE i SS.

Taula annex 4: Resultats de la regressió logística multinomial aplicada als exinterns de nacionalitat espanyola: probabilitat de ser reincident en relació amb els que no accedeixen a una ocupació

		Exp(B)
Sexe	Home vs dona	1,877**
Estudis	Secundaris o superiors vs primaris	1,122
Estat civil (variable de referència casat/da o parella)	Solter/a	1,156
	Divorciat/da, separat/da	1,190
Edat llibertat definitiva (variable referència + 45 anys)	Fins a 35 anys	2,689**
	De 36 a 45 anys	1,391
Reincident anterior	Sí	1,152
Suma estades (variable referència 9 o més anys)	Fins a 3 anys	0,748
	De 4 a 8 anys	0,949
Darrer delictes (variable de referència altres delictes)	Contra les persones	0,755
	Contra la llibertat sexual	0,882
	Contra la propietat	0,425**
	Contra la salut pública	0,491**
Tercer grau	Sí	1,151
Permisos darrer any	Sí	0,695**
Destins confiança darrer any	Sí	1,263
Activitats darrer any	Sí	0,795
Faltes darrer any	Sí	1,950**
Cursos formació	Sí	1,173
Treball en tallers	Sí	2,218**
Derivació CIRE	Sí	0,995

Nota: Vegeu la nota a la taula Annex 1. Vegeu el resum del model a la taula annex 2.

Font: elaboració pròpia a partir de dades del SIPC, CIRE i SS.